

I Tolkiens fotspår

En presentation av subgenren ”vuxen mytisk fantasy” och en undersökning av de verk och författare inom denna som har recenserats i svensk press.

C-uppsats i Litteraturvetenskap
Språk och Litteratur, Linköpings Universitet
Författare: Thomas Rosén
Handledare: Martin Kylhammar

Omslagsbild: *Arrival*, Michael Whelan ©1993

Förord

Jag vill tacka Martin Kylhammar för handledningen; Martin Persson och min bror, Mathias, för lånet av deras datorer, lägenheter och resurser. Jag vill också tacka personalen på Lambohovs biblioteksfilial för stor hjälp med datorsystemet BTJ 2000. Jag vill speciellt tacka redaktörerna på de aktuella förlagen för deras assistans och goda råd.

Till sist vill jag speciellt tacka Nicholas Wennerberg för utmärkt assistans och hjälp med korrekturläsningen av denna uppsats.

Innehållsförteckning

Inledning	1
Problemställning	1
Syfte	2
Konkreta frågeställningar	2
Disposition	2
Metoder	3
Litteraturen och forskningsläget	3
Kapitel 1. Vad är fantasy?	4
Ett vitt begrepp	4
"Vuxen mytisk fantasy"	6
Fantasyvärlden	7
Styrelseskick i den mytiska världen	8
Tanken på en guldålder	9
Magi	9
Magiska föremål	9
Magiska system	10
Att använda magi	10
Science fiction och fantasy	11
Tid och fantasy	11
Hjältarna	12
Att vara hjälte	12
Hjältarnas drivkrafter och mål	13
Det "ädla" uppdraget	13
Ondskan	13
Det onda och dess form	13
Ställföreträdande ondska	14
Andra onda varelser	14
Mytologiska varelser	14
Att skapa en myt	15
Fantasi och verklighet	16
Kapitel 2. Översatta författare	17
J.R.R. Tolkien -kort presentation	17
Sagan om Ringen	17
Recensioner	18
Positiva samtida recensioner	18
Negativa samtida recensioner	19
Debatten i Sydsvenska Dagbladet	20
Samtida recensioner	21
Kommentar	22
Ursula K. LeGuin -kort presentation	23
Övärlden	23
Recensioner	24
Övärlden recenserad	24
Recensioner av Tehanu	25
Kommentar	26
Guy Gavriel Kay - kortare presentation	27
Tigana	27
Recensioner	27
Kommentar	28
David Eddings - presentation i korthet	28
The Belgariad - Sagan om Belgarion	29
Recensioner	30
Kommentar	31
Robert Jordan - presentation	31
Farornas väg & Tidens hjul	31
Recensioner	32

Kommentar	33
Terry Brooks - en kort presentation	34
Shannaras ättlingar	34
Recensioner	34
Kommentar	35
Terry Pratchett - presentation	36
Häxkonster	36
Recension	36
Kommentar	36
Äventyrsspels pocketböcker	37
Sammanfattning och diskussion	37
Kapitel 3. Maktens vägar	39
Maktens vägar	39
Huvudhandlingen	39
Sidohandlingar	41
Fantastiska element i Maktens vägar	41
Fabeldjur	41
Humanoida varelser	41
Icke-humanoida varelser	42
”Sanna fabeldjur”	43
Magi	44
Framsteg genom teknologi	45
Skapelsemyter	45
Världsbilden	46
Religionskritik	47
Ondskan	47
Skapelsens cirkel	48
Dualismen i Maktens vägar	48
Allmänna motsatspar	49
Könsliga motsatspar	49
Recensioner	50
Kommentar och sammanfattning	52
Sammanfattning	53
Frågeställningar	53
Författarna och myten	54
Referenser	56
Otryckta källor	56
Korrespondens	56
Övrigt	56
Tryckta källor	56
Faktalitteratur	56
Skönlitteratur	57
Tidsskriftsartiklar	58
Allmänna artiklar	58
Recensioner	59
Brooks	59
Eddings	60
Jordan	60
Kay	60
LeGuin	60
Mårtensson	61
Pratchett	61
Tolkien	61

Inledning

Jag har alltid fascinerats av *fantasy*, av de mytiska världar, magi och allt annat som återfinns i denna typ av litteratur. Genren har kommit att få en ökad betydelse för mig, då jag under senare år upptäckt att det finns underliggande meningar i ett flertal verk. Fantasy kan sägas vara en "anglo-saxisk" genre, då den största produktionen återfinns i Storbritannien och USA.

I litteraturvetenskaplig mening tycks fantasy dock inte räknas till "riktig" litteratur. Vissa kan rynka på näsan och muttra "kiosklitteratur". Det är naturligtvis så att en stor mängd verk *kan* klassas som kiosklitteratur. Så har det inte alltid varit. Äldre verk har behandlats seriöst av både recensenter och artikelförfattare. De nyare verken som översatts kan tyckas vara – mer eller mindre – plagiat på äldre verk. Trots detta kan de vara "bra" litteratur, då fantasygenren måste bygga på äldre tiders myter.

Under de senaste åren tycks intresset för fantasy ha ökat i Sverige. Ett tecken på detta är att flera nya böcker översatts av allt fler förlag. Att seriösa förlag intresserar sig för en viss typ av litteratur kan få till effekt att kvalitén på verken ökar. I ett sådant fall kan kanske fantasylitteraturen åter räknas till "riktig" litteratur.

I Sverige har fantasyn rönt intresse främst i barnlitteraturforskningen. Forskarna har talat om didaktiska fördelar och att genren befrämjar barnens fantasi. Detta är bra, men alla fantasy-böcker lämpar sig inte för läsning av barn. Vissa verk har ett stort inslag av våld och i andra fall betonas det sexuella. Det finns också exempel på verk som speglar samtiden, eller har ett sådant svårt språk att de inte helt kan förstås av barn. Därför anser jag att en subgenre för den vuxnare typen av fantasy bör presenteras och behandlas akademiskt.

Den här uppsatsen har ändrat form och inriktning ett flertal gånger under arbetets gång. Den kan, i sin nuvarande form, upplevas som två eller kanske tre uppsatser i en. Jag ser dock inget problem med detta då jag anser att den nuvarande utformningen är den mest fruktbara.

Problemställning

Fantasy fiction som genre existerar egentligen inte under ett självständigt namn i Sverige.¹ Den sortens litteratur kallas här för *fantastiska berättelser*. Denna beteckning innefattar allt från sagor till *science fiction*, men även annan fantastisk litteratur. Fantastiska berättelser sorteras i allmänhet under barn- och ungdomslitteratur.² Vissa typer av *fantasy fiction* är sagoböcker. Dessa räknas naturligtvis till barnlitteraturen, men begreppet *fantasy fiction* är mycket omfattande vilket gör att en stor mängd litteratur kan räknas till genren. Experimentallister som Kafka och de magiska realisterna kan i flera fall räknas som *fantasy fiction*.³ Begreppet i sig självt är antagligen skapat för att passa in på en så stor mängd litteratur som möjligt.

Vanligtvis delas genrer in i subgenrer, men *fantasy fiction* har inte genomgått den utvecklingen i Sverige. Det verkar nämligen som om trenden inom forskningen och i de litterära kretsar som definierar termer inom olika områden är att skapa begrepp som ska verka generella och innefatta så mycket som möjligt.⁴

För att särskilja olika typer av berättelser från varandra kommer termen *fantasy* att användas i stället för *fantasy fiction* eller *fantastiska berättelser*. *Fantasy* är en speciell typ av fantastisk berättelse som bygger på äldre myter och hjältediktning. Det är denna form av sagor, fast i mer vuxen tappning, som är populär i England och USA.

På senare tid verkar *fantasy* stämpels som en alltför populistisk genre. Vissa menar att den närmar sig kiosklitteraturen när det gäller innehåll och form, med tanke på hur

¹ Detta trots att Jan Broberg försöker etablera begreppet i sitt verk *I fantasins världar* (u.o. 1985) s. 7 ff.

² Göte Klingberg, *De främmande världarna i barn- och ungdomslitteraturen* (Stockholm 1980), s. 14.

³ Se mer i kapitel 1. En längre diskussion förs dock i Broberg, Jan, *På fantasins vingar* (Stockholm 1994) s. 9 ff. Broberg håller inte med mig i frågan om att det finns något problem med att ha ett stort fantasybegrepp. Detta trots att han erbjuder en distinktion mellan *science fiction* och *fantasy fiction*.

⁴ De litterära kretsar som jag avser är de som katalogiserar böcker på bibliotek eller recenserar i tidskrifter, samt förlag. *Fantasy fiction* i sig själv är en enorm genre som innefattar i stort sätt all fantastisk litteratur. Se Broberg, *I fantasins världar*, s. 9. Se mer om detta i kap. 1 nedan.

den klassificeras i bibliotek och liknande institutioner. Det kan kanske delvis förklaras med den amerikanska fantasymarknadens storsäljare, som ofta uppvisar klart populistiska former. Men detta gäller givetvis inte alla författare. Tolkien och LeGuin anses, utifrån recensioner och artiklar, som ytterst seriösa.¹ Problemet är att fantasy som genre innebär stora likheter mellan olika verk. Det gör att det är lätt att blanda ihop bra författare med sämre författare.

Syfte

Syftet med den här uppsatsen är att i korthet visa vad fantasy är. Dessutom vill jag skilja mellan barn- och vuxenlitteratur inom fantasy. Den nuvarande indelningen är inte fruktbar när det gäller innehåll, form och mottagande i form av recensioner.²

När det gäller barnlitteratur finns det en etablerad forskning om barnversionen av fantasy, men jag har inte lyckas finna en sådan när det gäller lite mer "mogen" fantasy-litteratur. Det vida innehållet i de fantastiska berättelserna omöjliggör dessutom en undersökning i det här formatet, varför jag kommer att begränsa mig till *en* underavdelning till fantasy.³

Jag vill därför försöka stipulera en definition av en speciell typ av vuxen fantasy-litteratur, som jag kallar "*vuxen mytisk fantasy*". Den skulle kunna kallas för "Tolkiensk" fantasy. Definitionen bygger på hans ringtrilogi, för att den inledde en ny era inom fantasy och fick en mängd moderna efterföljare. Uppsatsen kommer att behandla de författare som följer i Tolkiens fotspår.

Det är frågan om en "delmängd", eller subgenre, till genren fantasy. De två huvudskälen till indelningen är: 1. Den Tolkien-inspirerade fantasy-litteraturen har ett speciellt utseende i fråga om innehåll och form. 2. Fantasy i "Tolkien-skolan" är skriven för vuxna läsare i första hand, med innehåll som kan verka stötande för mindre barn.

Jag har valt att avhandla alla utländska författare som översatts till svenska och som faller inom min definition av genren. Jag tänker också redogöra för vilket mottagande de fått i form av recensioner i dagspress och tidskrifter. Till detta har jag lagt kommentarer om mitt intryck av författarnas verk och recensionerna.

Slutligen vill jag ta reda på vilka svenska författare som existerar inom min typ av genren och jämföra och diskutera dessa i förhållande till de utländska författarna.

Konkreta frågeställningar

- * Vad är fantasy ?
- * Hur skiljer sig "*vuxen mytisk fantasy*" från övrig fantasy?
- * Vilka utländska författare inom subgenren har blivit översatta?
- * Vilket mottagande har dessa fått i Sverige?
- * Finns det svenska författare som skrivit "*vuxen mytisk fantasy*"?
- * Skiljer sig de svenska författarna från de utländska?

Disposition

I det första kapitlet reder jag ut begreppen och förklarar skillnaderna mellan olika närstående genrer inom fantasy. Där lanserar jag en egen stipulativ definition av vuxen fantasy-litteratur, "*vuxen mytisk fantasy*". Jag belyser dess olika aspekter, som innehåll

¹ Se mer i kapitel 2.

² Ytterligare en brasklapp: En av fördelarna med fantasy fiction är att verken oftast kan läsas av alla åldrar. Men jag anser att en distinktion mellan rena barnböcker och mer vuxen litteratur, som det i detta fall rör sig om, är nödvändig. Naturligtvis håller inte alla med mig i denna inställning. T. ex. Jan Broberg, i *På fantasins vingar*, s. 9 - 14.

³ Jag bör påpeka att alla inte anser att det finns någon "mogen" fantasy. Jan Broberg menar att alla som anser att s.k. "high fantasy" är speciellt och "högstående" tar sig själva på för stort allvar och att det minsann finns värde i den s.k. "low fantasy" också. Han är dessutom skeptisk till att dela in fantasy i mindre underavdelningar, för "att det kommer att bli svårt att kunna koppla ett enhetligt grepp på genren i sin helhet". Broberg, *På fantasins vingar*, s. 14. Det må så vara, men då blir det också väldigt lätt att glömma att det faktiskt finns seriös fantasy, vilket de flesta recensenter tycks ha gjort. Jag vill dock påpeka att jag anser att även s.k. "low fantasy" bör studeras, men det sker inte i denna framställning.

och form, med hjälp av olika författare. Exempelverken är inte alltid verk som behandlas i kapitel två, utan kan vara hittills oöversatt fantasy litteratur.

I det andra kapitlet kommer jag att presentera de utländska författare som blivit översatta till svenska och deras verk. Jag kommer att redogöra för den reaktion som de har fått i Sverige från olika recensenter. I slutet kommer jag att redovisa resultatet av undersökningen och presentera min tes, angående mottagandet i pressen.

I det tredje kapitlet presenterar och undersöker jag den ende svenske författare som faller inom ramen för min definition av "vuxen mytisk fantasy": Bertil Mårtensson. Jag ska jämföra hans verk med författarna i kapitel två, leta efter likheter och skillnader, kort sagt: genomföra en analys. Jag kommer också att redovisa vad recensenterna har sagt om Mårtenssons verk.

Efter det följer en diskussion om innehåll och form i fantasy och en sammanfattning av uppsatsen.

Metoder

I det första kapitlet använder jag mig av en deskriptiv och illustrativ komparativ metod för att visa på likheter och skillnader i innehåll och form hos de nämnda författarna. Det är också fråga om en kritisk närläsning av materialet för att utskilja verk som faller innanför min definition.

I det andra kapitlet ställer jag upp en tes varför mottagandet i pressen förändrats från Tolkiens första översättning till idag, och undersöker recensionerna om verken.

Till analysen av Mårtenssons trilogi används en illustrativ komparativ metod för att illustrera de faktiska och uppenbara likheter som finns jämfört med övriga behandlade verk. Sedan övergår diskussionen till en tolkning av hermeneutisk art för att visa på unika innehållsliga och formella element hos Mårtensson.

Litteraturen och forskningsläget

Fantasy i Sverige verkar vara synonymt med barn- och ungdomslitteratur med tanke på de avhandlingar och andra arbeten som behandlat genren. Utomlands är situationen annorlunda, antalet akademiska arbeten i den anglosaxiska kulturkretsen är mycket stort, det kan röra sig om hundratals titlar. För att begränsa uppsatsens omfattning något har jag valt att begränsa mig till att arbeta utifrån svenska arbeten. Jag har dock ett undantag, *In defence of Fantasy* av Ann Swinfen. I hennes bok sammanfattas en stor del av den forskning som skett angående fantasy i England, och i viss mån USA. Ur Swinfens verk har jag lånat en del begrepp och bakgrundsmaterial.

De verk som jag har använt mig av är huvudsakligen; 1. Maria Nikolajevas avhandling *The Magic Code*, ur vilken jag har saxat en del av de definitioner som använts i det första och tredje kapitlet, 2. Göte Klingbergs *De främmande världarna i barn- och ungdomslitteraturen*; 3. Ying Toijer-Nilssons *Fantasins underland* och slutligen 4. (5) Jan Brobergs två böcker i ämnet: *I fantasins världar* och *På fantasins vingar*. Till dessa kommer ett antal artiklar om fantasy som jag saxat ur diverse tidskrifter. De har ofta diskuterat en del av de verk som, enligt min definition, borde anses som vuxenlitteratur. I vissa fall har de också sagt att det vore rimligt att definiera till exempel Tolkiens ringtrilogi som vuxenlitteratur.¹

Då jag har försökt närma mig genren från ett nytt håll, från den vuxnes synvinkel, faller större delen av tidigare forskning utanför ramen för denna framställning, även om en del av diskussionen kring innehåll och form som förts i denna kan vara till nytta för mig. Jag har inte hittat något material eller svensk forskning som direkt anknyter till min definition, även om en stor del av de verk som behandlas faktiskt definieras som vuxenlitteratur på biblioteken.

Jag har begränsat mig till att i huvudsak koncentrera mig på fantasy litteratur som är översatt till svenska, men jag har även använt mig av en del oöversatt litteratur, som bättre belyser vissa delar av diskussionerna i kapitel 1.

¹ Se mer om detta i kapitel 1. I Stifts- och Landsbibliotekets indelning av barn- och vuxenlitteratur hamnar Tolkien, m.fl., i vuxenavdelningen, medan andra, LeGuin t.ex., placerats i båda avdelningarna. Källa: Bibliotekets söksystem BTJ 2000.

Kapitel 1. Vad är fantasy?

Att observera: Det kan saknas adekvat terminologi på svenska för fantasy varför några av termerna kan komma att få engelska namn. Jag har försökt att hitta på svenska uttryck i den mån det varit möjligt. Alla citat på engelska, främst ur *The Magic Code* och *In Defence of Fantasy*, är översatta av mig.

Ett vitt begrepp...

I Maria Nikolajevas *The Magic Code* citerar hon två olika uppslagsverk, *The Dictionary of World Literary Terms* och *The Oxford Companion to Children's Literature*, när det gäller fantasys innehåll. Den förstnämnda definierar fantasy, i form av litterär genre, så här:

Fantasy inkluderar, i handlingen, genom karaktärerna eller i omgivningen för berättelsen, saker som är omöjliga under ordinära förutsättningar eller i ett normalt förlopp för mänskliga händelser.¹

Detta synnerligen vida begrepp innefattar alla litterära händelser som inte kan inträffa i det normala livet. Det skulle i så fall spänna över så vitt skilda litterära begrepp som folksaga, fantasy, science fiction, skräcklitteratur och magisk realism. Jan Broberg är inne på liknande tankegångar. Han säger till exempel att "det egentligen är oerhört svårt att definiera vad fantasy fiction innerst inne är".²

Det inser naturligtvis var och en att detta är en alldeles för vid definition och att den bör specificeras ytterligare. Nikolajevas citat från *The Oxford Companion to Children's Literature* ringar bättre in begreppet när det gäller barns litteratur.

Fantasy är en term som används (när det gäller barns litteratur) för att beskriva skönlitterära verk, som är skrivna av en specifik författare (med andra ord inte traditionella verk). Verken är i huvudsak romaner och inkluderar det övernaturliga eller andra överkliga element.³

Med denna definition kan vi utesluta folksagan och (med lite god vilja) science fiction. I det sistnämnda fallet kan det tyckas lite tveksamt, men jag vill trycka på punkten om det övernaturliga (något som inte science fiction i gemen behandlar). Även om "andra överkliga element" som det står i definitionen kanske innefattar framtida tekniska innovationer, bör ändå det övernaturliga vara det dominerande elementet i fantasy.⁴ Tilläggas bör också att citatet berör barnlitteratur, vilket i detta fall bör utesluta den magiska realismen.

Broberg ser inget problem med att fantasy fiction är ett jättefält och presenterar ett förslag på genreindelning från Peter Nicholls:

Man kan tänka sig en stor cirkel som innesluter all fiktionslitteratur. Inuti denna finns en mindre cirkel, som innehåller den s.k. fantasy-litteraturen, dvs. all den litteratur, som *inte* ger en bild av det verkliga livet, och vars händelseförlopp *inte* kan ha ägt rum i det förgångna och *inte* kan äga rum nu. Inuti den lilla fantasy-cirkeln finns en ännu mindre cirkel, som kan betecknas som science fiction, där händelserna visserligen är fantastiska men inte orimliga, även om de inte har någon direkt parallell till utvecklingen i verkligheten, och där de påstås ha rationella förklaringar.⁵

Nikolajeva påpekar dock att det finns försök till snävare definitioner. Hon nämner försök att definiera fantasy med följande begrepp: "fairy adventure stories", "scientific fantasy", "modern fairy tales", "high fantasy", "modern family story with incidental

¹ Nikolajeva, *The Magic Code*, s. 7.

² Broberg, *I fantasins världar* s. 8 f. Se även Broberg, *På fantasins vingar*, s. 14, där han diskuterar de utvidgade gränserna för fantasy fiction. Ying Toijer-Nilsson diskuterar den fantastiska berättelsens popularitet och enorma spridning och även hon anser att genren är ett jättefält, i *Fantasins Underland* (u.o 1981) s. 8.

³ Ibid.

⁴ Ser man till innehållet i barns fantasyböcker är inslaget av science fiction litet. Möjligtvis med undantag för *science fantasy*, som ofta behandlar världar "efter katastrofen". Det övernaturliga blir i dessa fall ofta förklarad som mutationer eller bortglömd teknologi. Denna typ av litteratur är även underrepresenterad i barns böcker. Detta blir tydligt när man läser vilka verk Nikolajeva senare behandlar.

⁵ Broberg, *I fantasins världar*, s. 9. Broberg anger i sin tur en referens: Nicholls, Peter ed., *The Encyclopedia of Science Fiction* (London 1981).

magic”, ”magic adventure stories” och ”time fantasy”.¹

Dessa definitioner tycks bara vara ett uttryck för den allmänna förvirring som råder kring ”fairy tales and fantasy”, enligt Nikolajeva.² Det bör nämnas att Klingberg och Toijer-Nilsson använder sig av samma indelning. Det beror antagligen på att Nikolajeva använt deras tidigare verk och begrepp som grund för sitt arbete.³

Nikolajeva tar emellertid upp den term som jag har tänkt använda mig av, nämligen den amerikanska termen för en speciell form av fantastisk litteratur med magi: *fantasy*.

Fantasy för vuxna, speciellt i USA, tenderar ofta att bli spekulativ och närmar sig, eller hamnar i den s.k. triviallitteraturen. En vanlig term för denna typ av litteratur är ”svärd och svartkonst” [sword and sorcery].⁴

”Svärd och svartkonst”-genren är i sig själv inte en speciellt fruktbar genre. Författarna använder sig av enkla mallar och de flesta av verken tenderar att bli likartade. Denna typ av litteratur har inget eller mycket lite att tillföra av intressanta litterära grepp eller nya tankeväckande idéer. I själva verket använder sig dessa författare av redan etablerade knep och temata från de som anses vara nyskapande inom övrig fantasy, till exempel Tolkien och LeGuin.⁵

Men eftersom ”svärd och svartkonst” anses vara en vuxengenre, det vill säga inte skriven i första hand för barn, visar det att det behövs en subgenre när det gäller fantasy för vuxna. Jag vill påpeka att Klingberg diskuterar skillnaden mellan barn- och vuxenlitteratur som handlar om mytiska världar i *De främmande världarna*. Han säger att i fråga om motivval är det svårt att skilja mellan vad som är skrivet för barn och vad som är skrivet för vuxna. Han gör dock ett par åtskillnader:

De hänsynstagande till barns egenskaper som kan tänkas förekomma i barnromanerna om främmande världar föreställer jag mig i stället innebära att man söker undvika att skrämja genom allt för hemska inslag och ställa intellektuella problem som är svåra för unga människor att bemästra. Denna form av anpassning märks sannolikt mer i litteraturen för mindre barn än i böckerna för äldre barn och ungdomar.⁶

Tyvärr görs ingen åtskillnad mellan dessa två typer av litteratur, vilket jag anser är ganska viktigt. Visserligen kan den litteratur som jag definierar som vuxen även läsas av yngre, *men den är inte i första hand skriven för barn*. Den subgenre som jag kallar ”vuxen mytisk fantasy” tänker jag mig läsas av tonåringar och uppåt. Klingberg säger ”att magiska föreställningar och beteenden förekommer i en bok gör den inte *särskilt* lämpad som barnläsning”.⁷ Tyvärr verkar det, i alla fall att döma av de reaktioner som jag märkt, som om fantasy har ansetts som en ren barnlitteratur, utom i ett fall:

Men långt bort från kulturspalterna och de litterära akademierna har sagan och myten upplevat [sic] en förnyelse i romanform. På svenska har vi inget eget namn för den företeelse som på engelska kallas fantasy och som är en livaktig del av nutida skönlitteratur, med hela förlag inriktade på denna genre. Man skulle kunna skapa termen ”vuxensaga”.⁸

Jag vill inte kalla en sådan subgenre, som det i verkligheten handlar om, för saga, då ordet trots allt denoterar en annan sorts litterär genre. Jag tänker istället tala om ”vuxen mytisk fantasy”. Mer om detta nedan.

Det är inte bara motivval som ska avgöra om en genre är barnlitteratur. I citatet ovan

¹ Nikolajeva, s. 8. Förslag till översättningar: ”alviska äventyrsberättelser”, ”vetenskapliga fantasier” (se science fantasy), ”moderna sagor”, ”höga fantasier”, ”moderna familieberättelser med magi”, ”magiska äventyrsberättelser” och ”tidsfantasier”. Dessa termer är alltför specifika för att översättningarna ska fungera i uppsatsen, varför de engelska termerna används. Se även Broberg, *På fantasins vingar*, s. 9-14.

² Nikolajeva, s. 8. En översättning skulle inte förklara innehållet, men det betyder ungefär ”sagor och fantastiska berättelser”.

³ Klingbergs *De främmande världarna* utgavs 1980 i sin svenska version (den var tidigare utgiven på danska). Toijer-Nilssons *Fantasins underland* utgavs 1981. Se Nikolajevas referenslista.

⁴ Nikolajeva, s. 14.

⁵ För mer information om fantasy rekommenderas läsning av inledningen till Sven Christer Swahns artikel ”Helgmellanmål för fantasyälskare”, *Sydsvenska Dagbladet*, 1990-12-20.

⁶ Klingberg, s. 114.

⁷ Klingberg, s. 115. (min kurs.)

⁸ Florence Vilén, ”Nya gudar - om gudsframställning i fiktiva världar inom fantasy”, *Signum* 3, 1990

nämner Klingberg intellektuella problem. Budskapen i en roman bör förstås av de som läser den. Förstår barn de budskap som förekommer i fantasy litteraturen? Klingberg vacklar lite och kan inte ge ett egentligt svar. Så här skriver han om psykologen Goldmans försök med bibeltexter:

Hans resultat, som i stort sett bekräftas också av andra, var att uppmärksamheten gärna riktades mot berättelsernas konkreta innehåll snarare än mot den bakomliggande abstrakta religiösa tankegången.¹

Flera av de böcker som jag kommer att presentera nedan har abstrakta och underliggande tankegångar som jag tror inte helt skulle förstås av barn. Men det är bara två av de orsaker som jag ser som viktiga för att motivera indelningen av fantasy i en egen vuxengenre.

”Vuxen mytisk fantasy”

Jag har valt att kalla subgenren för ”vuxen mytisk fantasy” för att undvika sammanblandning med andra genretyper. Om indelningen kan verka suspekt kan jag delvis förklara det med att den bygger på en ”Tolkiensk” tradition inom fantasy, det vill säga verken bygger på den typ av berättelse, när det gäller innehåll och form, som Tolkien skrev. Detta gör att en speciell typ av verk går att urskilja ur mängden. De formella ”genrespecifika” kraven har jag baserat på former i Tolkiens ringtrilogi. Dessa kommer att redovisas och förklaras nedan för att på så sätt stipulera ”vuxen mytisk fantasy”:

”Vuxen mytisk fantasy” bör sammanfalla med ”high fantasy”.

”High fantasy” skulle kunna vara ett bra namn för subgenren om det inte vore för att ”high” är ett värdeladdat kvalitetsbegrepp. ”High fantasy” innebär dock att handlingen ska vara förlagd till en ”stängd” mytisk värld (closed secondary world).² Om författaren avser att hans värld är Jorden ”före tideräkningen”, ”efter katastrofen”, eller liknande, innebär det ett avsteg från den här regeln. Dyliga böcker kommer inte att behandlas här. De kan i vissa fall räknas som *science fantasy* och faller då under science fiction-genren.

En av anledningarna till denna indelning är att stilen ställer större krav på författaren. Han/hon måste försöka göra den mytiska världen och dess innevånare trovärdiga. Ett vanligt knep, i andra liknande genrer, är att låta huvudpersonerna komma från vår vanliga värld för att sedan transportera dem till en mytisk värld. Detta skulle kunna ge en större förståelse för, och göra det lättare att beskriva, den mytiska världen, genom att visa den genom de (oftast) misstrognas huvudpersonernas ögon. Dessutom kan den mytiska världen ”bortförklaras” genom att skylla på hög feber eller att det bara var en dröm, även om det inte står explicit i texten.³

I ”high fantasy” är ovanstående grepp inte möjligt eftersom hela berättelsen är knuten till en mytisk värld. Författaren får istället anstränga sig mer. Det blir då en utmärkt ”kvalitetsmätare” på berättelsen. Om författaren misslyckas med att förmedla en trovärdig bild av den mytiska världen faller ofta hela berättelsen ”platt till marken”.⁴

Berättelserna ska i första hand vara anpassade för vuxna eller tonåringar.

Den abstrakta nivå som beskrivningen av en ”stängd” mytisk värld och dess innevånare har *kan* innebära att den inte helt förstås av de allra yngsta läsarna. Berättelsen ska inte vara skriven för barn. Därmed behöver inte berättelsen vara skriven med ett alltför lätt språk. Den kan även innehålla diskussioner om moral, etik och filosofi på högre nivå, som kan saknas i rena barnböcker. Dessa diskussioner behöver inte finnas i förgrunden utan är i allmänhet underförstådda eller kan läsas ”mellan raderna”. Detta är dock inte ett krav, utan ska ses som en möjlighet.⁵

¹ Klingberg, s. 116.

² Mytiskt land eller värld diskuteras av Klingberg på s. 54.

³ Se avsnittet om Astrid Lindgren i *Fantasins underland*, där denna fråga diskuteras på s. 140 f.

⁴ Ann Swinfen diskuterar detta i kapitel 4, ”Secondary Worlds”, i *In Defence of Fantasy* (London 1984) s. 75 - 99. Klingberg har en liknande diskussion i kapitel 9, s. 92 - 111.

⁵ Se diskussionen i bl.a. Klingberg, kap. 14, s. 118-134.

Verken ska innehålla ett visst mått av magi eller magiska föremål, dock i trovärdiga mängder.

Magiska föremål eller formler får inte vara allsmäktiga, utan de bör innehålla nackdelar, eller begränsningar.¹ Den här delen sammanfaller delvis med det ovanstående kravet på den trovärdiga beskrivningen. Magi, i lämpliga mängder, är dock en viktig ingrediens i den här typen av litteratur, och den kan i vissa fall fungera i stället för teknologi. Det magiska föremålet kan ibland vara en förutsättning för hela boken.²

Den teknologiska nivån ska vara relativt låg, ungefär på medeltida nivå.

För att ytterligare skiljas från science fiction och subgenren science fantasy, bör den teknologiska nivån vara relativt låg. Magi kan, som nämntes ovan, ha ersatt högre former av teknologi. Undantag kan finnas i form av ångmaskiner eller liknande, som uppfunnits av andra raser än människor, ofta dvärgar eller gnomer.³ Om teknologi av mer avancerat slag existerar brukar den dock inte vara allmänt utbredd, utan kanske anses som en annorlunda form av magi.

Tidsresor ska undvikas.

Tidsresor ska i möjligaste mån undvikas, men kan ske i enstaka fall, eller återberättas som en del av handlingen. Men tidsresor får inte vara berättelsens huvudhandling, för då faller berättelsen in under termen "time fantasy". Dock kan det finnas tidsdifferenser i berättelsen, framkallade av magi eller magiska föremål. Det kan också finnas sådana om resor sker till andra mytiska länder, se nedan.

Hjälten eller hjältarna ska inte vara barn.

För att ytterligare skilja genren från de rena barnböckerna ska hjälten, eller hjältarna, inte vara barn. I flera fall är hjältarna ungdomar i tonåren, men de växer ofta upp under berättelsens gång. I de flesta barnböcker är hjältarna barn som sällan blir mycket äldre, utan själva handlingen tar så kort tid att de inte hinner växa upp.

Hjälten eller hjältarna ska inte heller vara någon form av djur utan bör vara människor.

Hjälten, eller hjältarna, bör vara människor, med undantag för andra mänskliga, eller människolika raser, exempelvis dvärgar, alver eller hober. Beskrivningen av personerna faller även in under punkten om trovärdighet, (se ovan).⁴

Detta är i korthet de "genrespecifika" krav vilka "vuxen mytisk fantasy" bör bestå av. För att ytterligare förklara de olika punkterna följer en mer detaljerad diskussion nedan.

Fantasyvärlden

Man kan tala om två olika sorters världar, den primära (som är vår egen, den verkliga) och den sekundära (som är den mytiska världen, den överkliga), i fantastisk litteratur. I den mytiska världen fungerar verkligheten på ett liknande sätt som i den primära, men med vissa viktiga skillnader. I den mytiska världen kan magi och fabeldjur existera, utan att väcka alltför stor uppmärksamhet.

Det finns dock, om än oskrivna, regler för vad den mytiska världen är och hur transport till och från den kan ske.

Den mytiska världen i fantasy är inte som planeter i science fiction, även om de är avlägsna eller till och med oullgängliga med modern teknologi. [---] Kontakten mellan den primära och mytiska världen kan endast uppnås med magi, aldrig med vetenskapliga anordningar som i science fiction.⁵

Det finns i huvudsak tre olika sätt att illustrera den mytiska världen på inom sago- och fantasy litteraturen; en *stängd sekundär värld*, där det inte finns någon som helst kontakt

¹ Nikolajeva, s. 27-33.

² Se diskussionen i det första kapitlet i *The Magic Code*, s. 25 - 34. Om magiska föremål s. 86 ff.

³ Exempel på dvärgisk teknologi kan återfinnas i Michael Scott Rohans böcker, se referenslistan.

⁴ Se vidare i avsnittet om J.R.R. Tolkien.

⁵ Nikolajeva, s. 35.

med den primära världen; en *öppen sekundär värld*, där det går att passera mellan världarna, ofta med hjälp av magi, och slutligen: *den underförstådda*, eller *projicerade världen* där de magiska händelserna sker i den primära världen.¹

Den projicerade världsbilden används huvudsakligen i folksagor, både moderna och äldre. Det skapar en närhetskänsla och spänning; det magiska kan ske i vår omgivning.

Modellen med den öppna sekundära världen används oftast i den tidiga barnboks-litteraturen, men även av Astrid Lindgren, i exempelvis *Mio min Mio*.² På detta sätt vinner författaren två stora fördelar: närhetskänsla och trovärdighet. Anledningen till närhetskänslan är att huvudpersonen kommer från vår värld. Det kan vara läsaren eller kanske en granne. Samtidigt behåller berättelsen något av sin trovärdighet, eftersom magi inte existerar i vår värld (materialistiskt sett), men magin kan vara naturlig i en annan värld.

Den här undersökningen kommer uteslutande att ägnas åt den stängda mytiska världen. Den faller innanför ramen för "vuxen mytisk fantasy". Denna typ av berättelse kallas också för "high fantasy" (se ovan). Den som anses vara skaparen av denna typ av värld är J.R.R. Tolkien med sina böcker om Midgård.³ Den här typen av berättelse är lite mer svårgripbar, då den egentligen handlar om en värld som vi inte känner till. Det är fråga om en konstruktion, en abstrakt skapelse, utan kontakt med vår värld och de förutsättningar som råder här. Det kräver ett visst mått av fantasi från läsaren och bra beskrivningar från författaren för att det ska vara möjligt att acceptera den mytiska världen.

I en text som beskriver en stängd sekundär värld befinner sig den primära världen utanför själva texten. Vi observerar den [mytiska världen] som genom ett fönster utan att ha någon möjlighet att kliva in i den. Ändå antas vi vara i stånd att begripa den.⁴

Berättelsen kräver fantasi av läsaren, men även av författaren. Men författaren måste vara försiktig och inte skapa alltför konstiga eller svårförståeliga fenomen, för då kan kontakten med läsaren gå förlorad. I samma ögonblick faller hela berättelsen.

[Författaren] skapar en mytisk värld som ditt sinne kan träda in i. Det som han förmedlar som "sant", inne i den, följer de lagar som finns i just den världen. Du tror därför på det, medan du är där. Det ögonblick som misstro uppstår, bryts magin och verket har misslyckats.⁵

Styrelseskick i den mytiska världen

En av de intressanta detaljerna i den mytiska världen är att styrelseskicket så gott som alltid är monarkistiskt eller feodalt. I samtliga "high fantasy" eller "svärd och svartkonst" som jag har läst är styrelseskicket, i det land som hjälten/hjältarna hör hemma i, monarkistiskt och/eller feodalt.⁶ Det finns naturligtvis varianter av hur den feodala makten manifesterar sig. Här kommer ett par exempel.

I Melanie Rawns böcker existerar det ingen kung, utan en "High Prince" har den verkställande makten. I teorin ska denne väljas av de övriga prinsarna, men i praktiken är titeln ärftlig. Den första boken, *The Dragon Prince*, handlar om ett maktskifte, då den regerande prinsen är en ond och maktfullkomlig härskare, och besvären som följer efter maktskiftet.

I Katherine Kerrs *Deverry-serie* existerar det en republik, liknande den atenska, i det avlägsna Bardek. Bardek har en mer utvecklad handel och tillverkningsindustri än *Deverry*, men i Bardek finns också de onda trollkarlarna som med hjälp av människooffer förlänger sina liv. Dessutom verkar det som om människorna är olyckligare och mer kontrollerade där än i *Deverry*. Slaveriet är, liksom i Aten, förutsättningen för styrel-

¹ Nikolajeva, s. 36.

² Jag har inte tagit med Lindgrens bok i referenslistan. Anledningen till att jag nämner verket är för att fler ska förstå vad jag menar.

³ Nikolajeva, s. 36. Se även under Tolkien i referenslistan.

⁴ *Ibid.*

⁵ Nikolajeva, s. 25.

⁶ Detta konstaterar även Florence Vilén i "Nya gudar...".

seskicket.

Ska man dra några långtgående slutsatser angående styrelseskicket skulle det i så fall kanske vara föremål för en annan undersökning.

Tanken på en guldålder

I de verk som behandlas nedan återfinns tanken om en tidigare guldålder där människa, natur och eventuella gudar levit i balans med varandra. Den grekiska guldålderstanken, som kanske är ännu äldre (till exempel Atlantis- eller Mumyten), kan tänkas ligga till grund för den aktuella myten.

Oftast ligger "guldåldern" flera tusen år tillbaka i tiden, och existerar som en legend eller avlägsen dröm. Tanken kan även visa sig i flera olika tideräkningar, som till exempel i verken av Tolkien och Jordan. Guldålderstanken inspirerar till att återupprätta denna ålders storhet, både när det gäller utbredning och kunskap.

Varför används guldålderstanken? Kanske för att återknyta till och återuppliva våra arketytiska minnen (detta är en jungiansk tanke) för att på så sätt skapa en mytisk värld som påminner om vår klassiska tid. Det kan vara ett sätt att förverkliga den mytiska världen för våra sinnen. Dessutom kan den få oss att uppleva den mytiska världen som gammaldags.

Magi

I alla böcker som definieras som behandlas i denna uppsats ingår ett visst mått magi. Den är närmast en förutsättning för "vuxen mytisk fantasy".

Magin spelar en mycket stor roll och uppfattas då som en ren teknik, en mental form av naturvetenskap, skulle man kunna säga, tillgänglig endast för människor med särskild begåvning för detta.¹

Magi kan ta sig olika uttryck. Gemensamt för de flesta berättelserna är som sagt att det är en sorts vetenskap som ger människan tillgång till olika krafter i naturen. Dessa krafter har vi tämjat i vår vanliga värld genom naturvetenskap och teknologi. Tillsammans med den existerande tekniken i en mytisk värld blir magi ett sätt att besjåla, eller ge liv till, redskap eller verktyg för att ytterligare förbättra deras egenskaper eller utöka deras användningsområde. Det är också möjligt att ge ett föremål helt nya förmågor. Ett exempel på detta finns i Tolkiens böcker.

Nu smidde alverna många ringar; men i hemlighet formade Sauron en ring som skulle härska över alla de andra, och deras makt var bunden vid denna ring så att de var helt beroende av den och behöll sin makt endast så länge denna ring behöll sin. Och mycket av Saurons kraft och vilja smiddes in i denna Enda ring²

Här smider Sauron bokstavligen in en del av sin *själ* i ringen, som han inte får full tillgång till när han senare mister ringen. I Michael Scott Rohans trilogi, *The Winter of the World*, lär sig smeden Elof att besjåla sina föremål för att ge dem bättre egenskaper genom att fokusera sin själs *vilja* till dem genom sånger och poesi.

Magiska föremål

Magiska ringar kan symbolisera solen, eller månen, som är runda. I Halls *The Secret Teachings of All Ages* står det att läsa: "ringen har länge varit en symbol för förståelse, perfektion, och odödlighet - det sistnämnda därför att den lilla cirkeln av värdefull metall varken har början eller slut".³ Magiska ringar var vanliga inom pythagoréernas magiska system.⁴ Cirkeln har ansetts som den ädlaste av alla geometriska former, vilket torde ha medverkat till att just ringar av alla sorter (armringar, stencirklar, magikernas

¹ Vilén, "Nya gudar..."

² J.R.R. Tolkien, *Silmarillion* (Stockholm 1992) s. 314.

³ Manly P. Hall, *The Secret Teachings of All Ages* (Los Angeles 1989) s. 100. (C). (min övers.)

⁴ Ibid.

cirklar och andra) ansetts ha magiska kvaliteter.

Andra magiska föremål, till exempel svärd, som kan sägas vara en förlängning av en krigares hand eller arm. De flesta kulturer har ansett svärdet vara det allra viktigaste vapnet för en stridsman. Ett svärd kan tänkas hjälpa sin bärare i strid, och därför har man önskat ge svärd magiska kvaliteter, till exempel en egen själ. Svärdet används i de magiska ritualer som kännetecknar västerländsk magi.¹

Adelstenars kristalliska form har uppskattats i alla tider. Deras förmåga att återspegla ljus har fått dem att verka levande. I gamla ockulta vetenskaper symboliserar olika ädelstenar olika planeter och stjärntecken.² Det kan vara deras sällsynthet i kombination med just förmågan att återspegla ljus som har orsakat åsikterna om deras magiska kvaliteter.

De magiska stavarna kan ha varit en rest från tidiga fallossymboler eller liknande.³ Observera att biskops- och andra ämbeten, världsliga som andliga, ofta innefattar en symbolisk stav. I de äldre ockulta vetenskaperna kan ibland staven symbolisera Livets träd, som förekommer i den judiska kabbalan och som senare använts inom västerländsk ritualmagi.⁴

Magiska system

Magi ger tillgång till natur- eller andra krafter, till exempel eld, genom ett system som är baserat på den grekiska elementläran. De fyra elementen jord, eld, vatten och luft är de som magikern har att tillgå genom olika ritualer eller formler.⁵ Detta återfinns bland annat i Katherine Kerrs romansvit om Deverry, vars magisystem kan sägas helt och hållet bygga på just den läran.

Författarna låter sig inte begränsas av ett system, det finns naturligtvis en uppsjö. Ett strålande exempel finns i Ursula K. LeGuins *Övärlden*. Magisystemet baseras där på namn. För att påverka ett djur eller ting måste magikern veta dess sanna namn på det gamla språket. Detta är en tanke som kan spåras tillbaka till *pythagoréernas* hemliga magi.⁶ Det ger honom makt över praktiskt taget allting, inklusive drakar och andra magiker. Det sanna namnet är både ett maktmedel och ett ansvar. Världens balans måste upprätthållas, och trollkarlarnas främsta uppgift är att upprätthålla den balansen.⁷

Att använda magi

Magi kan naturligtvis användas på olika sätt. Den kan ses som ett verktyg, utan egna intentioner eller värderingar. Magins syfte bestäms av den som använder sig av den. Om en användare har onda avsikter blir hans magi, och det som den skapar, naturligtvis ond. Magi är därigenom ambivalent till sin natur.⁸

Inom fantasy används magi så gott som alltid av det onda till en början. Det gör att "vanligt folk" anser att magi i sig självt är något ont. Hjälten använder, eller får hjälp av personer som använder, magi på "rätt sätt". När han besegrar ondskan med dess eget vapen kan magin på sätt och vis få någon sorts existensberättigande (hos de "vanliga människorna").

Den onde använder sig ofta av magin för öka sin egen makt eller för att tillfoga skada, och ofta för att förlänga sitt eget liv. I sin strävan mot ett evigt liv eller maktfullkomlighet hänger sig den onde åt perversiteter för att åstadkomma detta. På så sätt förvrids magin på ett ondskefullt sätt. Användandet av magi kan användas för att illustrera hur teknologi används i vår vanliga värld. Samma teknologier som använts för att skada

¹ Det magiska svärdet beskrivs i Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, s. 102. (CII)

² *Ibid.*

³ Poul Fersling, *Naturligt - övernaturligt* (Stockholm 1987), s. 229.

⁴ Hall, s. 181. (CLXXXI)

⁵ För utförligare beskrivning se: Hall, s. 105 - 108 (CV - CVIII).

⁶ Hall, s. 82 (LXXXII).

⁷ Se Toijer-Nilsson, *Fantasins underland*, s. 131. För LeGuins verk, se referenslistan.

⁸ Nikolajeva, s. 87.

av vissa kan användas av andra för att hjälpa.¹

Science fiction och fantasy

Jag kommer nu att helt kort behandla teknologitemat inom fantasy. All teknologi som behandlas i en skönlitterär text och som är över den teknologiska nivå som finns under författarens samtid bör sorteras under genren science fiction. Genom denna definition kallar jag Jules Vernes böcker för science fiction, trots att de idag kanske inte anses tillhöra denna genre.²

Teknologi har inte en så framträdande roll inom fantasy som i science fiction. Med risk för att generalisera alltför mycket vill jag påstå att i de flesta fall ligger den teknologiska nivån inom fantasy ungefär på samma nivå som under tidig medeltid i Europa.

Då statskicket i dessa böcker ofta är feodalt, existerar det oftast ett riddarväsen, med plåtrustningar och tillhörande vapen. Det viktigaste vapnet är utan tvekan svärdet, som ofta är mer eller mindre magiska.³

Science fiction behandlar som regel vår verkliga värld i framtiden, och är ofta, som namnet antyder, starkt knuten till vetenskap och innovationer. Det gör att magiska varselser, eller företeelser, förklaras som skillnader mellan oss och utomjordingar, om de överhuvudtaget existerar. Det finns dock en subgenre som kallas science fantasy där magi kan förekomma, som nyupptäckt vetenskap. Världen som allt utspelas på i science fantasy är ofta en avlägsen planet, eller Jorden efter det tredje världskriget, eller efter en annan tidslinje.

Science fiction som genre är *relativt* väletablerad i Sverige, med speciella föreningar och många översatta böcker.⁴ Eftersom denna uppsats inte ska handla om science fiction lämnar jag nu det ämnet.

Tid och fantasy

Eftersom fantasy är ett så vitt begrepp har även historier om tidsresor och "magisk tid" fått ingå i genren, så kallad "time fantasy". Dessa historier har en helt annorlunda uppbyggnad än de "vanliga" fantasy-berättelserna.⁵ Man kan dela upp tidsresor och "magisk tid" i tre huvuddelar:

1. De som reser i tiden gör det på tre olika sätt: genom teknologi, genom magi eller genom en speciell förmåga. När det gäller den teknologiska biten faller det under science fiction.

2. I andra böcker sker de allra flesta tidsresorna inom den primära världen, vår värld. Huvudpersonen förflyttas i tiden inom ett begränsat geografiskt område och författaren kan då belysa ett människoöde eller problem genom att introducera en person med dagens kunskaper (huvudpersonen) i den (oftast) historiska tiden.

3. När det gäller den magiska tiden, handlar det om den förskjutning av tidsuppfattningen som inträffar när någon passerat in i en sekundär värld och sedan kommer tillbaka till den primära. En variant av denna förskjutning kan användas i vissa av verken inom "vuxen mytisk fantasy".⁶

Anledningen till att "time fantasy" inte ingår i "vuxen mytisk fantasy" härrör sig kring en rad speciella problem som omger tidsresor. Under punkt 1. ovan kvarstår två sätt att resa i tiden som kan användas inom fantasy, genom magi eller en speciell förmåga. Detta är i sig inte ett hinder för att tidsresor kan användas inom "vuxen mytisk fantasy", utan det är *var* någonstans tidsresan sker.

Under 2. ovan exemplifierar det vanligaste sättet som tidsresor används. En tidsresa är för det mesta kopplad till läsarens värld, den primära, men också till läsarens kultursfär. Detta beror på att läsaren måste ha en aning om hur det såg ut på den tid och den plats som tidsresan utspelar sig (om det är fråga om en resa bakåt i tiden), annars kan

¹ För längre diskussion, se avsnittet *Fantasi och verklighet*.

² Se även Broberg, *I fantasins värld*, s. 9.

³ För samtliga böcker som jag har redovisat som fantasy gäller den här teknologibeskrivningen.

⁴ I jämförelse med fantasy. Det finns också en mängd etablerade svenska författare, till skillnad mot fantasy.

⁵ För längre beskrivning av tidsresor m.m. läs Swinfen, *In defence of Fantasy*, s. 46 ff.

⁶ Den som är mer intresserad av tidsresor kan läsa mer i *The Magic Code*, s. 63 -112.

läsarens förståelse för det som inträffar riskera att försvinna.

Det är därför oerhört svårt att basera handlingen på tidsresor i en sekundär värld, som inte kan till fullo förstås av läsaren. Om någon i Europa under medeltiden skrev om magiska tidsresor i Kina, skulle de flesta läsare ha svårt att förstå många händelser, som skulle vara självklara för kineser.

En variant på förskjutning av tiden (punkt 3. ovan) återfinns i Bertil Mårtenssons *Maktens vägar*, där hjälten tvingas fly undan en förbannelse in i en annan sekundär värld, där tiden gick långsammare än i den "verkliga" världen. Då Mårtensson undviker tidsparadoxer och gör denna händelse till en bihandling fungerar denna förskjutning i texten.

Ofta innebär tidsresor olika typer av paradoxer. Exempelvis: Vad händer om någon reser tillbaka i tiden och dödar sin far? Ofta finner författarna mer eller mindre snillrika förklaringar på dessa paradoxer, eller struntar helt i dem. Hur det än går till brukar verk med tidsresor få speciellt utseende vilket gör att de bör ha en egen genre. Det är något som också Nikolajeva nämner, hon visar att det finns flera forskare som anser att "time fantasy" bör vara en egen genre.¹

Hjältarna

I de flesta barn- och fantasyböcker för barn är hjältarna själva barn. I "high fantasy" och "svärd och svartkonst" är hjältarna vuxna eller tonåringar. Det är en av de viktigaste skillnaderna mellan barnfantasy och "vuxen mytisk fantasy".

Det finns naturligtvis gränfall mellan barn- och vuxenböckerna. Tolkiens hjältar är "halvlängdsmän" eller "hober", en småväxt ras som till sättet, enligt Sven Stolpe, påminner om en blandning mellan kaniner och de dåtida briter.²

De är (eller var) små varelser, mindre än dvärgarna (och utan skägg) men betydligt större än lilleputarna. [– –] De har anlag för kalaskula, klär sig i klara färger (mest grönt och gult), går inte i skor, därför att deras fötter är försedda med naturliga lädersulor och tjockt, varmt brunt hår av samma sort som de har på huvudet (krulligt). Vidare har de långa flinka fingrar, godmodig uppsyn och ett djupt mustigt skratt (särskilt efter middagen, som de äter två gånger om dagen om de kan).³

De är lika långa som barn och trevliga små varelser, inte direkt några hjälteämnen. De är naiva och godtrogna, precis som barn. Det är naturligtvis inga trevliga saker som Bilbo råkar ut för senare, men historien är mer lik en saga än de följande i *Sagan om Ringen*.

Att vara hjälte

Intressant att notera är att de flesta hjältar, varav majoriteten för övrigt är av manligt kön, till en början inte är speciellt positivt inställda till äventyret, utan de måste övertalas, eller spurras av faran. De personer som är utsända att övertala dem är för det mesta sådana som redan arbetar aktivt för att möta ondskan. Ofta finns det en profetia som är avgörande för utgången av slutstriden med ondskan. Hjältarna är därmed ödesbestämda att delta, vare sig de vill det eller ej.

Hjältarna har få svagheter, men de tvingas alltid ta till sina yttersta reserver i striden mot ondskan, och det är bara deras starka moral och syfte som gör att de slutligen besejrar det onda. Sensmoralen i berättelserna är nämligen att "människans uppgift på jorden (eller en motsvarande värld) är att handla moraliskt rätt inför ofta övermänskliga svårigheter."⁴

Hjältarna behöver dock mål och drivkrafter, annars skulle de inte vara hjältar. Det är dessa mål och drivkrafter som ofta kommer att påverka hela berättelsen.

¹ Nikolajeva, s. 64.

² Se Sven Stolpes recension "Nutiden som saga" *Aftonbladet* 1959-10-02

³ J.R.R. Tolkien, *Bilbo* (Stockholm 1979), s. 10.

⁴ Vilén, "Nya gudar..."

Hjältarnas drivkrafter och mål

Vad är det nu som driver hjältarna att utföra sina hjältedåd och vilka mål har de för sina handlingar? Utan att vara alltför generell brukar hjältarna få ett uppdrag, eller känner en kallelse (så kallad *quest*). Detta uppdrag kan bestå av i stort sett vad som helst, men mestadels gäller det att rädda hela världen undan någon form av ondska. Hjältarna är alltid i praktiken underlägsna denna ondska, men räddas av att de ofta är flera stycken. Det är också deras fasta övertygelse om vad som är det rätta som styrker dem i kampen mot ondskan.¹

Den här sortens fantasy, där det finns en eller flera hjältar, brukar även kallas "heroic fantasy". Den typen har djupa rötter, och går att spåra tillbaka till de medeltida riddarromanerna och till och med de klassiska grekiska eposen.²

Det "ädla" uppdraget

Det är hjältens uppdrag att besegra ondskan och försöka återställa den balans som fanns i världen innan ondskan dök upp och började verka på allvar. Uppdraget går inte sällan ut på att dräpa den onde, och eftersom det ofta inte går utan hjälp av magiska vapen, så måste hjältarna söka upp gamla magiska föremål och använda dessa i den förestående slutstriden.³

Hjältarna kontaktas och får sitt uppdrag genom drömmar, inre röster eller genom utsedda kontaktmän, som ska leda dem in på rätt spår för att de slutligen ska kunna besegra ondskan. Exempel på ett nästan klassiskt uppdrag är Sir Galahads berömda sökande efter den heliga Graal. Här återfinns sannolikt en av grunderna till de uppdrag som presenteras i fantasy. En annan återkommande form är att hjältarna ska försöka återupprikta balansen i naturen och på så sätt rädda världen.

Det finns naturligtvis andra typer av intriger i fantasy, även om de inte är så vanliga. Det som skiljer är ofta bara själva ramen. Även målet för hjältarna kan skilja sig åt mellan verken; allt ifrån att rädda världen eller intriger om den världsliga eller andliga makten till en ren motståndskamp mot en brutal överhet.⁴ Det är inte intrigen eller målen som är det viktigaste. Det är mytskapandet. Det som ofta styr hjältarna och intrigen står nämligen att finna i myten, den myt som författaren skapar i sitt verk, med sina förutsättningar och syften.

Ondskan

Det måste finnas en ond fiende i nästan all äventyrlitteratur; det kan röra sig om en skurk, krigshetsare, spion eller liknande. I fantasy finns det också olika sorters ondska. Fienden har dock ett gemensamt drag i samtliga fall; ondskan är alltid kraftfullare än hjälten. I så gott som alla verk använder sig det onda av en kraftfull nedbrytande magi, som bara kan skada och förstöra.

Ondskan karakteriseras av "männsliga" svagheter som till exempel högmod, eller maktfullkomlighet, som ibland kan hindra deras annars så klara syn. Det är dessa svagheter som sedan gör det möjligt för hjältarna att besegra den.

Det onda och dess form

En viktig skillnad mellan de flesta författare består i deras föreställning om vad ondskan består av. Monster eller förledda människor? Det kan naturligtvis vara både och. När det gäller monstren har Meredith Ann Pierce klargjort vad som skiljer dem från människorna; "ett monsters mest framträdande och utmärkande egenskap är dess omänsklighet".⁵ Men all ondska är inte monster. I vissa fall är ondskan en del av dig själv. Exempel på detta återfinns i LeGuins *Trollkarlen från Övärlden*, där Ged konfronteras

¹ Se mer om detta i Klingberg, s. 47 - 53.

² Se även Sven Christer Swahn, "Helgmellanmål för fantasyälskare", *Sydsvenska Dagbladet* 1990-12-20

³ Läs mer om questen, i avsnittet om hjältemyter i Toijer-Nilssons *Fantasins underland*, s. 19.

⁴ Exempel på författare, Tolkien, Rawn och Kay (med exemplen i nämnd ordning).

⁵ Meredith Ann Pierce, "Hur monster blir till- och hur man blir kvitt dem", *Opsis Kalopsis* 3, 1990.

med sin egen skugga, som är alla hans dåliga sidor. För att besegra den måste han först finna sig själv och inse att skuggan är en del av honom. Toijer-Nilsson tolkar det så här:

Det mest uppenbara tolkningen av Ursula LeGuins budskap är att hon ser människan som en varelse sammansatt av både gott och ont. Det kommer an på en själv att hindra ondskan från att ta makten. Men boken kan också läsas psykoanalytiskt och ses som en direkt illustration till Jungs teser[– – –] Enligt Jung kastar individens medvetna ego en skugga, som innehåller personlighetens dolda, förträngda sidor. Denna skugga har dock inte bara destruktiva drag utan också goda egenskaper och skapande impulser. Men det är nödvändigt, att egot behärskar skuggan och införlivar den med sig - så som Ged alltså gjorde i berättelsen.¹

I flera fall är ondskan inte en mänsklig varelse, utan en halvgud eller liknande. I Eddings böcker möter vi *Torak*. Hos Tolkien och Mårtensson förknippas ondskan med mörker och kyla. I Jordans böcker är den onde en gud, som blivit fångslad, men som är på väg att bli fri. Hans namn, *Shai'tan*, som påminner om vår Satan, är likt *Sauron* hos Tolkien.

Ställföreträdande ondskan

I Saurons fall är han dessutom bara en *ställföreträdande ondskan* då hans herre, *Morgoth*, fångats i Tomrummet. Termen "ställföreträdande ondskan" innebär att den har föregåtts, eller stöds, av en äldre och kraftfullare makt, som inte kan verka fritt bland människorna. Ett liknande exempel är Mårtenssons Aulor, som stöds av Roogrem, istrollens furste. I Eddings böcker finns det *Grolimer*, onda präster, vilka allihop kan ses som ställföreträdande ondskan. Visserligen är *Zedar* närmare en ställföreträdande ondskan, då han har en direkt kontakt med sin gud.

De okända nedbrytande krafter som finns i *Övärlden* är också ett exempel på krafter som inte kan verka fritt, men dessa försöker ta över sina offers kroppar för att verka genom dem. *Skuggonerna* i Brooks berättelse är nästan likadana, men skillnaden är att dessa har en fysisk manifestation, som de okända krafterna inte har i *Övärlden*.

Andra onda varelser

Nämnas bör de raser som de onda gudarna skapar, *trollocker* och *halvmän* kallas de i Jordans böcker, *orcher* och *nazgüler* i Tolkiens. Dessa är skapade för att vara onda, och trollockerna och orcherna lyder sina ledare, halvmännen och nazgüerna, som har närmare kontakt med ondskan.

Annars består ondskan av människor med alltför stora svagheter. De vill ha mer makt, undslippa döden eller önskar bara förstöra. I *Övärlden* och *Tigana* består ondskan av människor.

Mytologiska varelser

En viktig del i fantasy är mytologiska varelser. Till dessa räknas vissa människoliknande raser, exempelvis dvärgar och alver. Eftersom dessa är beskrivna på ungefär samma sätt i de böcker som de återfinns i, tänker jag inte diskutera dem vidare.

Mytologiska varelser existerar faktiskt inte i alla böcker (det är inget krav för "vuxen mytologisk fantasy"); i *Tigana* finns det inga alls, och så inte heller i *Sagan om Belgarion* och *Malloreas* (om man bortser från gudarna och deras tjänare). Å andra sidan formligen kryllar det av dem i *Häxkonster*. De fabelväsen som skiljer sig mest mellan olika författare är trollen och drakarna. Båda dessa varelser beskrivs som onda varelser hos Tolkien; de är skapade av Morgoth för att utföra hans tjänster.

Hos Mårtensson hamnar trollen i en vidare skala; de är magiska eller en del av magin. En del av dem är onda, som istrollen, andra är neutrala och bryr sig egentligen inte om människor, men verkar ha en inbyggd känsla för balans. Trollen kan också utnyttjas, som trollet Karmel utnyttjas av Aulor för att ge denne längre liv. Drakarna hos Mårtensson var en gång tåmjda av de regerande i det Gamla riket för att bevaka gränserna till riket. De är inte riktigt intelligenta, utan har endast litet mer än enbart animal

¹ Toijer - Nilsson, *Fantasins underland*, s. 133.

intelligens. Men efter det gamla rikets fall finns de kvar och gör livet surt för förbipasserande. De är inte helt onda, men de är rovdjur och människor ses som vilket bytesdjur som helst.

En liknande tanke finns bakom drakarna i *Övärlden*. Visserligen angriper de oftast inte människor, såvida de inte blir attackerade själva, men de äter människornas boskap. Drakarna är också ytterst intelligenta och magikunniga. De talar nämligen bara det gamla språket, som används för all sorts magi. De står också för sitt ord, och de kan hjälpa människorna vid allvarliga hot. I den sista boken går det att läsa att de som blir magiker och häxor härstammar från drakar som valde att bli människor.¹ Troligtvis är det också den äldste av drakarna, *Segoi*, som är Övärldens skapare.

Att skapa en myt

Vad vill fantasyförfattarna med sina verk? Har de något budskap? Svaren på dessa frågor kan ligga i myten. Genom att återuppliva mytiska ting, personer och platser, eller skapa nya med hjälp av de gamla, kan fantasyförfattarna få oss att betrakta verkligheten annorlunda, kanske belysa verkligheten på ett nytt sätt. Budskapen och kontrasten mellan fantasi och verklighet kommer att behandlas nedan. Här kommer jag att diskutera myten.

Vad är egentligen en myt? Toijer-Nilsson har försökt att förklara detta i kapitel 2 i *Fantasins underland*.

Myt kommer av ett grekiskt ord, som betyder berättelse. Populäruppfattningen att ordet skulle betyda lögn, har alltså ingen grund. Det som berättas i form av en myt står i nära samband med religion och kult. I det religiösa språket i alla tider och kulturer har begreppet myt en mycket bestämd innebörd: myten är ett sätt att formulera den högsta verkligheten.²

Toijer-Nilsson visar att det finns fyra grundformer av myter: skapelsemyter, etiologiska myter, antropomorfa myter och guda- och hjältemyter. Av dessa är skapelsemyterna troligtvis de äldsta, och guda- eller hjältemyterna de vanligaste. De etiologiska myterna är myter som förklarar naturfenomen och i de antropomorfa myterna får gudar och djur mänskliga egenskaper, eller så byter människor och djur skepnad med varandra.³

Vilka myter används och hur skapas de i fantasy? I de flesta fall är de myter som används av författarna hjältemyter (se ovan). När hjälten återkommer efter att ha trotsat mörkrets makter, en symbol för döden, och utfört sitt uppdrag, symboliserar återkomsten återuppståndelse, pånyttfödelse.⁴

Detta är en urgammal hjältemyt, som kan kallas myten om offerhjälten eller hjälten med de tusen ansiktena.⁵ Exempel på offerhjältar är Jesus, Kung Arthur, Frodo (ur Tolkien) och Ged (ur LeGuin), men listan kan göras avsevärt mycket längre. Samma urtyp av hjälte återfinns i de allra flesta fantasyberättelser, men med olika ansikten. Författarna återanvänder en gammal myt, men omstöper den enligt sina egna önskemål.

Myten, som används av fantasyförfattare, har en speciell funktion. Den kan sätta i gång associationskedjor i vårt undermedvetna, enligt Jung.⁶ Toijer-Nilsson, beskriver hans teorier i *Fantasins underland*.

Den moderna människan har omedvetet bevarat den symbolskapande förmåga, som en gång tog sig i uttryck i den primitiva människans föreställningar och riter. Vi har alla ett kollektivt undermedvetet minne, som bevarat ett arkaiskt tänkande och alltså arbetar med symboliska urbilder, s k arketyper, från människosläktets hela utvecklingshistoria. [---] Myt och saga, som också är uttryck för dessa urgammala föreställningar, konkretiserar minnesbilderna, drar fram dem i ljuset igen, uttrycker våra omedvetna önskningar, vår fruktan, våra böjelser. Myterna får oss att minnas hela människosläktets upplevelser.⁷

¹ Se mer i LeGuin, *Tehanu*.

² Toijer-Nilsson, s. 18.

³ Ibid.

⁴ Ibid., s. 19.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Toijer Nilsson, s. 20..

Myterna ger berättelserna liv och via myterna kan man med lätthet väva in svåra frågor om filosofi, teologi eller andra tankar i handlingen. Författarna som skapar myter i sina berättelser, vare sig de riktar sig till barn eller vuxna, "skänker stadga, ordning och meningsfullhet åt en kaotisk värld".¹ I "vuxen mytisk fantasy" ingår mytskapandet som en naturlig del i handlingen, och ger verken naturliga förutsättningar för problemfrågor och verklighetsspeglning. Det är myten som är kopplingen mellan fantasin och verkligheten.

Fantasi och verklighet

En viktig del i fantasy är, som redan sagts, den spegel av verkligheten som den skapade myten ska förmedla, närheten mellan fantasin och verkligheten. I *Fantasins underland* återger Toijer-Nilsson den diskussion som C. S. Lewis har angående J.R.R. Tolkiens böcker.

Tolkien vill visa, menar Lewis, att människans liv egentligen är av mytisk och heroisk karaktär. {--
--} Människans livssituation går inte att skildra enbart realistiskt - vi lever på samma gång i legendernas värld och i dagens klara ljus.²

De flesta författare inom fantasy-genren anser att myten kan klara upp vardagen och låta oss se in i problemens kärna genom att beskriva verklighetens sanna natur. Toijer-Nilsson skriver vidare om detta angående Lewis recension:

Mytens värde, anser Lewis, ligger i att den återger alla kända ting dess ursprungliga inre betydelse. Myten river bort vardaglighetens slöja, så att vi ser tydligare. Att ge verkligheten en mytisk karaktär innebär inte, att vi avlägsnar oss från den. Allt blir mera sig självt i en myt. Det kan gälla vardagliga ting som bröd och äpplen. Men också, som hos Tolkien, gott och ont, vår fruktan, vår ångslan och vår glädje. Genom att sänka ner dem i myten, ser vi dem klarare.³

Detta är en väsentlig invändning mot de allvarligaste anklagelserna mot fantasy, att den enbart skulle vara underhållning, förmedla budskap om flykt från verkligheten eller bidra till eskapism. Det är snarare tvärtom säger en av författarna, Alan Garner, som behandlas i *Fantasins underland*. Han menar att myten "är fråga om en utkristallisering av en erfarenhet. En myt är en destillerad och stark sanning."⁴

Maria Nikolajeva vill även hon kraftigt understryka att i många fall kan fantasy bidra till en förståelse av påtagliga problem och inte bara vara någon sorts verklighetsflykt.

Det viktigaste är dock att författare framför allt strävar efter att understryka problem och konflikter i vår samtida, verkliga värld; och sådant rycker helt undan grunden för anklagelsen att fantasy skulle vara identisk med verklighetsflykt. Ofta kan fantasy förmedla samma värden som realistiska böcker och dessutom på ett bättre, starkare och uttrycksfullare sätt.⁵

Jag vill därmed avsluta hela detta kapitel med ett citat från *Fantasins underland*, där Toijer-Nilsson kommenterar eskapism i fantastiska berättelser, och därmed torde den frågan vara utagerad.

Det finns en drömvärldsflykt, som är att likna vid desertörens rymning. Den världen finns i trivalliteraturen, kändisskvallret, våldsporren. Mycket sällan i den återupplivade myten. Ty de goda fantasy-författarna isolerar sig inte i sitt mytiska land. De använder det som en punkt, Archimedes punkt, att rubba världen. De lär oss att betrakta vår egen verklighet och våra problem utifrån - och stimulerar oss att bearbeta svårigheterna och förändra vardagen.⁶

¹ Ibid.

² Från Toijer-Nilsson, s. 16.

³ Ibid.

⁴ Toijer-Nilsson, s. 17.

⁵ Maria Nikolajeva, "Fantasy - återvändsgränd eller framtidsperspektiv?", *Opsis Kalopsis* 3, 1988

⁶ Toijer-Nilsson, s. 190.

Kapitel 2. Översatta författare

I detta kapitel kommer de utländska verk och recensioner i svenska tidningar, som faller in under definitionen för "vuxen mytisk fantasy" som redovisades i det förra kapitlet, att behandlas.¹ För att fastställa vilka verk som passade in gjorde jag en stor sökning med utgångspunkt ur söksystemet BTJ 2000, som används vid Stifts- och Landsbiblioteket här i Linköping. Jag sökte på ämnesorden fantasy och fantastisk litteratur, som science fiction och saga och detta gav ett par hundra alternativ. Jag ögnade sedan snabbt igenom verken och kunde ganska snart avgöra vilka som inte hörde hemma inom min definition.²

Nu återstod ett trettiootal verk, som i den första genomläsningen klarat kriterierna och dessa läste jag ytterligare en gång för att ytterligare sålla. Då återstod det 23 verk av 7 författare.³ De recenseras i totalt 70 artiklar.⁴ Författarpresentationerna är hämtade från verken eller har skickats till mig från förlagen.

Författarna och verken kommer att presenteras i korthet och därefter kommer recensionerna att behandlas. I slutet kommer jag att sammanställa det som visats på i kapitlet samt göra en kort analys av mottagandet av verken i Sverige.

Några av författarna, Tolkien och LeGuin och i viss mån Kay, har behandlats av bland annat Maria Nikolajeva och Ying Toijer-Nilsson medan de övriga författarna inte finns omnämnda.

J.R.R. Tolkien -kort presentation

John Ronald Reuel Tolkien föddes 1892 i Bloemfontain i Sydafrika men kom till England som treåring. Han blev föräldralös och fick bo på en mängd platser medan han studerade vid college. Han gifte sig 1916 med Edith Bratt och deltog i Första Världskriget som signalofficer. Han ådrog sig skyttegravsfeber och vid sjukbädden började han skriva på *Silmarillion*. 1924 blev han professor i engelska vid universitetet i Leeds och året därpå professor i anglosaxiska i Oxford.

1937 utkom hans första bok, *The Hobbit* (*Bilbo* på svenska), och samma år började han skriva på trilogin om Härskarringen, som blev fullbordad 1949, och utkom 1954 och -55. Dessförinnan hade han 1945 börjat arbeta som professor i språkvetenskap vid Merton College i Oxford. Han pensionerades 1959 och avled 1973.

Sagan om Ringen

Trilogin om Härskarringen, med delarna *Sagan om Ringen*, *Sagan om de två tornen* och *Sagan om konungens återkomst*, utkom för första gången i England 1954 och i Sverige för första gången 1959-61. Den har därefter utkommit i ett flertal utgåvor. I dessa böcker, som utspelas i det forntida Midgård, stöter vi på allehanda varelser och livsöden i stor skala. Midgård är en helt autonom värld, utan kontakt med vår värld. Den presenterades för första gången i *Bilbo*, föregångaren till trilogin, och det var den första fantasyberättelse som uteslutande behandlade en värld fristående från vår.⁵

Midgårds skapelse finns dokumenterad i *Silmarillion*, en bok bestående av fragment och anteckningar om Midgård. Under åren har det, i sonen Christophers regi, utkommit flera böcker med ytterligare fragment ur Tolkiens extensiva anteckningsflora. Dessa fragment understryker vilken kärlek som Tolkien hyste till sin skapelse Midgård. Detta syns även i berättelserna om hoberna och deras anknytning till den onda artefakten Härskarringen.⁶

¹ De verk och recensioner som behandlas är de som utgivits fram till april 1994. Eventuella verk och recensioner senare än denna månad har inte behandlats här.

² Det finns ingen anledning för mig att redovisa dessa verk i referenslistan, då de inte behandlas alls.

³ I nästa kapitel redovisas den enda svenska författaren och hans tre verk. Inalles skulle de behandlade verken i denna uppsats vara 26 av 8 författare.

⁴ De 9 som recenseras Mårtenssons verk oräknade. 79 recensioner totalt.

⁵ *Bilbo* är en barnbok och kommer därför inte att behandlas här.

⁶ De verk som utkommit postumt kommer inte att behandlas, då Tolkien kanske inte själv avsett att utge dem.

Sagan om härskarringen är en krönika som handlar om de godas kamp mot den yttersta personifierade ondskan. De goda är hopplöst underlägsna i både kraft och arméer jämfört med det onda. Deras enda hopp står till den lilla grupp av hjältar och antihjältar som är i besittning av den yttersta onda artefakten, Härskarringen. Om de lyckas förstöra den kan ondskan besestras, om inte är allt hopp förlorat.

Den lilla gruppen består av fyra hober, eller halvlängdsmän, en ras som inte alls är lagd åt det heroiska hållet. Frodo, Sam, Merry och Pippin är klassiska antihjältar med ett oerhört stort mått mod. Till deras hjälp finns dvärgen Gimli, alvprinsen Legolas, stridsmannen Boromir och utbygdsjägaren Vidstige, eller Aragorn. Deras ledare är Gandalf, en magiker med diffus bakgrund, men med grundmurat rykte.

De är alla representanter för de raser som slåss mot Sauron, den yttersta ondskan, och hans arméer av orcher, troll, människor och vålnader. Tillsammans lyckas de besegra ondskan och förstöra Saurons makt för evigt.

I sitt förord till den första upplagan presenterade den svenske översättaren Åke Ohlmarks en politiskt läsart där det kalla kriget kunde utläsas i myten. Gondor och hjältarna skulle då representera västvärlden medan Mordor var Sovjetunionen och Sauron fick representera Stalin. Detta förord saknas i senare upplagor.

Recensioner¹

Tolkiens trilogi är det äldsta av de verk som behandlas här och följaktligen har hans verk fått flest recensioner, totalt 34 stycken. De har här delats in i två kronologiska huvudtyper; *samtida* och *senare* recensioner och dessa kommer att behandlas separat. De samtida är de recensioner som behandlar de första upplagorna från 1959 till 1961. De senare recensionerna är de som behandlar de nya upplagorna från 1989 och 1992.

De två huvudtyperna är i sin tur indelade i två grupper, de som uppskattade trilogin och de som inte gjorde det. Gemensamt för dem som uppskattade trilogin är att de ansåg att Tolkien försökte skapa en myt som kunde (även om det inte var nödvändigt) kopplas till verkens samtid. De som inte uppskattade Tolkien, hade ingen förståelse för varken hans försök att skapa en myt eller försöken att koppla den till hans samtid.

Att presentera samtliga recensioner skulle ta alldeles för stor plats varför jag har valt att presentera typexempel på de två gruppernas recensioner, samt en debatt i *Sydsvenska Dagbladet*.

Positiva samtida recensioner

De allra flesta anmälare var positivt inställda till Tolkiens sagovärld. Flera etablerade och välkända litteraturkritiker "öste" lovord över verken. Diskussionen i dessa recensioner var ofta djupgående, där flera betydelseplan kunde utläsas ur myten. En av kritikererna var *Aftonbladets* Sven Stolpe, som bland annat skrev följande:

Ett av de mera hoppfulla tecknen i samtidslitteraturen är dess mytskapande förmåga. Så grundligt har vår situation förändrats, så ofantligt är det mysterium den nya naturvetenskapen öppnat för oss, att vi inte längre kan reda oss med reportage och sociala småstudier. [— — —] Sagan om Ringen är utan tvivel vad den världen över kallats: ett mästerverk. Det är en stor, lärd och levande myt, full av poesi och sång men också av vår tids fasa.²

Staffan Björck, *Dagens Nyheter*, resonerade lite kring sagolitteratur och dess religiösa innehåll samt den politiska läsningen som översättaren föreslagit:

Det finns som bekant en del litterära skapelser i sago- eller legendstil som gör tjänst som en sorts religionssurrogat. [— — —] Följaktligen startade anmälaren läsningen av den översatta volymen med den bestämda föresatsen att inte låta lura sig. Men nu är det en proselyt som talar: jag tror på J R R Tolkien. [— — —] Sagan skall man först och närmast ta emot såsom ett barn med ögonen uppspärade mot allt det märkvärdiga som händer. Där innanför utspelas sedan det moraliska dramat, och det är klart att det kan tydas på många sätt. I sitt initierade företal pekar översättaren på en politisk läsart, och den ligger onekligen nära till hands bl a med tanke på det ideologiska bruk som sagan gör av vä-

¹ För fullständig förteckning, se Referenser.

² Sven Stolpe, "Nutiden som saga", *Aftonbladet* 1959-10-02

derstrecken. Sauron blir då = Stalin, och diverse fulingar på närmre håll avslöjar sig som femtekolonnare eller atomspioner.[— — —] Men som jag ser det är det att på tok förminska och förgrova Tolkiens verk om man läser det som en politisk allegori.¹

När Elisabeth Tykesson, *Svenska Dagbladet*, recenserade *Sagan om de två tornen* inledde hon med en diskussion om den vetenskapliga synen och den moderna människan. Hon talade om "geocentricitet", "heliocentricitet", och slutligen "homocentricitet" som är det naturliga för den moderna människan. Tykesson ansåg inte att boken kunde läsas som en politisk allegori.

"Sagan om Ringen" verkade i mycket som en politisk allegori. [— — —] I "Sagan om de två tornen" [— — —] blir det emellertid tydligt att "Ringarnas Ring" inte är tolkad genom att man helt lättvindigt klistrar etiketter såsom England, Tyskland, Frankrike, USA och Sovjet som dess handlande figurer. Också blir det nu fullt tydligt, att Tolkien fastän han använder orden väster och öster, i dessa benämningar inte lägger in någon som helst politisk och knappast ens någon som helst geografisk mening. I "De två tornen" understryker Tolkien kraftigare än förut i boken, att vad det gäller inte bara är att hindra vilken som helst samhällsklass, ras eller nation att härska över andra samhällsklasser, raser och nationer, utan att det är fråga om att förmå människan att frivilligt lägga ner den makt, som hon under årtusendenas lopp har tillvingat sig över allt det som med ett sammanfattande namn kan kallas "naturen" - hela denna oöverskådliga, levande organism, som nu ligger döende, därför att människan i kortsynt snålhet och kall grymhet har exploaterat den intill själva mörkret av dess väsende - hela denna sammanvinnade jordiska enhet kommer att gå under och i sin undergång kommer den att dra människan med sig.²

Dessa tre exempel får visa på hur seriöst *Sagan om Ringen* behandlades av de recensenter som var positivt inställda. Artiklarna var ofta långa och mycket detaljerade, även om undantag finns. Recensenterna var rörande eniga om att Åke Ohlmarks, översättaren, hade gjort ett utomordentligt översättningsarbete men hans förslag till politisk läsart mottogs inte positivt. Staffan Björck och Elisabeth Tykesson ansåg inte att detta förslag var speciellt fruktbart, och de fick medhåll hos andra anmälare, exempelvis Lars Helge Tunving, *Skånska Dagbladet*, och Thomas von Vegesack, *Stockholms Tidningen*, för att nämna några.³

En del recensenter var mer kritiskt inställda till *Sagan om Ringen*.

Negativa samtida recensioner

En av dem som var kritiskt inställda till *Sagan om Ringen* var Sven Delblanc, *Arbetsbladet*, som menade att hela verket inte kändes solitt, utan att Tolkien misslyckats med att sammanblanda en mängd genrer:

En blandning av medeltidsroman, saga, politisk allegori, idédebatt och barnbok. Tolkien har knappast gått i land med att smälta samman alla dessa ingredienser. Det har blivit en ambitiös men död konstruktion. [— — —] Utan framgång söker Tolkien återskapa de gaeliska sagornas drömska stämning. Hans dimhöljda sagolandskap är en livlös konstruktion i papiermaché. [— — —] Till en början kryddas anrättningen av en smula underfundighet och humor. Men alltför snart intalas Tolkien av en led frestare att han är en stor författare med ett Budskap.[— — —] Onatur, konstruktion och falskt djupsinne dominerar 500 mycket sega sidor. [— — —] Tolkiens bok vore väl inte värd så utförlig avrättning om den inte redan höjts till skyarna av en annars omdömesgill kritiker. [— — —] Ett pretentiöst pekoral har fått oförtjänt medvind på julboksfloden.⁴

Signaturen G. Ahlstrand, *Gefle Dagblad*, var av samma uppfattning som Sven Delblanc. Han kunde inte heller förstå varför andra recensenter upphöjde Tolkiens verk till skyarna:

När man tillbringat en stor del av sitt liv läsande - och i någon mån skrivande om - böcker, så grips man tydligt lätt av en vanföreställning, en slags bybris. Man tror sig [— — —] åtminstone i huvudsak

¹ Staffan Björck, "Sagan drar österut", *Dagens Nyheter* 1960-12-03

² Elisabeth Tykesson, "Ondskans torn", *Svenska Dagbladet* 1960-12-24

³ Lars Helge Tunving, "En saga om det närvarande", *Skånska Dagbladet*, 1960-12-02 och Thomas von Vegesack, "Kris i sagovärlden", *Stockholms Tidningen* 1961-01-03

⁴ Sven Delblanc, "Snillefoster eller pekoral? Krystad kromosom-saga kring medeltida myter", *Arbetsbladet*, 1959-12-23

ska kunna skilja mellan stor litteratur och mindre värdefull litteratur. Men så kommer en självbesinnings stund. Såsom t.ex. nu, efter den här historien med J.R.R. Tolkien. Han är professor i Oxford, och han har skapat sig en egen litterär föreställningsvärld befolkad uteslutande med sagogestalter: [— —] Jag har försökt att gräva mig igenom denna världs lager [— —] för att finna någon av de tre väldigheter varav stora epos skapas: Gud, kärleken, människans frihet och höghet inför liv och död. Av de två första väldigheterna finns ingenting, för att skrapa den sista ren från ovidkommande – ja låt mig säga symboler, behövs år och dag. Ja, så tycker jag, men jag tycker fel, och därom har professor Staffan Björck i "Dagens Nyheter" underrättat mig. [— — —] Här har nu den ene lagerkrönte doktor och professorn skrivit stor litteratur, och den andre talar om för oss att den är det. Jag begriper ingenting, vilket naturligtvis är mycket begripligt för läsekretsen men för mig personligen onekligen mycket nedslående.¹

Karl Erik Lagerlöfs kritik mot *Sagan om konungens återkomst* var i flera fall synnerligen berättigad, exempelvis att boken är ojämnt skriven. Han nämnde även att människoskildringen var schematisk i vissa avsnitt.

Tolkien har inte måttat göra sin forntidsskildring till ett knapphändigt återgivet ödesdrama med symbolisk kraft. Det har heller inte blivit ett brenn upplagt epos med humor och generös människoskildring. Inte heller rör det sig om ett stiliserat förlopp, naivistisk saga på gobeläng. Alla dessa genrer finns emellertid inbakade som klichéer i en delvis naturalistisk, delvis med bibliskt språk stiliserad äventyrsskildring av science-fiction-karaktär. [— — —] Han talar mycket om "människlighet" och om det godas seger, men saknar intresse för det genuint mänskliga. Människoskildring och symbolik är så schematiska, att de lysande äventyren och de stora bragderna förlorar all djupare glans. [— — —] Kvar blir en moraliserande officiell fasad, en scout-moral, och därbakom väller ur en lysten fantasi ständigt nya orcher att klämma ihjäl som löss för godhetens skull.²

De mer kritiska recensionerna var i allmänhet ganska korta, och behandlade inte verken i någon större detalj, vilket var fallet med de mer positiva recensionerna. Det fanns dock ett undantag bland de mer negativa recensionerna kritiserade trilogin på ett mycket detaljerat sätt. Den kritiken var så mer nyanserad att den utlöste en form av debatt.

Debatten i Sydsvenska Dagbladet

Debatten kring Tolkien utspelades i *Sydsvenska Dagbladet*. Det var Nils Ivar Ivarsson som inledde debatten genom en mer kritisk recension om hela ringtrilogin. Jag bör påpeka att Ivarsson inte var odelat negativ mot innehållet, även om kritiken riktar sig mot flera olika delar i verken.

Inledningsvis jämförde Ivarsson Tolkiens verk med historiska romaner, T. H. Whites *The Once and Future King*, som båda, enligt Ivarsson, innehöll närbesläktat mytologiskt stoff av keltiskt ursprung. Vad Ivarsson menade var att Tolkien tagits på för stort allvar, något som Tolkien kanske inte förtjänade, då verket i själva verket från början var en barnsaga och "aldrig helt upphört att vara det".³

Ivarsson pekade också på vad han kallade "en viss torftighet i psykologin". Tolkiens berättarglädje tog sig formen av en pojkbok, där vissa inslag tabubelagts, exempelvis religion och erotik. På detta sätt tappade läsaren, enligt Ivarsson, intresset för det mänskliga och därmed förlorade Tolkien greppet om läsaren, även om Tolkien inte saknade vare sig "berättargåva och visionär fantasi".⁴

Tolkiens fantasi var delvis räddningen för boken, enligt Ivarsson, den var trots allt trovärdig, även om berättelsen då och då förlorar sig i stora slag eller magra replikskiften och i bland närmade sig gränsen för ädelpekoralen och till och med överskred den. Huruvida tolkingen av ringtrilogin skulle vara politiskt eller ej var inte det mest intressanta, Ivarsson vände sig mot översättarens Ohlmarks Öst-Väst-tolkning, men ansåg att det var Tolkiens eget fel att olika tolkningsmodeller uppstått, då Tolkien inte yppat sina egna synpunkter och avsikter.⁵

Trots sin kritik tyckte även Ivarsson ryckas med i handlingen, och även om den

¹ G. Ahlstrand, "Nedslående", *Gefle Dagblad* 1960-12-15

² Karl Erik Lagerlöf, "Tolkiens klichéer", *Göteborgs Handelstidning* 1961-11-20

³ Nils Ivar Ivarsson, "Maktens ring och alvernas bortfärd", *Sydsvenska Dagbladet* 1961-01-21

⁴ Nils Ivar Ivarsson, "Maktens ring ..."

⁵ Ibid.

politiska tolkningen inte stämde så fanns det en annan djupare mening i berättelsen, den om den förlorade barndomen:

Sagens handling är intensivt spännande, från början till slut är den full av våghalsiga äventyr, mirakel och drömmar. [– –] Men en sista gång: Vad handlar sagan om innerst inne? Kanske inte så mycket som man velat göra gällande om aktuell politik eller om den maktgalna människans förmåga att ödelägga naturen med sin vårdslöst utnyttjande vetenskap. [– –] Men sägnen om alvernas bortfärd, som är kelternas motsvarighet till den grekiska myten om Pans död, har sin innebörd för varje människa. Det går en svärmodston genom Tolkiens berättelse, därför att den begråter en förlorad barndom, mänsklighetens men också individens. Barnet växer med sina uppgifter och förr eller senare kommer den stund då en världsbild, som varit full av magi och under, faller i bitar.¹

Några dagar senare inkommer docenten Erik Ryding med ett debattinlägg mot Ivarsson. Ryding ansåg att Tolkien visst kunde tolkas på olika sätt och att *Sagan om Ringen* hör till de odödliga verken. Ryding höll med Ivarsson om att verkets mening kunde vara svår att finna, och att Ivarssons tes om den förlorade barndomen inte var alltför otrolig. Men Ryding ville inte kalla detta "sagens innersta nerv" utan fann istället en ångest, som skule återfinnas i Tolkiens " eget sätt att förmimma tillvaron".²

Om denna ångest återspeglade Tolkiens egen oro skulle alltså en politisk tolkning inte vara omöjlig. På detta sätt höll Ryding med Ohlmarks politiska Öst-Väst-hypotes på det hela taget. Ryding gick dock vidare och menade att hela verket andas en återkomst av myten, som trängts undan av vetenskapen, och att då naturvetenskapen nått så långt att den blivit svår att förstå åter skapat en känsla av "otrygghet och svindel". På så sätt "är vi tillbaka i den magiska ålderns känsloläge" och grundförutsättningen för Tolkiens verk skapades.³

Ryding sammanfattade sin tolkning av Tolkien på detta sätt:

För mig står verket som ett tecken på att tidens orm bitit sig i stjärten: utvecklingen har på något sätt gått i en cirkel, så att uråldriga stämningar och attityder börjar dyka upp i vår artificiella värld. Naturligtvis menar jag inte, att Tolkien nödvändigtvis varit medveten om dessa samband, men som det tidens flimmerhår en diktare är, har han ändå registrerat dem, och det är de som gjort mytens rike angeläget och brännande för honom och eggat hans fantasi att i en aldrig sinande ström av visioner återskapa ett arkaiskt universum. Åtminstone förefaller det mig, som om boken inte blir ointressant, ifall man läser den på detta sätt.⁴

Nils Ivar Ivarsson gavs naturligtvis tillfälle att kommentera Rydings inlägg, där han påpekar att Rydings tolkning, trots misstolkningen, kompletterar Ivarssons egen anmälan:

Ovanstående är som läsaren ser en ovanligt inträngande och konsekvent tolkning just av den typ som jag ville avvisa. Enligt min åsikt uppstår det alltså en lätt doft av humbug kring sagan, om man presar den så här hårt på aktuell innebörd. Därmed inte förnekat att docent Ryding i väsentliga strycken kompletterar min anmälan.⁵

Samtida recensioner

I detta avsnitt behandlas recensioner som behandlar nyutgåvorna från 1989 och 1992. På grund av att de är relativt få, har jag valt att inte dela upp dem i positiva respektive negativa.

Göran Hägg, *Göteborgsposten*, får inleda. Han undrade om *Sagan om Ringen* kunde fungera trettio år efter att den gavs ut för första gången i Sverige. Han påpekade dessutom att ett verk som behandlas som högstående litteratur faller från den piedestalen om det blir populärt. De intellektuella vill inte ens diskutera det, medan beundrarna har svårt att tåla svårare kritik.

Det är svårt att sansat diskutera den här sortens författare. De intellektuella tycker i allmänhet inte om bra böcker som vem som helst kan läsa, och beundrarna intar en attityd som utesluter varje form av

¹ Ivarsson.

² Erik Ryding, "Tolkien och tiden", *Sydsvenska Dagbladet* 1961-01-26

³ Erik Ryding, "Tolkien och tiden"

⁴ Ibid.

⁵ Nils Ivar Ivarsson, "Kommentar:", *Sydsvenska Dagbladet* 1961-01-26

intressant analys.¹

Något svar på frågan, "Hur kan Tolkien överleva?", fick vi inte av Göran Hägg. Han verkade lite ambivalent själv. Göran Bengtson, *Svenska Dagbladet* ställde samma fråga och han försökte erbjuda ett svar:

Går det? Ja, nog finns det i detta verk något som bör stå sig: en sammansmältning, utförd av en besatt filolog, av nedärvd legendgods från många håll till en klart 1900-talsmässig version av den eviga uppgörelsen mellan ont och gott, präglad av insikten att varje segeräpple rymmer sin egen gnagande mask. Modern mitt i det bronserat ålderdomliga är också miljö känslan, klagosången över alla hoten mot den renhet som bl a gestaltas i naturen; här var Tolkien utan tvivel med om att forma ett tidsklimat.²

Bengtson menade också att Tolkien aldrig ville bli klar med sin värld utan verken är "en i princip oändlig (ty Tolkien ville verkligen aldrig bli *färdig* med någonting alls) meditation över teodicéproblemet vilken, fri från all konventionell religionsutövning, gör anspråk på en plats i världslitteraturen".³

Sigrid Combüchen, *Dagens Nyheter*, var av en nästan rakt motsatt mening. Efter att hon återsett Tolkien efter lång tid var hon inte alls böjd att tycka att det är fråga om litteratur i världsklass. Hon menade att Tolkien ansåg sig vara en av de stora författarna och att hans verk förlorat något av sin integritet genom detta:

Men berättelsen om härskarringen är inte någon skröna med tidlösa teman, fantastiska ledmotiv och en trolskt förpackad sens moral. Den avser i stället att vara En Av De Stora Berättelserna, ett Epos, en solitär i Beowulfs efterföljd, Eddans, Kalevalas. Den vill inte vara skapad av en människa utan som en människa - en värld i sig, inte fulländad men fullständig. Avsedd genialitet är mycket mera svårsmält än den händelsevisa - den som omvärlden tillåts upptäcka. Ett samlat intryck blir därför att "Ringens" har mindre substans av befriande fantasi än av perfektionism.⁴

Combüchen anser att Tolkien har haft ett religiöst syfte med berättelsen: "Alltsammans har blivit färgat i ett religiöst bad"⁵ Hon påvisar liknande kritik som tidigare Sven Delblanc och Karl Erik Lagerlöf: "människoskildringen [- - -] har i många avseenden pojkbokskaraktär [- - -] spänningen stiger och sjunker och planar ut på hög nivå, varför? Kanske därför att så mycket av ett vuxet livsinnehåll saknas i beskrivningen av dessa varelser".⁶

1992 kom utgåvan *Härskarringen*, som kommenteras av Zoran Alagic på *Västmanlands Läns Tidning*. Han ville helt bortse från alla tolkningsmodeller och bara se verket som ren underhållning. Och han stödde sig på ett nytt bevis. Han citerade i sin anmälan ett brev som Tolkien skrev till en läsare: "Jag hoppas att du läst Sagan om Ringen med nöje. Nöje är nyckelordet. För den skrevs för att roa (i ordets bästa bemärkelse): för att vara rolig att läsa."⁷

Att Tolkien själv inte ville ha sina verk tolka utesluter ändå inte tolkningar av verken och deras syften. Alagic verkar medveten om detta själv och avslutar sin anmälan med en liten brasklapp: "Den som läser dem [trilogin] kommer förmodligen närmare denne lärde man än någon levnadsteckning. Och dessutom är det ett sant nöje."⁸

Kommentar

Det är J.R.R. Tolkien vi har att tacka för den slutna sekundära världen.⁹ På sätt och vis

¹ Göran Hägg, "Hur kan Tolkien överleva?", *Göteborgsposten* 1989-05-06

² Göran Bengtson, "Tolkien; kilovis", *Svenska Dagbladet* 1989-08-04

³ *Ibid.*

⁴ Sigrid Combüchen, "Perfektionismen tar över fantasin", *Dagens Nyheter* 1989-07-10

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ Zoran Alagic, "Han skapade ett helt universum" *Västmanlands Läns Tidning*, 1992-07-31

⁸ *Ibid.*

⁹ Se förra kapitlet.

är *Bilbo* och *Sagan om Ringen* startpunkten för den vuxna mytiska fantasyn.¹ Som stilbildare är kanske *Sagan om Ringens* tre böcker inte de mest exceptionella, då det existerar form- och stilmässiga problem i dem, vilket somliga recensenter så påpassligt påpekat ovan.

Det är handlingen, och handlingens ram, de stora slagen och utkomsten av dessa, inte de personliga svårigheterna, som är berättelsens kärna. De olika personligheterna är sparsamt porträtterade, med några undantag, precis som i våra nordiska epos. Det är antagligen det som är Tolkiens huvudsyfte; vi ska trollbindas av legendernas enorma slag i mänsklighetens barndom. Det går till och med att utläsa ur berättelsen. I början beskrivs hela berättelsen som en krönika, som hämtats ur en årtalsbok "Hur år täljes". Därmed finns det inga problem med att figurerna beskrivs lite skissartat.

Figureerna har ansvarskänsla, mod och lojalitet som ger dem styrka att stå emot den enorma kraft som Sauron representerar. Trots dennes enorma resurser lyckas två små "halvlängdsmän" att tränga in i hjärtat av det mörka riket och där förstöra den främsta symbolen och verktyget för ondskans totala seger. Kanske bör vi dra lärdom av dem och framhärda själva även när livet ter sig som allra mörkast?

Har då alla dessa recensenter, de som tycks se en eller flera allegorier i verket, fel? Huruvida det finns ytterligare tolkningar, t. ex. om att Mordor symboliserar Sovjetunionen och Sauron Stalin, som översättaren Åke Ohlmarks lanserar i sitt förord i den första upplagan, får vi aldrig reda på. Kanske är de bara "olycksfall i arbetet", för nog finns det utrymme för tolkningar, även om Tolkien själv hävdade att det var fråga om ren underhållning: "Om en allegori över huvud taget skall kunna komma till stånd, måste författaren från början och hela tiden vara inriktad på att verkligen skapa en sådan. Men jag har sannerligen aldrig haft en tanke på att skriva en allegori. [---] Jag tycker om spännande historier helt enkelt, och i det här fallet var det historien i sig själv som intresserade mig".²

Ursula K. LeGuin -kort presentation

Ursula Kroeger LeGuin föddes i Kalifornien 1923, tog examen vid Radcliffe och Columbia University. Hon bor för närvarande i Portland, Oregon och har blivit känd för sina science fiction- och fantasyromaner. Hennes böcker innehåller ofta tankar om livet och livsproblem. Bland science fiction-titlarna kan nämnas *Mörkrets vänstra hand*, *På andra sidan drömmen* och *Där världen kallas skog*.

Övärlden

Övärlden var från början en trilogi, men en fjärde fristående del, *Tehanu*, får sägas avsluta den. Då det skiljer sju ton år mellan trilogin och den fjärde delen är de tämligen olika varandra, både i stil och innehåll.

Övärlden består av en mängd olika stora öar, indelade mellan olika kungadömen. Berättelserna är en krönika över trollkarlen Sparvhöks liv och dåd. I den första boken, *Trollkarlen från Övärlden*, beskrivs den unge mannens uppväxt och kontakt med magin, som förändrar hans liv. Han får sitt sanna namn, Ged, av en stor magiker, Ogion, som också blir hans mästare. Under sina läroår framkallar Ged en skugga från underjorden och blir tvungen att besegra den för att överleva.

I den andra boken, *Gravkamrarna i Atuan*, berättas det om Geds äventyr i Kargad, ett kungadöme som är annorlunda än den övriga Övärlden. Där söker han den andra halvan till en ring som skall återupprätta det kungadöme som förut enade hela Övärlden. Där möter han stor ondska, men omvänder också en ung prästinna, Tenar, som skänker honom ringhalvan och följer Ged tillbaka till Övärlden.

I den tredje boken, *Den yttersta stranden*, är Ged Ärkemagiker, eller "rektor" för magikerskolan i Övärlden. En ung prins, Arren, kommer till skolan för att rapportera

¹ Bilbo utkom i Storbritannien 1937, men behandlas inte här då den på flera punkter bryter mot kriterierna för vuxen mytisk fantasy.

² Broberg, *I fantasins världar* s. 96 f. Se också Alagic, "Han skapade et...".

om att magin börjar försvinna från världen. Tillsammans ger sig de två ut i världen för att söka orsaken. De finner att det är en magiker som, i sin strävan att slippa dö, har öppnat en dörr till dödsriket. Detta medför att livslusten försvinner ur Övärlden, och därmed också magin.

För att lyckas besegra magikern tömmer Ged all sin trollkraft och återkommer utan att kunna använda magi. Arren blir den konung som enar hela Övärlden.

Den fjärde boken, *Tehanu*, behandlar händelser som är samtida med de som utspelas i den tredje boken. Den handlar om Tenar, prästinnan från Kargad, som gift sig med en bonde på ön Gont. Hon har blivit änka med två barn, när hennes vän och lärare Ogion, tillika Geds förste lärare, dör.

Boken handlar om kvinnans underordnade ställning i Övärldens samhälle och om kvinnors magi. Tenar räddar nämligen en ung flicka, Tehanu, undan döden från några kringvandrade arbetare. Flickan har blivit svårt bränd, och lever med hemska fysiska och psykiska ärr. Det visar sig att flickan är av en annorlunda ras än de övriga, en form av drake, som har mäktiga magiska krafter. Därför blir flickan och Tenar jagade av magiker, och andra, som vill döda flickan.

Ged kommer tillbaka efter att ha förlorat sin magi och lever därefter tillsammans med Tenar i ett kärleksförhållande. Tillsammans ska de lära upp flickan, som är ödesbestämd till att bli den nya ärkemagikern.

Recensioner¹

Att observera: Det finns två upplagor av *Övärlden*, 1979 och 1983, och på grund av det relativt korta tidsavståndet och likheten mellan recensionerna har jag valt att inte separera dem.

Övärlden recenserad

Alla anmälare är positivt inställda till *Övärlden*, därför är recensionerna likartade. Skillnaden mellan dem är inriktningen av anmälan. Inga Wallenquist, *Östgöta Correspondenten*, diskuterade litet kring fantasygenren i allmänhet, innan själva recensionen tog vid:

Ursula LeGuin har skapat ett eget land, fyllt av trollkarlar och magiker men med en sträng logik som gör sagan trovärdig. I sann Tolkien-anda bygger hon upp sin värld med minutiös noggrannhet. [— — —] Hon skapar ett samhälle med människor och myter, legender, sägner och sagor med folksagans stränga moral. [— — —] Liksom i folksagan är namnet magiskt. Vet man någons sanna namn äger man också makten. Ursula LeGuin har likaså tagit upp skuggsymboliken, som vi känner bl a från E T A Hoffman. Det är på de här ingredienserna hon bygger sin enastående fascinerande berättelse.²

En del människor kan förtjusas av sin första kontakt med en förut okänd författare. Så är fallet med Anita Johanson, *Helsingborgs Dagblad*. Hon läste *Trollkarlen från Övärlden* hos en vän och blev alldeles förtrollad. "Det är en helt underbar bok som jag nu vill rekommendera som sommarläsning"³ Johanson vill även trycka på sagans psykologiska påverkan: "Detta är en verklig saga, som berör de djupare skikten i vårt väsen. Här finns djup och visdom, här finns språkets poesi."⁴

Ursula LeGuin tycks, på flera sätt, vara den ledande fantasyförfattaren idag, och Gunnel Enby, *Göteborgsposten*, diskuterade de faktum och de rika tolkningsmöjligheter som finns i *Övärlden* i sin recension:

Få författare tjuvar och förbryllar som Ursula K. LeGuin, den efter Tolkiens död kanske mest uppburna, lästa och analyserade fantasyförfattaren i världen. [Trilogins böcker] varierar alla samma motiv: mörkret som förutsättning för ljus eller omvänt; *den som tänder ett ljus skapar en skugga*. Influerad av taoistiskt tänkande menar hon att balansen mellan ont och gott är tillvarons huvudprincip. Bara den människa som kan integrera sin mörka sida är ett med sig själv och

¹ Fullständig förteckning återfinns i Referenser s. 68.

² Inga Wallenquist, "Sagovärld med sträng logik", *Östgöta Correspondenten* 1984-06-16.

³ Anita Johanson, "...som en ljusglimt är hökens flykt...", *Helsingborgs Dagblad*, 1980-06-11

⁴ *Ibid.*

ouppnåelig för negativ påverkan. I böckerna, som kan liknas vid poetiska visioner, skapar hon främmande världar utförligt beskrivna med flora, fauna, topografi och historia. [---] Striden mellan gott och ont bär böckerna framåt, men i linje med hennes livsåskådning är ofta det goda och det onda två sidor i samma person, uppsplittrade och objektiviserande som vid en personlighetsklyvning. Tydligast, nästan judiask [jungiansk? min anm.] i sin utformning, är första delen.¹

Det jungianska i Övärlden har även Ingrid Nettervik, *Svenskläraren*, uppmärksammat i sin anmeldan:

Identitetsproblematiken blir här belyst på ett genomträngande sätt med tillämpning av CG Jungs djuppsykologiska teorier om skuggan som den arketypiska bilden för de förträngda mörka sidorna i människans psyke. Först när man kan acceptera dessa och vänder sig om för att möta dem i stället för att undfly dem kan man bli en hel människa. Denna djupa insikt förmedlar den här spännande romanen som har handlingen förlagd till en främmande värld.²

Gabriel Setterborg har i sin artikel en intressant, men felaktig, tanke om att övärlden där LeGuins berättelse utspelas, är belägen på Jorden. Så är inte fallet, även om det vid en första anblick kan tyckas så.³

Vad Setterborg än tycker om tankeinnehållet kan han inte låta bli att tycka om berättelsen:

Hon är en lysande stilist, som förmår ge den yttre spänningen en inre dimension i speglingar av kamp och utveckling. En läsupplevelse för alla åldrar - åt var och en på hans eller hennes nivå.⁴

Recensioner av *Tehanu*

Här följer recensionerna av *Tehanu*.

I sin anmeldan av *Tehanu* upprepar Inga Wallenquist, *Östgöta Correspondenten*, lite av vad hon sade i anmeldan av *Övärlden*, med tillägg om verkens tillgänglighet. Annars diskuterar hon LeGuins tankar om kvinnors roll i samhället, vare sig detta är överkligt eller verkligt:

Ursula LeGuin är utan tvekan en av de mest betydande inom genren men knappast lättillgänglig. Övärldensviten kräver både inlevelse och eftertanke av sina läsare. [---] Tenar är livgiverskan men har aldrig räknats som jämbördig mannen. Fruktar kvinnan sin egen styrka? Får hon någonsin lära sig att lita på sig själv, frågar Ursula LeGuin i "Tehanu". Kvinnan sviker sig själv och ställer upp på männens villkor. Men vi måste lära oss acceptera att det finns en kunskap som är manlig och en som är kvinnlig, menar LeGuin. Män och kvinnor är inte lika i grunden. Var och en har sin specifika uppgift. [---] Att vara medveten om sin uppgift är den verkliga makten, menar Ursula LeGuin. Den bygger på tillit och inte på tvång. Kvinnan skall inte ställa upp på mannens villkor och försöka omforma sig efter dem. Hon måste lära sig lita på sin egen kraft.⁵

Irmelin Sandman Lilius, *Dagens Nyheter*, resonerar om LeGuins feminism och otillfredsställelse med berättelsen om Övärlden på grund av att den är skriven ur mäns synvinkel. Hon berättar också om LeGuins språk och berättarteknik. När det gäller innehållet skriver Sandman Lilius följande:

Boken verkar framfunderad, framresonerad. Kvinnorna i den talar och diskuterar sinsemellan, främst i frågor om kvinnans ställning, om häxkonster respektive trollkarlskonster. Lojaliteterna kvinnorna emellan är stor. De lyssnar, till varandra och männen. Männen å sin sida befaller. Lyssnar gör de bara undantagsvis. [---] Och kvinnorna, ja, de är förtryckta också av vanliga hyggliga män. Deras vis-

¹ Gunnel Enby, "Omt(r)tyckt", *Göteborgsposten* 1983-10-05.

² Ingrid Nettervik, *Svenskläraren* 4, 1993)

³ Gabriel Setterborg, "'Fantasy' för alla åldrar", *Göteborgsposten* 1979-03-16. Setterborg säger dessutom: "medan SF-författaren anstränger sig för att få sin berättelse att stämma med naturlagarna, bryter fantasyförfattaren oförfärat och avsikligt mot dessa". Jag vill passa på att kort kommentera Gabriel Setterborgs påstående om brottet mot naturlagarna. Om det skulle förligga ett problem om en författare "bryter mot naturlagarna" förutsätts det att naturlagarna alltid är de samma. Den skapade världens (ofta en stängd sekundär värld) naturlagar är väldigt lika våra, men innefattar fenomen som vi inte har (exempelvis magi). Men, som jag visat i kapitel ett, måste författaren göra förändringarna trovärdiga. Se även diskussionen i kap. 1 ovan.

⁴ Gabriel Setterborg, "'Fantasy'..."

⁵ Inga Wallenquist, "Både forntid och framtid", *Östgöta Correspondenten* 1992-02-06.

dom, liknas vid rötter i jordens djup. Varje gång det blir farligt för Tenar är det likväl män som kommer till hjälp. Det verkar rent av som Ursula K. LeGuin gått i ring och skrivit en anti-feministisk bok, som om berättelsen överlistat henne och vägrat böja sig efter föresatsen. Att "Tehanu" till slut känns otillfredsställande beror på att dess hjältinna vägras flyga. När Therru äntligen träder fram i sitt rätta jag – det länge förberedda, boken igenom bebådade jaget – när man drar efter andan beredd att hisnande följa henne och ser henne urveckla sin makt tillåts hon inte göra annat än ropa på hjälp. Hennes styrka och möjligheter ställs på framtiden. Är det vad Ursula K. LeGuin avser - att kvinnans frihet oskriven vilar i framtiden? I övärlden? Och i världen?¹

Ying Toijer-Nilsson, *Svenska Dagbladet*, är inte lika oresonlig i sin recension. Hon menar tvärtom att Tehanu är en lysande avslutning på trilogin. Toijer-Nilsson berättar om LeGuins möte med nyfeministerna och hur hon insåg att hon i "hela sitt liv faktiskt skrivit som en man, gått in i hjältemyten på mäns villkor, hyllat mäns dygder".² Toijer-Nilsson skriver så här om *Tehanu*:

Hennes berättargrepp har benämnts "dekonstruktion" (Times Literary Supplement): LeGuin har brutit ner den värld vi lärt oss älska. Men jag skulle snarast vilja tala om rekonstruktion, eftersom hon äntligen betraktar sin värld med kvinnoögon och därför bygger upp den på ett nytt sätt. [---] Det är kvinnornas vardagsvärld som träder fram och det är häxornas, inte trollkarlarnas makt, som blir viktigast: Läkekunst, barmorskekunskap, begravningsritualer. Vanligt folks vanliga liv. Samtidigt är boken präglad av att vara skriven av en åldrande författare. [---] Geds och Tenars liv mynnar ut i en avklarad still het. Men samtidigt finns det en sprängkraft i boken: flickan Therru - Tehanu, skadad och förstörd för livet men ändå i stånd att tala drakars tungomål. Det är till hennes liv den skickligt spunna intrigen är knuten, och [---] då visar det sig att kvinnor och barn har minst lika god hand med drakar som vise män och trollkarlar.³

De flesta anmälare är överens om att LeGuins stora styrka är hennes berättarglädje och rika fantasi.⁴

Kommentar

Som jag påpekat tidigare så ligger tyngdpunkten i Tolkiens verk på handlingen, och huvudpersonerna beskrivs ofta skissartat. Ursula LeGuin har valt att vända på detta. I hennes berättelser är det personliga det som understryks. Det är huvudpersonernas liv som beskrivs, och de äventyr som de råkar ut för hamnar i skymundan. Detta blir allra tydligast i den avslutande delen, om Tehanu.

De tre första böckerna är skrivna som en krönika, precis som Tolkiens verk, men den fjärde boken är en ren levnadsbeskrivning. Dessa böcker behandlar psykologiska och sociala problem, istället för de mer moraliskt hållna problemställningar som återfinns hos hennes företrädare.

Handlingen och berättandet blir inte lidande av de djupare strukturer som finns i verken. De livsproblem och tankar som behandlas kan visserligen tolkas som negativa, men påverkar ändå inte livsglädjen hos huvudpersonerna. Ett exempel på detta är beskrivningen av dödsriket, som en kall och grå plats där allt har blivit till damm, och trots detta verkar de flesta finna sig i att de måste dö.

Dessa frågor är ändå viktiga för var och en av oss. Det är de tankar som vi har när vi växer upp, mögnar och åldras. Dessa personliga spörsmål passar både tonåringar och vuxna.⁵

Fråhan huruvida det finns fler tolkningsmöjligheter av Övärlden eller någon av LeGuins övriga verk, har författarinnan själv reflekterat över:

Själv är jag mest intresserad av människorna, av landskapen och av det språk jag använder för att gestalta dem. Många av mina berättelser har naturligtvis haft sin upprinnelse i någon moralisk eller filo-

¹ Irmelin Sandman Lilius, "Tehanu vägras flyga", *Dagens Nyheter* 1992-03-28.

² Ying Toijer-Nilsson, "Kvinnorna tar över i Övärlden", *Svenska Dagbladet* 1991-11-03.

³ Toijer-Nilsson, "Kvinnorna...".

⁴ Se Anita Jobansson, Gunnel Enby, Ying Toijer-Nilsson och även Gabriel Setterborg. Se även Ylva Gisléns recension "De fantastiska berättelserna" i *Svenska Dagbladet* 1992-12-07

⁵ För den som vill läsa en fylligare tolkning och recension av *Övärlden* rekommenderar jag Håkan Djärv & Pia-Lena Nicklassons "Växandets lust", *Abrakadabra* (2, 1986).

sofisk idé. Men då händer det ofta att historien tar sina egna vägar. Historien kommer i konflikt med ursprungsidén. Då försöker jag alltid följa bokens inre logik - går jag mot den blir resultatet aldrig bra.¹

Guy Gavriel Kay - kortare presentation

Uppgifter om Kay har varit ytterst svåra att få tag i, så denna presentation blir något torftig. Guy Gavriel Kay föddes 1954 (troligen i Kanada) och han har haft nära samröre med fantasy. Han var en av dem som kontaktades när Tolkiens *Silmarillion* skulle ges ut och sysslade med det 1974-75. Efter det var han advokat, och därefter arbetade han på CBC-Radio (Canadian Broadcasting Corporation) 1982-89. 1984 kom hans första egna verk ut, *The Summer Tree* (sv. övers. *Offerträdet* 1988) som var den första delen i *Fionavars vävnad*.

Tigana

Till skillnad från den av författaren tidigare utgivna trilogin *Fionavars vävnad* (som inte behandlas i den här uppsatsen), räknas inte de två böckerna som kallas *Tigana 1* och *2* till barnlitteraturen. (Det är egentligen fråga om en bok, som delats i två.)

Anledningen till att dessa böcker inte kan anses vara barnlitteratur borde vara inslagen av sexuell natur, även då bis sexuella och sado-masochistiska dito. Dessa är inte beskrivna in i minsta detalj, men kan kanske upplevas som stötande, speciellt av yngre läsare.

Tigana handlar om en halvö, som kallas "Handens halvö", och de männi-skor som lever på den. I prologen berättas om en invasion av provinsen Tigana, där innevånarna insåg att de stod inför den yttersta striden. Prinsen av Tigana hade nämligen personligen dödat de invaderade styrkomans befälhavare. Denne är son till en häxmästare/kung i Ygrad, ett avlägset kungadöme. Kungen, *Brandin av Ygrad*, leder trupperna personligen och krossar de Tiganska styrkorna skoningslöst. Som hämnd för sin sons död utplånar sedan den segerrike kungen minnet av Tigana med en mycket mäktig formel.

När handlingen återupptas, arton år senare, berättas det om en grupp människor vars öde är sammanlänkat med Tigana, och deras kamp att befria halvön från dess numera två tyranner. Det visar sig nämligen att halvön är uppdelad i två halvöar av två invaderande häxmästare. Den andre tyrannen heter *Alberico av Barbador*.

Gruppen, som leds av en yngre prins av Tigana, *Alessan*, är en grupp av viljestarka och olika personligheter: *Devin*, en utsökt tenorsångare; *Baerd*, en stridsman med en otrolig viljestyrka; *Catriana*, en underskön rödhårig kvinna med frigida drag; och *Sandre*, en hertig och magiker i hemlighet som spelat död för att försöka störta tyrannen Alberico.

Det finns ett par parallellhandlingar, och den intressantaste handlar om *Dianora*, Baerds syster, som under fingerad bakgrund blivit en del av den förste tyrannens, Brandin, harem. Hennes plan var att döda honom, men hon inser plötsligt att hon börjat älska honom. Efter att hon räddat hans liv, vid ett attentat av hans fru, skiljer han sig och vill äkta Dianora. Då visar han dessutom tecken på att vilja försonas med folket på halvön.

Under tiden har gruppen, vars öde är berättelsens huvudhistoria, utökats och deras planer börjar gå i lås. I slutstrid stupar Alberico genom Brandins magi, efter att denne släppt den stora förbannelsen över Tigana. Brandin dräps av sin nart, *Runn*, som visar sig ha varit en förtrollad prins, *Valentin*, samme man som dödade Brandins son.

Allt detta sker innan Dianora hinner berätta om sin makes förändring, och hon inser att hon inte kan leva utan honom, och att hennes strategi aldrig skulle förstås, så hon tar sitt liv. Till slut väljs Alessan till kung över hela Handens halvö.

Recensioner

Jag har bara funnit två recensioner av dessa böcker. Kenneth Andersson inleder sin re-

¹ Kent Hägglund, "Klar med en fjärde bok om Övärlden", *Dagens Nyheter* 1989-09-09

cension med att berätta om hur han tror att en fantasyberättelse blir till. Meningen "Skall du bli fantasyförfattare måste du börja med att rita en karta" får illustrera inledningen, som är ganska humoristiskt hållen.¹ Andersson kommenterar även fantasys dåliga rykte, som en tråkig formalistisk litteratur:

Många föraktar fantasyllitteraturen för dess beroende av formaliteter och förutsägbarhet i stora drag. Men strängt taget är den inte mera formalistisk och förutsägbar än bluesmusik eller sonett dikning. De bästa fantasyförfattarna har också förmågan att fylla formen och göra den till en tillgång istället för en belastning.²

Andersson diskuterar Kays förmåga att beskriva verkets personligheter, men även problemet med hur ondska uppstår. Visserligen anser han att Kay inte lyckas utveckla ondsketemat tillräckligt, men han tillstår dock att det är fråga om bra fantasy:

Bokens personligheter är någorlunda nyanserade personligheter och inte endast endimensionella figurer. Texten har en förmåga att skapa inre bilder och få berättelsen att leva. Guy Gavriel Kay snuddar även vid ett intressant mänskligt problem. En av de onda männens förtryck har vuxit fram ur kärlek. [---] Det är också förvisso kärleken till deras land som får huvudpersonerna att låta så mycket blod utgjutats. Guy Gavriel Kay berör den ömmande punkten om hur ondska och våld växer ur kärlek, men han förmår inte att utveckla temat. Det går inte att påstå annat än att fantasyllitteratur är underhållning. Men bra fantasy är bra underhållning.³

Roland Eliasson har ungefär samma inställning i sin anmälan. Hans recension skiljer sig dock på ett par punkter; vad som är fantasy, och personbeskrivningen.

Tigana är ingen renodlad fantasy utan mer en blandprodukt nära den historiska äventyrsromanen med en positivt skildrad frihetskamp. Böckerna om Tigana är en spännande, ibland lite pratig, berättelse och Kay skapar en trovärdig miljö för sina äventyr. Hans svaghet är personskildringen med liksom i tidigare böcker lite väl scoutaktiga och förutsägbara personer.⁴

Kommentar

Kays böcker är inte, som de flesta andra fantasyböcker, en krönika, även om den till uppläggningsen blir mycket lik en sådan. De inblandade försöker inte "rädda världen från ondskan", utan det är istället fråga om en underjordisk motståndskamp.

Det är fråga om ett verk som betonar handlingen, precis som hos Tolkien. Detta gör att personlighetsbeskrivningarna blir något eftersatta. Ett undantag finns dock: Dianora. Hennes kluvenhet inför sin kärlek mellan sitt hemland och Brandin gör att hennes person väcker medlidande och intresse. Kay har med henne försökt beskriva det som kan tolkas som bokens huvudtema, att kärlek kan skapa ondska.

Själva handlingen påminner om Korea, en halvö som görs till skådeplats för ett kallt krig mellan två supermakter, USA och Kina, även idag. Den mänskliga svagheten för krig och kärlek, som kan försvaga den mäktigaste krigare eller magiker, finns med i upplösningen av dramat. Dessutom visas verklighetens gråskalor upp, då det visar sig att Brandin, trots sin känslökallhet, kunde älska och ångra sina grymma dåd. Temat är tyranniet-ur-kärlekstemat. Betänk att om motståndgruppen fått veta att Brandin ångrat sin onda gärning, hade kanske den tragiska utgången blivit en annan. Att människor kan förändras till det bättre, verkar vara en annan central tanke. Berättelsen blir mycket tankeväckande, inte minst för att slutet inte blir *helt* lyckligt.

David Eddings - presentation i korthet

David Eddings föddes 1931 i Spokane, staten Washington USA, och växte upp norr om Seattle. Universitetsstudierna gav honom en "Master of Arts" 1961 på Washingtons universitet. Därefter tjänstgjorde han i den amerikanska armén, och arbetade som inkö-

¹ Kenneth Andersson, "Underhållning i fantasys värld", *Hallandsposten* 1993-01-29

² Kenneth Andersson, "Underhållning..."

³ Ibid.

⁴ Roland Eliasson, utan titel. *Bibliotekstjänsts sammanbindningshäfte* (1990)

pare åt Boeingföretaget. Han arbetade också som butiksbiträde och har undervisat i engelska på College. Hans första roman hette *High Hunt*, och var en samtida äventyrs-historia. Han var emellertid intresserad av fantasy och började skriva på serien *The Belgariad*, som blev en storsäljare världen över. Den utgavs för första gången 1984. Han och hans fru Leigh bor fortfarande i staten Washington i nordvästra USA.

The Belgariad - Sagan om Belgarion¹

De fem böckerna i *Sagan om Belgarion* handlar i huvudsak om *Garion*, eller *Belgarion*, som titeln antyder. I den första boken får vi möta den unge Garion, en enkel bondpojke i *Sendarien*. Han och hans faster *Pol* bor på *Faldors* bondgård, och allting verkar normalt.

Vi får följa den unge pojken utveckling till dess han är i tretton-fjortonårsåldern. Då tvingas han och hans moster ut på en lång resa tillsammans med den gamle vagabonden och sagoberättaren *Gamle Varg*. Garion förstår först ingenting alls, men får reda på att de är jagade av *Grolim*, de onda *Murgosprästerna*. Tillsammans med smeden *Durnik*, trixaren *Silke* och den väldige *Barak* ger sig Garion, hans faster och vagabonden ut i världen.

Det visar sig snart att det i själva verket är de som följer efter en man som kallas *Zedar*. Han har tagit en viktig juvel och måste därför stoppas. Efter en mängd förvecklingar får Garion reda på att den gamle vagabonden och hans faster i själva verket är far och dotter, och de är inte vilka som helst, utan den legendomspunna *Belgarath*, magikern, och hans dotter *Polgara*. *Belgarath* är för övrigt sjutusen år gammal.

Silke visar sig vara en prins från *Drasnien*, och *Barak* är en hertig från *Cherek*. Till sällskapet kommer dessutom en baron från *Mimbre*, en ung ädling från *Arendien*, en klanledares son från *Algarien* som dessutom kan tala med hästar. Inte nog med det, det medföljer också en helig man från *Ulgo*, som kan gå rakt igenom berg. *Ce'Nedra*, den enda prinsessan av *Tolnedrien*.

Tillsammans färdas de land och rike runt och hinner så småningom ifatt ädelstenen som kallas *Aldurs sten*. Den hindrar den onde guden *Torak* från att ta över världen. I det mörka *Chtol Murgos* möter de en överstepräst som *Belgarath* nedkämpar. Sedan far hela sällskapet tillbaka till *Sendarien* för att harnna på *Riva*, där konungarnas sal finns. Där ska stenen placeras i ett svärdsfäste, för att vaka över de västra kungadömena.

Strax innan har Garion fått veta att hans riktiga namn är *Belgarion* och att ett tungt öde vilar på hans axlar. Han är nämligen ättling i rakt nedstigande led till överkonungen i *Riva*. Han ska regera över alla de andra länderna, och dessutom ska han gifta sig med *Ce'Nedra*. Han måste dessutom besegra guden *Torak* i strid.

De onda länderna rustar för krig. *Belgarath* och *Belgarion* ger sig av i hemlighet tillsammans med *Silke*, vars riktiga namn är *Kheldar*, till *Malloreas* för att möta *Torak*. Under tiden samlas arméer under *Ce'Nedra* som tågar mot *Mishrac ac Thull*.

Arméerna möts med ett förödande nederlag för de västra arméerna som följd. *Ce'Nedra*, *Durnik* och *Polgara* tas till fånga av den malloreanske kejsaren, *'Zakath*. De förs som fångar till den plats där *Torak* nu sover.

Samtidigt har *Belgarion* och de andra nått *Malloreas* och *Belgarion* får möta *Torak* i strid och dräper honom. I triumf befriar de kvinnorna och färdas tillbaka till *Riva*, där *Belgarion* gifter sig med *Ce'Nedra*.

I den sjätte boken, *Belgarions son*, som inleder serien *Sagan om Malloreas*, har *Belgarion* vant sig vid att vara kung, och allting verkar frid och fröjd, förutom det faktum att han ännu inte fått någon arvinge. Med litet hjälp av *Polgara* ordnar sig den saken. *Polgara* och *Durnik* har tagit med sig den underlige pojken *Arende*, han som möjliggjorde stölden av *Aldurs sten*, till *Aldurs dal* där de har tänkt sig att slå sig ner.

Men onda tider ska komma. Det visar sig nämligen att det finns en fortsättning på profetian, som talar om ännu en kamp mellan ljuset och mörkret. Där står det också att *Belgarions* nyfödde son, *Geran*, antingen är ett hot mot *Belgarion*, eller mot mörkret.

¹ Jag har läst de första fem böckerna på engelska eftersom jag har haft tillgång till dem på detta språk. Alla översättningar från dessa böcker är mina, och de kanske inte stämmer överens med den "officiella" svenska översättningen. De två sist behandlade böckerna lyckades jag få tag i på biblioteket.

Det enda som gäller är att uppfostra honom på rätt sätt. Geran blir kidnappad och förd till en okänd plats av någon som heter *Zandramas*. Profetian som personifierad talar genom Belgarion och Ärende, tvingar Belgarion att ge sig ut i världen och söka sin son.

I den sjunde boken *Murgoernas Konung* följer vi Belgarion och hans vänner till den allra sydligaste delen av kontinenten. Där möter de *Salmisra*, ormkejsarinnan, som berättar att *Zandramas* är en kvinna. De följer hennes spår genom en öken till den sydligaste delen av kontinenten, där de möter *Urgit*, murgoernas konung, en svag och toppstyrd härskare. Han visar sig dessutom vara halvbror till *Kheldar*, eller *Silke*, så en allians formas mellan västerns härskare och murgoerna.

Med båt färdas sällskapet på den östra sidan av kontinenten, till en ö där spåkvinnorna håller till. Där får de reda på att alla andra, även de onda, vill hindra *Zandramas* från att nå stenen först, vilken för övrigt är den andra halvan av *Aldurs Sten*. Men vännerna förråds av samma spåkvinnor som hjälpte dem i början. De är i bokens slut fångar till den malloreanske kejsaren.

Recensioner

Av de recensioner som finns, går det att urskilja två olika uppfattningar: Det Eddings skriver är antingen bra eller dåligt. Så här skriver Lena Gustavsson om *Stenens väktare* (*Pawn of Prophecy*) i *Gotlands Tidningar*.

Jag känner inte till något om David Eddings tidigare arbeten men med dessa böcker visar han att han är en skicklig författare, som vet att använda orden rätt. Han håller läsarens fantasi igång under hela berättelsen och skeendet är dramatiskt riktigt upplagt så att det aldrig blir tråkigt. [— —] Dock missar historien något i sin dramatiska helhet i slutet, då de avgörande striderna står. Det verkar som om David Eddings själv grips av stridens herta och det blir lite väl våldsamt.¹

Saken är den att recensionen endast behandlar den allra första boken. Liknande tongångar, men med kristen underton, återfinns i Sven Axelssons recension. Han diskuterar dessutom Tolkien och meddelar att: "I de flesta fall är det säkerligen Bibelns och särskilt Uppenbarelsebokens dramatiska skildringar som är den främsta inspirationskällan."² Axelsson säger också att: "det stora intresset för sådana böcker bottnar i människans dröm om ett evigt fredsrike."³ Men Axelsson säger inte mycket om Eddings bok. I *Arbetet* har en namnlös recensent upphöjt Eddings till den nye Tolkien med följande motivering:

Böckerna är spännande men inte våldsamma och vänder sig både till vuxna och ungdomar. Hans böcker påminner en del om Tolkien men Tolkiens böcker innehöll mer våld. [— —] Tolkien fick också en rad efterföljare. Författare som skrev s.k. Fantasylitteratur[sic] producerade sporrade av Tolkiens framgångar sagoberättelser på löpande band. Den senaste och kanske mest framgångsrika av författarna är just David Eddings.⁴

Visserligen har Eddings sålt väldigt bra, men kan han kallas en ny Tolkien? Sven Christer Swahn är av en helt annan uppfattning:

Eddings har nått vackra försäljningsresultat i stora vida världen, men det beror mest på genrens makt över tanken. Det rör sig om en underavdelning till Tolkien. [— —] Ibland stöter man på stycken om fem sex rader som verkar direkt hämtade ur Tolkiens fatatur. Det gäller till exempel episoden när mörka ryttare jagar den lilla truppen och huvudpersonen känner sig märkvärdigt naken för förföljarnas hårda blickar. Bortsett från den bristande originaliteten lider Eddings saga av att olika sagoländer och folkslag verkar tillyxade med slö egg efter grov mall. Man får veta att folk färdas från den ena sällsamma trakten till den andra, men åtminstone denne läsare känner sig inte förflyttad till något fantasins självklara underland. Ingredienserna finns där, men någon har glömt att tända i spisen.⁵

Detta sagt om *Stenens Väktare*. Swahn kritiserar även den andra boken *Profetians tid*

¹ Lena Gustavsson, "Välskriven sagovärld", *Gotlands Tidningar*, 1990-12-28.

² Sven Axelsson, "Drömmen om en Frälsare", *Dagen*, 1989-11-14

³ Ibid.

⁴ Namnlös, "Gardell kvar på tronen. 'Ny Tolkien' övertaskning på böckernas topplista", *Arbetet*, 1993-05-11

⁵ Sven Christer Swahn, "Fantasy - makt över tanken", *Sydsvenska Dagbladet*, 1990-02-24.

(*Queen of Sorcery*), även om kritiken är mer nedtonad än i den förra recensionen:

Eddings har sitt intresse. Han arbetar med Tolkien eller rättare sagt Tolkienskolans av heroic fantasy som förebild och går målmedvetet tillväga. [— —] Man gör i princip så här: ritar en karta med skogar och hav och några större samhällen (under sagotiden var inte heller de parallella världarna särskilt överbefolkade). Så hittar man på ett föremål med magiska egenskaper, det må vara ett smycke, ett svärd eller en krona, låter det förkomma och startar sedan en expedition, ett gäng utvalda hjältar plus munvig hjältinna som ställer allt tillräta i sista delen. Så var det klart - man suddar ut namnen, ändrar en smula på kontinenterna, skriver nya geografiska namn och startar nästa serie. [— —] Allt skulle vara utmärkt och ingen skulle behöva nämna ett ord om Eddings mekaniska skapelseprocess ifall bara resultatet levde sitt eget sagoliv, mot alla odds, men Eddings är tyvärr ganska träig och tråkig även om enstaka scener fylls av mer liv och rörelse än andra.¹

Kommentar

Kritiken som vi sett har handlat om, i Sven Christer Swahns fall, att Eddings använder sig av mekanisk skapelseprocess. Det vill säga att historierna är lika varandra, med endast små skillnader. Jag är beredd att hålla med om den kritiken. I de första böckerna går färden över hela kontinenten, en kontinent som förresten är förbluffande lik norra Europa. I olika delar bor det olika "raser" eller människosläkten med olika specialiteter.

Swahn kritiserar de olika folkslagen, de verkar tillyxade med en mycket slö yxa, en murgo är exempelvis alltid ond. Till detta kommer att själva handlingen är en löst sammanhållen jakt på en magisk sten med fantastiska egenskaper. Det är inte handlingen och berättelsens omgivningar som är det viktigaste i berättelserna.

Den smått fantastiska porträtten av de inblandade huvudpersonerna och deras utveckling som individer är det som får berättelsen att flyta. Den udda sammansättningen av gruppen gör att historien känns vital, och det faktum att inte så lite humor är inblandad gör inte saken sämre. Att Eddings dessutom försöker beskriva det vardagliga livet i den mytiska världen gör det hela än mer intressant. Genren är realistisk, när det gäller beskrivningar av personer och platser.²

Men dessa berättelser kan nog anses sakna djup, de är "bara" underhållningsböcker. Anledningen till citationstecknen är att det inte är något fel att läsa underhållningslitteratur, det går att få ut saker av det också, till exempel avslappning och ett och annat gott skratt. Även den mest upphöjde av fantasyförfattare, Tolkien, vidhöll också att underhållningsaspekten är viktig i fantasy.³

Robert Jordan - presentation

Robert Jordan föddes 1948 i Charleston, South Carolina. Hans studier resulterade i en fil. kand. i fysik, och han avbröt dem för militärtjänstgöring i Vietnam. Väl hemkommen ägnade han sig åt studier i historia och var verksam som teaterkritiker. Han har skrivit på heltid sedan 1977. Tillsammans med hustrun Harriet lever han i ett 1790-tals hus i sin födelsestad.

Farornas väg & Tidens hjul

I *Farornas väg* och *Tidens hjul*, som tillsammans kallas *Sagan om drakens återkomst*, möter vi en grupp till synes helt vanliga ungdomar från en sömrig lantbruksbygd som brutalt ska väckas upp. *Rand*, *Mat* och *Perrin* är jämnåriga, och de råkar ut för svårigheter. Den onde guden, *Shai'tan*, söker efter en av dem. Han plågar dem med mardrömmar och skickar en armé med *trollocker* och *myrddraaler* för att fånga in dem.

Samtidigt har två vandringsmän kommit till byn, en man, *Lan*, och en mycket vacker kvinna, som heter *Moraine*. De visar sig vara *Väktare* och *Aes Sedaier*, figurer som förut endast berättats om i legender. Tillsammans med *Egwene*, Rands (nästan) trollo-

¹ Sven Christer Swahn, "Helgmellanmål för fantasyälskare". *Sydsvenska Dagbladet*, 1990-12-20.

² Se diskussionen i kap. 1.

³ Se kommentaren till *Sagan om ringen*, ovan.

vade, byns "klokfru" *Nymaeva* och den kringvandrande lekaren *Thom* flyr de från platsen för att nå *Tar Valon*, där *Aes Sedaierna* har sitt högkvarter.

Under denna färd upplever de många företeelser som de aldrig erfarit tidigare. Gruppen splittras, av en olyckshändelse, och möts sedan i staden *Caemlyn*. Under tiden har *Rand* börjat ana att det är han som är det utsedda offret för *den Svarte*, som *Shai'tan* kallas.

I *Caemlyn* möter de *Loial*, en *ogier*. *Ogier* är en speciell magisk ras som finns i *steddingar*, små dungar, där de växer upp och lever i hela sitt mycket långa liv. *Loial* är annorlunda. I sin nyfikenhet har han lämnat sin lund för att upptäcka övriga världen. Genom honom får gruppen kontakt med *Vägarna*, en slags magisk transportsträcka, som kan förflytta dem mycket lång väg på kort tid.

Med *Vägarna* tar de sig till *Världens öga*, en liten damm, för att hindra *den Svarte* från att befria sig från sitt fängelse. Väl ditkomna visar sig *Rand* vara *den Drake* som alla har väntat på, de flesta med skräck i hjärtat. Han lyckas till slut fånga *den Svarte* igen.

Recensioner

Jag har hittat fem recensioner om båda böckerna. Recensenterna är positiva med ett undantag. En del av dem behandlar myter och deras betydelse för oss i dag. En av dessa är *Eva Göransson* som skriver detta om mytens betydelse:

C G Jung var den som i modern tid först betonade värdet av sagor och myter. De, liksom drömmarna, gör det möjligt att lyssna till vårt inre, både vårt personliga och vårt kollektiva omedvetna. I hans efterföljd arbetar psykoanalytikern *Rollo May* [— —] Behovet av myter är skriande i vår tid, skriver *May*, och slår fast att vi behöver myter som redskap för att förstå oss själva i vårt förvirrande moderna samhälle. Myten är nyckeln till vårt inre.¹

Göransson beskriver *Jordans* "manliga" skrivsätt, med handlingen i cent-rum och psykologin i bakgrunden:

Likt sagan är hans berättelse egentligen bortom tid och rum, men många företeelser har medeltida drag. [— —] Också *Jordans* människor är mytens, inte riktigt av kött och blod. Den som vill ha psykologisk trovärdighet finner det inte i "*Faromas väg*". Här är det handlingen som gäller och den eviga kampen mellan det onda och det goda är centrum. [— —] En bok som bygger på mycket handling och lite psykologi skulle nog många vilja benämna "manlig". Men det finns faktiskt feministiska trådar i "*Faromas väg*". Ty *Aes Sedaierna* är i boken endast kvinnor, eftersom männen i detta magiska ordenssällskap missbrukat sin del av kraften.²

Leif Wibom är inne på ungefär samma tankegångar, och även han talar om moderna sagor och myter och det feministiska draget i *Faromas väg*. Han skriver:

Den här romanen är en modern saga. Modern i sin tillblivelse, men gammal i själen. [— —] *Robert Jordan* har konstruerat en fantasieggande blandning som visserligen återfinns i en beprövad genre, men hans verk känns ändå nyskapande. [— —] Romanen har en stark själ som den vårdar ömt. Figurerna som läsaren får stifta bekantskap med är naturliga och mänskliga. [— —] Hela boken håller — från den snabba och lite underliga inledningen till den fortsatta resan mot en fjärran magisk stad — en nervkitlande spänning. Den är inte förutsägbar, den vrider och vänder på historien hela tiden. Ibland lite väl mycket så att man nästan tappar andan. Både kvinnor och män har sina egna starka personligheter. Den största ledaren i sällskapet är en kvinna, och romanen bryter snyggt igenom några könsbarriärer inom sagolitteraturen.³

Lars-Åke Frykholm är mer kortfattad. Han tycker att *Jordan* har sina förtjänster, och att berättelsen är nydanande:

Jordan är en sjujåkla författare som målar upp en trovärdig magisk värld full med diskbänksrealism som charmar och försätter läsaren i ett motagligt tillstånd även för orimliga detaljer. [— —] Det ekar hörbart från *Den Store Mästaren* i början av boken men *Tolkiens* ande lämnar snart sidorna.

¹ *Eva Göransson*, "Faromas väg", *Femina* 1, 93

² *Ibid.*

³ *Leif Wibom*, "Fantasieggande faror", *Bäragslagsbladet* 1992-11-23

Personteckningarna har varit fylligare och tydligare men det uppvägs av en mycket bra story och vi får väl se utvecklingen i följande volymer.¹

Klas-Göran Bäck har recenserat Tidens hjul och är odelat positiv till den:

Inom fantasygenren är skapade världar inget ovanligt, snarare legio. Och det kan göras mer eller mindre övertygande. "Sagan om Ringen" är väl den främsta och mest välkända — som många miljoner läst. Robert Jordans fantasyverk — detta är andra och avslutande delen, bjuder enligt "praxis" onskans väsen i färd med att vinna makten, och de godas kamp för en bättre värld mot de mörka krafterna. [— —] Trots att själva temat på intet sätt är nytt har Jordan verkligen lyckats att skapa en fantasyberättelse som är av mycket gott märke, och undertecknad har för några dagar återupplevt de tidiga tonårens bokslukarsyndrom. [— —] Tidens Hjul och första delen Farornas väg är ett måste för fantasyentusiaster. Och för dem som inte läst något i genren så är dessa böcker en synnerligen god start.²

En som absolut inte håller med om den sista meningen i det ovanstående citatet är Jean Bolinder. Denne är kritiskt inställd, och inleder med en liten historik om fantasy.

Det var väl Tolkien som röjde väg med sin "Sagan om Ringen", han var först men i många avseenden också bäst. [— —] Men Tolkienkomplexet har genererat (eller degenererat) ett otal försök att i datorspel, rollspel och usla romaner skapa nya världar, ofta totalt meningslösa pratigheter med ingen annan mening än att ge förlag och i någon mån författare inkomster i utbyte mot timsång, själlös underhållning utan minsta djup.³

Bolinder intar en negativ attityd och behandlar kanske lite udda delar av boken, som omslag, dedikation och författarens liv:

Omslaget är svulstigt och pråligt som en stileklectisk - eller postmodernistisk - blandning av art nouveau och plastleksaker [— —] Där bor han med hustrun och denna ägnas den svassigaste dedikation jag läst. Den verkar mera tillkommen för att läsaren ska fatta hur mycket Robert Jordan älskar sin Harriet än för att glädja henne, tycks det mig. Men jag har säkert fel. Detta även när jag under den ändlösa läsningen av detta mastiga pekorall tycker mig se denne Jordan i arbete, sittande framför ordbehandlaren knappar han idogt ner alla dessa nerslag som han måste för att klara deadline och så går han ner och äter lunch med Harriet och så knappar och knappar han på hela eftermiddagen till dess han går ner och äter middag med Harriet. [— —] Detta är som sagt bara vad jag tror men kanske säger det i alla fall en del om hur långtråkigt jag haft vid läsningen - den enda figur som tyckis mig levande är denna fantasi-Jordan vid sin dator. [— —] Förmodligen är det bara så att jag är fel läsare till den här volymen. För mig ska en bok ge intryck av att berättas av en upptäckare och galning som är ivrig, nej tvungen att meddela sin läsare just detta. Det är bara att konstatera att Tidens hjul tyvärr inte känns så.⁴

Kommentar

Robert Jordan har, liksom Tolkien och Kay, satsat mer på handlingen än på personerna. Figurerna är kanske lite kantiga och så är även den mytiska världen och dess historia. Den kraftfulla handlingen får oss att glömma eventuellt missnöje med figurer och världsbeskrivning.

Jordan har även han lånat ur vårt gemensamma mytiska förråd. Se bara på de ondas namn. Den Svarte heter *Shai'tan*, ganska tydligt besläktat med Satan. Trollockerna som till sätt och utseende påminner om orcherna hos Tolkien, har fått en ytterligare mytisk aspekt genom att de ibland kallas för *Dhai'mon*. Namnet klingar omiskänligt likt de-

¹ Lars-Åke Frykholm, "Då läste jag", *Vertex* (okänt nummer och årtal).

² Klas-Göran Bäck, "Tidens hjul, Sagan om drakens återkomst", *Aftonbladet*, o.å.

³ Jean Bolinder, "Malande tidshjul", *Skånska Dagbladet* 1993-12-05

⁴ *Ibid.*

mon och daemon på och ger därmed vidare associationer om deras natur.¹

Detta är i första hand fråga om underhållning, avkoppling från verkligheten, för det saknas djup i Jordans berättelse. Då berättelsen är inriktad mot handling, uppstår det eventuellt problem med att införa personliga aspekter. Ett undantag är kanske den känsla av hjälplöshet som ungdom-arna känner inför det spel som makthavarna spelar ovanför deras huvuden. Det finns en känsla av alienation och dekadens i beskrivningen av de civiliserade människorna och deras olika drivkrafter i städerna.

Terry Brooks - en kort presentation

Terry Brooks föddes 1944 i Sterling, Illinois. Hans akademiska bana inleddes med en B.A. på Hamilton College och han tog examen som advokat på Washington & Lee University 1969. Efter det arbetade han som advokat, men försörjer sig nu helt och hållet som författare, en karriär som han inledde 1977 med verket *The Sword of Shannara*.

Shannaras ättlingar

Detta är den fjärde boken, den första som översatts till svenska, i serien om *Shannara*. Under *Unionens* militarism tryck förtrycks människor och magi är förbjuden. *Par Ohmsford* har magisk kraft och använder den ibland. Tillsammans med sin bror *Coll* flyr de undan unionens spanare och hamnar i händerna på motståndsgruppernas ledare.

Under tiden hemsöks Par av hemiska drömmar utsända av *Allanon*, en druid som dog trehundra år tidigare. Par och Coll möter *Cogline*, den allra sista druiden och denne övertalar bröderna att besöka den plats där de kan möta Allanons ande. Samtidigt har även Pars och Colls syster *Wren* och deras onkel *Walker Boh* fått samma mardrömmar. De kontaktas även de av *Cogline*, och alla möts vid *Hadeshorns* förgiftade vatten.

Där möter de Allanons ande som berättar för dem om *skuggonerna* och det hemiska öde som världen kommer att drabbas av om den nuvarande utvecklingen håller i sig. Par får i uppdrag att finna Shannaras svärd, en artefakt som dräpte en tidigare fiende i världen. *Wren* får i uppdrag att finna de försvunna alverna, då de kan ha uppgifter och kunskap som kan hjälpa till att besegra skuggonerna. *Walker Boh* får i uppdrag att finna *Paranor*, de numera försvunna druidernas borgtorn och med den kunskap som finns där återupprätta druidorden. *Wren* och *Walker* vill inte hjälpa till utan går tillbaka till sitt. Det är bara Par som bestämmer sig för att försöka klara av sitt uppdrag.

Med lite hjälp av motståndsledaren *Padishar Creel* lyckades han finna platsen för svärdet.

Recensioner

Det är nästan självklart att Brooks jämförs med Tolkien. Det finns kanske ingen annan att jämföra med. Brooks är som fantasyförfattare kanske mest lik Tolkien, både när det gäller historia och personer. Stefan Ignell skriver så här i *Bergslagsposten-Bergslagens*:

Redan på omslaget kan man läsa att det är en roman i Tolkiens anda. Och den har samma ingredienser, hämtade från gamla sagor. [— —] Och det är en ganska aptitlig blandning. Tempot är uppskruvat, och författaren har gjort ganska ambitiösa försök att göra sina sagofigurer till levande personligheter.²

Liknande tongångar står att finna i Ingela Mosers recension i *Vetlanda-Posten* (med

¹ Demon och daemon ser lika ut, men har i själva verket olika betydelser. Ordet "demon" är föbundet med de andeväsen som återfinns i vår Helvetesmyt. Jag går inte in mer på dem. Daemon å andra sidan är något helt annat. I Hall, s. 105 ff. (CV ff.) beskrivs dessa som elementens naturväsenden, krafterna som är de fyra elementens tjänare. Goethe hade också han en uppfattning om det han kallar "Daimon", detta kan tolkas som den slumpmässiga kraft i naturen som startar allting. Se Weintraub, K. J. "Johann Wolfgang von Goethe: The Self and Its World" i *The Value of the Individual. Self and Circumstance in Autobiography* (Chicago 1978), s. 363.

² Stefan Ignell, "Bra kopia av JRR Tolkien", *Bergslagsposten-Bergslagens* 1993-10-08

flera):

och boken Shannaras ärtlingar är fullt jämförbar med Tolkiens trilogi som börjar med Sagan om Ringen. Brooks språk är mjukt, måleriskt och lockar skickligt fram drömvärldarnas stämningar. För alla fantasyälskare är nog Shannaras ärtlingar ett måste.¹

Lars-Åke Frykholm pekar på likheterna mellan olika sorters fantasy och Tolkien. Dessutom påpekar han att genren har sålt väldigt bra de senaste åren, vilket kan vara en anledning till det ökande intresset i Sverige. Han skriver:

Shannaras ärtlingar uppfyller alla kriterier som förläggare drömmer om. De sista fyra böckerna sålde bra. Fantasygenren är snabbt växande trots allt prat om cyberpunk. [---] Läste ni Tolkien med behållning så kan ni satsa på den här också. Det är en typisk s.k. quest-bok. Alla inblandade får ett uppdrag där de likt Kung Arthurs Runda bordsriddare jagar den heliga kalken. Det ger goda möjligheter till intressanta personer, omväxlande sceneri samt att det drar historien framåt mot ett bestämt mål. Det känns igen från TV eller hur.²

Karin Johansson nämner inte J.R.R. Tolkien utan C.S. Lewis när hon inleder sin recension av Brooks. Hon håller också med Anders Lord (nedan) om att det är synd att det är långt till nästa bok. Hon skriver:

Författaren Terry Brooks betraktas som en av USA:s främsta fantasy-författare, och hans böcker trycks ständigt i nya upplagor. Det har alldeles säkert att göra med att Terry Brooks har förmågan att bygga upp ett fantasilandskap och befolka det med konstiga typer så att alltihop verkar alldeles trovärdigt. Det enda tråkiga med Shannaras ärtlingar är att man förmodligen måste vänta i evigheter innan del två har översatts till svenska och finns att få fatt i.³

Anders Lord är en förgrymmad recensent, han avskyr att böckerna slutar abrupt. Han är dessutom irriterad över att det är den fjärde boken i serien som ges ut, i stället för den första. Han skriver sålunda:

Men det gör väl ingenting om man inte har läst den gamla trilogin, tycker kanske någon. Och det har säkert inte speciellt många svenska läsare gjort. Nja, jag skulle vilja säga att det gör de ständiga referenserna ännu mer irriterande och konstlade. [---] Något svar om de lyckas får man nämligen inte i boken. Den är nämligen inte bara irriterande bara genom de talrika anspelningarna på figurer i tidigare böcker. Den har också den ytterst dåliga smaken att sluta mitt i alltihop. [---] Som vanligt i Terry Brooks böcker så befolkas "Shannaras ärtlingar" av en hel del intressanta och färgstarka personer. [---] Men det räcker inte för att kompensera irritationen. Bränn alla böcker som slutar mitt i handlingen!⁴

Kommentar

Detta är den fjärde boken som handlar om slakten Ohmsford. Varför Forum har valt att översätta just den är inte klarlagt. Jag tror personligen att serien hade blivit mer uppskattad om man valt att publicera den första boken istället. Det saknas bakgrundshistoria, och allt för många namn och händelser finns omnämnda i korthet.

Berättelsen spänner över hundratals år. Alvblodet och magin går i arv i slakten Ohmsford. När landet hotas av faror har alltid druiden Allanon kommit till slakten och övertalat den alltid tveksamme släktingen till att utföra stordåd.

Kanske är det så att Brooks böcker är de som minner mest om Tolkiens. Allanon är till exempel mycket lik Gandalf, både till utseende och personlighet. Gandalf övertalar först Bilbo, och sedan Frodo, att utföra uppdrag för att rädda världen. Både Tolkien och Brooks visar upp brutalitet och stora slag med detaljerade beskrivningar.

Till skillnad från Tolkien är Brooks personligheter mer solida och trovärdiga. Personerna är väl beskrivna med ett rikt inre liv, även om de inte utvecklas mycket. I övrigt har Brooks använt sig av samma mytstoff som alla andra fantasyförfattare, och

¹ Ingela Moser, "Kampen mot ondskan", *Vetlanda-posten*, 1993-10-30, (m.fl.).

² Lars-Åke Frykholm, "Från forntid till framtid", *Nya Norrland* 1993-09-20

³ Karin Johansson, "Spännande med skuggoner, magi och spindelgnomer", *Östersundsposten* 1993-09-27

⁴ Anders Lord, "Gammalt på nytt", *Norra Skåne* 1993-10-12

han använder det på samma sätt som flera föregångare. Detta gör att hans verk inte känns speciellt unika.

Terry Pratchett - presentation

Det har inte varit lätt att få tag i någon utförlig presentation. Pratchett föddes 1948 och började skriva när han var sjutton år. Hans första publicerade bok hette *Carpet People* och utkom 1971. Han har helt och hållet försörjt sig på att skriva sedan 1985.

Häxkonster

I det lilla landet *Lanker* lönnmördas kungen av en maktlysten hertig, och den lille prinsen smugglas undan för att undkomma samma öde. Prinsen förs till de tre häxorna som finns i landet, och dessa ser till att han får följa med ett teatersällskap ut i världen. Under tiden har den nyblivne kungen, hertigen som lönnmördade sin föregångare, blivit galen och ser häxorna som ett hot.

Efter diverse försök att komma åt häxorna, som alla misslyckas kapitalt på grund av att befolkningen inte skräms av dem, bestämmer sig kungen för att anlita ett teatersällskap för att få befolkningen på sin sida. Samtidigt protesterar själva landet, som naturligtvis är magiskt, mot den nye kungen genom att kontakta den äldsta av häxorna.

Häxorna inser att de måste få tillbaka prinsen och göra honom till kung. Problemet är bara att han är två år gammal. Något måste göras. De bestämmer sig för att förflytta landet femton år in i framtiden. Under tiden har teatersällskapet skrivit en pjäs som handlar om onda häxor, och prinsen *Tomjon* är på väg till Lanker, ovetande om att han är landets rättmätige arvtogare.

Efter diverse intriger och konstiga händelser uppdagas allt, men Tomjon vill inte vara prins. Då visar det sig att narren på slottet är den döde kungens yngre bror. Han blir kung och Tomjon får fortsätta vara skådespelare och häxorna lämnas i fred.

Det här verkar inte vara så ovanligt för en saga, men skenet bedrar. Allt utspelas i en underlig värld som kallas för Skivvärlden. Den beskrivs så här:

Genom rymdens bottenlösa djup simmar stjärnsköldpaddan Store A'Tuin, och på sin rygg bär den de fyra väldiga elefanter vilka i sin tur bär upp skivvärldens massa. En minimal sol och en liten måne snurrar runt dem i invecklade banor för att ge upphov till årstiderna. Förmodligen finns det ingen annan plats i multiversum där det är nödvändigt för en elefant att emellanåt lyfta ena benet så att solen ska kunna passera. Exakt varför det förhåller sig så här blir nog aldrig uppdagat. Möjligen kan universums skapare ha tröttnat på det vanliga slitet med lutningsvinklar, magnituder och rotations-hastigheter, och bestämt sig för att ha lite roligt för en gångs skull.¹

Vad det hela rör sig om är en parodi på fantasy. Pratchett blandar in en mängd stildrag från sagor, fantasy och andra berättelser och blandar samman allt i en väldig röra.

Recension

Den enda recensionen som jag lyckats få tag på är skriven av Anders Lord. Han skriver:

En roman är som bekant inget hundrameterslopp, och Pratchett lyckas inte hålla tempot distansen ut. Vissa passager längre fram i boken känns en smula krystade. Men Häxkonster är trots allt en underhållande historia, skriven med fantasi och värme.²

Kommentar

Man kan naturligtvis fråga sig om sådan här litteratur passar in i min definition. Svaret är ja, den har alla ingredienser som krävs, möjligtvis med undantag för en djupare kärna. Bör fantasy vara seriös. Ja, kanske, men i sådant fall är ett seriöst försök att

¹ Terry Pratchett, *Häxkonster* (Stockholm 1993), s. 5.

² Anders Lord, "Häxkonster", *Norra Skåne*, 1993-12-08

skämta om genren tämligen seriöst. Man bör nog, som även Jan Broberg påpekar, kunna ha distans till sig själv och sin genre.¹

Eftersom Pratchetts bok skiljer sig från alla de andra är det svårt att försöka analysera den på samma sätt. Hos Pratchett är dock både den dråpliga handlingen och huvudpersonerna lika viktiga. Detta gör att både världen (Skivvärlden) och personerna får ett eget liv, som ofta utmynnar i rent kaos.

Pratchetts budskap är något i stil med: strunta i vardagens slit och släp och unna dig att ha lite roligt. För att ha riktigt roligt bör man dock vara ganska inläst på fantasygenren och legender. Personligen har jag mycket roligt åt Pratchetts vansinnigheter, det är skönt att någon driver med fantasygenren.

Äventyrsspels pocketböcker

När det gäller pocketupplagor så utgavs, och utges, en stor mängd fantasy litteratur av förlaget *Äventyrsspel* i Sverige. Böckerna distribueras via Presam till Pressbyrån, ICA, Konsum, och andra liknande butiker och säljs tillsammans med så kallad kiosklitteratur som Vita Serien och Harlekin-böckerna.

Mestadels är det fråga om böcker som kan hänföras till "svärd och svartkonst"-genren, men det förekommer även annan, lite mer seriös, litteratur. Kvaliteten mellan olika böcker och översättningar var också väldigt skift-ande. Vissa av böckerna var mycket bra översatta och andra verkade vara översatta i en hast. Några av böckerna kunde därför skilja sig från varandra som natt och dag, även om de var skrivna av samma författare.

Anledningen till de slarviga översättningarna kan ha berott på att förlaget var tvunget att hålla priserna nere. Trots det var böckerna inte lika billiga som till exempel Harlekinböckerna.

Det finns inga recensioner att tillgå när det gäller dessa böcker, då de, på grund av sin distribution, utseende och framställning, bör räknas, och räknades, som "kiosklitteratur". Detta gör att jag inte behandlar dem vidare i denna framställning.

Sammanfattning och diskussion

Vilket mottagande har de utländska författarna fått i Sverige? Relativt gott, faktiskt. De flesta recensenter har tyckt om att läsa verken, och de har tyckt att det har varit god underhållning. Men så var inte fallet till en början. När Tolkiens böcker utgavs för första gången i Sverige ansågs de vara mycket seriösa. Verkens idéinnehåll stöttes och blöttes i många och långa artiklar och recensioner. Även om den tolkning som föreslogs i förordet på den första upplagan inte föll många på läppen, fann professorer och doktorer andra tolkningsmöjligheter istället. Den här trenden höll i sig till LeGuins första utgåvor, där hennes idéinnehåll om uppväxtnsproblem diskuterades i flera recensioner. Men på senare år har trenden brutits.

Det går faktiskt att se en klar skillnad mellan då och nu i recensionerna, och därmed följa fantasygenrens förlorade anseende bland litteraturvetare. Detta görs enklast genom recensionerna av Tolkiens verk, som har flera utgåvor. De tidigare recensionerna är, som tidigare sagts, fulla av tolkningsdiskussioner om idéinnehållet, medan de nyare helt riktar in sig på underhållningsvärdet.

En annan aspekt, som visar på fantasygenrens minskade status och intresse bland litteraturvetare, är att Tolkiens verk anmälades i alla av de största dagstidningarna av etablerade och kända litteraturvetare och kritiker. Sedan startade en trend som försköt anmälningarna ut till landsbygden. LeGuins och Mårtenssons böcker recenserades i en del av de större dagstidningarna, men efter det har de övriga verken så gott som alla endast behandlats av landsortspress.

En intressant koppling görs till den typ av "mytisk vuxen fantasy" som översatts. De nyare verken är tydligt kopplade till Tolkiens verk, något som de flesta recensenter är väl medvetna om, och de nya författarna har oblygt lånat både det ena och det andra

¹ Broberg, *På fantasins vingar*, s. 13 f.

ur främst Tolkiens mytologi.¹ Samtidigt har det nya idéinnehållet minskat, på grund av att det bara är fråga om lån av idéer, och underhållningsvärdet ökat, för att sälja fler böcker. Detta har också avspeglats i recensionerna. Tyvärr är det bara "säker", ur ekonomisk synvinkel, fantasylitteratur som översatts under de senaste åren, och dessa verk är kanske av "sämre" kvalitet ur idésynpunkt.

Därför är det kanske inte så konstigt att recensenter och litteraturvetare "ser ner" på fantasy, som en populistisk och formalistisk litteratur. Finns det någon lösning? Går det att "förbättra" anseendet för fantasy hos litteraturvetare? Ja, möjligen om de svenska förlagen vågar översätta andra författare än de som säljer mest. Det är trots allt fråga om en enorm marknad i England och USA. Det finns bra fantasyförfattare även idag! Det är bara en fråga om att våga chansa lite.

Hur det går? Det kan bara framtiden utvisa.

¹ I detta arbete torde alla vara lika Tolkien, eftersom subgenren utgår från hans verk, men så gott som all ny fantasy för vuxna som översatts och utgitts i Sverige är faktiskt lika Tolkiens verk. I viss mån stämmer det väl överens med den uppfattning som jag har fått om fantasymarknaden i USA och England.

Kapitel 3. Maktens vägar

Nu har så turen kommit till den svenska avdelningen. I Sverige finns det några författare som har skrivit fantasy; Astrid Lindgren, Maria Gripe, Sven Christer Swahn och Erik Leijonhufvud, för att nämna några. De två förstnämnda har skrivit litteratur för barn, medan Leijonhufvud och Swahn berättar en mer vuxen fantasy. Anledningen till att de inte behandlas här är att deras världar inte riktigt är mytiska världar, dvs. slutna sekundära världar.¹ I Swahns fall handlar det om vår kända värld, medan det i Leijonhufvuds fall är en okänd bit av Jorden. Det står helt klart i den avslutade delen av hans serie, där en familj flyr undan kärnvapenkrig och hamnar på den plats som historien började vid.

I Sverige har vi bara en författare som har skrivit "vuxen mytisk fantasy", och han heter Bertil Mårtensson. Hans trilogi *Maktens vägar* utgavs i början av 1980-talet. I trilogin ingår böckerna *Vägen bort* och *Vägen tillbaka*, som är en historia, och *Vägen ut* som är en fristående fortsättning av de två första.

Jag kommer här att försöka analysera Maktens vägar i jakt på underliggande meningar, så som en analys av övriga verk också skulle kunna genomföras. Jag har valt att inte kontakta författaren, utan de slutledningar som framkommer nedan är mina egna. Bertil Mårtensson är inte bara en ansedd akademiker utan också en omstridd man, han har bland annat medverkat till att science fiction är den relativt ansedda genre den är i Sverige. *Maktens vägar* är Mårtenssons fantasyverk. Annars har han mest skrivit science fiction, med titlar som *Deral Bågskytt* och *Det gyllene språnget*.

Maktens vägar

Eftersom *Maktens vägar* är fantasy i Tolkiens tradition återfinns en rad "obligatoriska" element; magi, offerhjältar, drakar, troll och andra onda varelser, samt människor. Mårtensson har även rört om i myternas "gryta", och fått upp en del matnyttigt. Han har sedan, som sed är, omformat de mytiska inslagen så de passar in i berättelsen.

Hans värld är helt fristående från vår verkliga värld. Därmed faller berättelserna in under min definition. Själva berättelsen är i krönikeform. Den är ämnad att ge sken av att vara gamla myter som ska förklara hur världen ser ut. I den första boken, *Vägen bort*, finns ett "utgivarens förord" som diskuterar historierna som om de vore mycket gamla, och här visar Mårtensson att vi behöver myten för att förstå oss själva:

Berättelsen om Jarel, Jore, Andira och Jesaurus, Born, Khaum, Aulor och alla de andra tillhör vår kulturs äldsta skatter. De har berättats vid lägereldar och i stugor så länge man kan minnas, och många är de som försökt sig på att uppteckna dem. [— —] Här är det angeläget att framhålla att berättelserna innehåller viktiga moment av historisk sanning. Att vi idag inte alltid kan lokalisera de platser där de utspelas betyder föga. Därmed blir de också värdefulla dokument rörande vår världs historia, en historia om vilken vi annars vet mycket litet. Berättelserna förvandlas och plötsligt ser vi att de handlar om oss själva.²

Även om myten inte behandlar vår värld handlar berättelserna ändå om oss själva, vilket jag redan visat.³ Mårtensson verkar också vara av samma åsikt. Hans berättelse handlar om moraliska ställningstaganden som angår oss alla.

Huvudhandlingen

Maktens vägar handlar i huvudsak om *bågbäraren*. I de två första böckerna, *Maktens vägar — vägen bort* och — *vägen tillbaka*, heter bäraren *Jore Duff*, i den sista delen — *vägen ut* har ansvaret tagits över av *Jarel*. Jarel dyker upp vid ett ensligt värdshus bland de oländiga bergen. Jore förbarmar sig över honom och får honom med sig i motståndskampen mot den despotiske regenten *Olbach* i landet *Timora*. Denne är i besittning av

¹ Se kap. 1.

² Mårtensson, — *vägen bort*, s. 9-11.

³ Se diskussionen i avsnittet "Fantasi och verklighet" i kap. 1.

en magisk ring, *Kopparögat*, som sägs öppna porten i Skuggornas dal. Innanför den porten finns en källa som avslöjar framtiden.

Till en början verkar denne Olbach vara den främste fienden, och Jore och hans vänner en del av motståndsrörelsen. Den verkliga fienden är *Aulor*, som konspirerar för att ena hela den kända världen, liksom det *Gamla Riket*, vars undergång inträffade för 3000 år sedan. Jarel ansluter sig till Aulor, efter att ha missförstått Jores avsikt när de spelade tärning om hans liv med en drake. Vad Jarel inte känner till är att Jores följeslagare, *Väjde*, alltid vinner i spel som baseras på slumpen.

Jarel, som tidigt visat tecken på att vara annorlunda, är på väg att upptas i Aulors inre krets, när han i en dröm ser Aulor göra upp med istrollens furste, *Roogrem*, för att kunna invadera hela världen. Istrollens krav, som Aulor så lättvindigt går med på, skulle i praktiken innebära mänsklighetens undergång.

- Vi vill ha den [världen] utan glädje, utan skönhet, utan onymighet och fåfångligheter. Vi vill ha en värld, grå som stenen i berget. [— —] Vi vill ha en värld, kall som iskylan över Kuthnof. Vi vill ha en värld av slit och arbete utan belöning. Vi vill ha en värld, där makten styr.¹

Jarel, som trott att Aulor stod för det goda, beslutar sig för att fly. Då dyker *Ander/Andira* upp, som har infiltrerat Aulors manskap som Ander. Hon kommer dock som en kvinna, vilket är det kön hon föredrar. Hon kan nämligen med hjälp av en magisk ring förvandlas till man. Hon befriar Jarel med hjälp av magi.

När de väl blivit fria får Jarel en förbannelse i form av en *skrämma*.² Någon med mycket hat har skickat den mot honom. Han kan inte förstöra den, för då dör han själv. Det enda sättet att bli av med den är att få hjälp av ett troll. "För emot trolldom hjälper bara trolldom."³ Hittills har ingen lyckats med det. Jarel bestämmer sig för att försöka och beger sig till *Trollard*, skogen där trollen ska finnas.

Under tiden har *Vour*, sammansvärjningens man i Timora, blivit tillfångatagen av en före detta allierad, *Khetir*. Jore bestämmer sig för att skaffa hjälp att finna honom och träffar kaninernas konung. Han använder kaninerna som kurirer, i utbyte mot att ingen av hans män får snara kaniner. En kaninhona finner Vour, och Andira kan komma till undsättning. Men då blir Andira tillfångatagen av Khetir, som gått över till Aulor på grund av sin kärlek till henne. Han vill ta bort den magiska ringen för att hindra henne från att byta kön, men den sitter fast.

Under tiden lyckas Jarel finna ett troll, av ett helt annat slag än istrollen, som hjälper honom att finna den undre trolls skogen, en värld med ständig vinter där tiden står stilla. Där kan han vila lite undan skrämmen, för att komma i form igen. Efter en lång tid i den undre skogen, går han tillbaka igen. Väl uppe möter han ett troll, *Bellum*, som kan hjälpa honom med skrämmen. Den som har sänt skrämmen efter Jarel, är *Airone*, den rättmätige arvtagaren i exil till riket *Weiwald*. Aulor berättade för Airone att det var Jarel som avslöjade att Airone var prins. Ett annat troll, *Olumbar*, tar över besvärjelsen, eftersom den övermodige Airone sårat honom vid ett tidigare tillfälle. Skrämmen fungerar inte på troll, och förbannelsen försvinner.

Bellum samlar de viktigaste trollen och de beger sig till *Karmel* för att "hjälpa honom tillrätta". Det visar sig nämligen att Karmel hjälper Aulor att fortsätta leva. För varje liv som offras till Karmel får Aulor ett år. Trollen straffar Karmel och sover Roogrem, och därmed minskar Aulors makt. Andira befrias och Jore utmanas av Aulor till envig, och besegrar honom. Aulor visar sig vara Jores bror. Jore lämnar över bågen till Jarel och blir själv kung i Timora efter Olbach.

I den tredje och sista delen hotas hela världen av katastrof. Sjöfolkets kung har lagt den slutgiltiga förbannelsen mot landet. Den jättelika sjöormen är på väg upp på land och hela världen är på väg ner i havet. Det visar sig att en piratkung har kidnappat havskonungens dotter med hjälp av en demon.

Jarel får hjälp av Andira och Airone, för att rädda världen. Jarel träffar konungen på havets botten och får då reda på att han är konungens son, som sänts i exil. Tillsammans med en munk från *Toypé*, där världens historia och framtid studeras, besegras demonen

¹ — *vägen bort*, s. 279.

² Skrämmen beskrivs nedan i avsnittet om magin i *Maktens vägar*.

³ Mårtensson, — *vägen tillbaka*, s. 21.

och sjöprinsessan kan återvända för att upphäva förbannelsen. I slutet upptäcker de att Aulors själ har tagit över Airones kropp, och Andira driver ut den genom att byta kön mitt under sexakten med Airone. Slutligen försvinner så Aulor och världen kan andas ut.

Sidohandlingar

I de två första böckerna finns det ett antal sidospår från huvudhandlingen. Ett behandlar Olbachs livtjänare, *Oije Terz*, som råkar ut för diverse äventyr och slutar som rådgivare åt en piratkonung, förresten samma som kidnappar dottern till sjökonungen. Han är på väg att få sina armar avhuggna när han kommer ihåg en magisk ramsa som hans mor lärde honom.

När han säger ramsan dyker ett träd upp och flyger honom till en häxas stuga. Han hamnar så småningom hos piratkonungen, *Menaz*, där han gör ett ödesdigert misstag och tvingas läsa ramsan igen. Då hamnar han hos häxan, och eftersom det var hans eget fel att han hamnade i knipa går han under, för bara de rättfärdiga kan använda ramsan och överleva.

En annan sidohandling handlar om *Vaiz Algaz de Ruin*, en upplyst handikappad furste i riket Ruin. Han älskar Andira över allt annat i världen, och när hon tvingas lämna honom i den första boken beger han sig ut på en resa över världen för att söka henne. Hans handikapp är att han blivit skjuten i ryggen när han var liten. Han kan gå men han är mycket stel.

I sitt sökande möter han en häxa som kan lindra hans verk och samtala med honom om nätterna. Hon är förtjust i honom, men han kan inte glömma Andira, så han ger sig av igen. När så de båda återförenas får Vaiz reda på att hans handikapp beror på honom själv, så det försvinner. Andira visar upp sin förmåga att ändra kön, men han älskar henne likafullt. Allt slutar i lycka.

Fantastiska element i *Maktens vägar*

Nedan följer en diskussion om de element som så att säga är fantasy. Varje avsnitt kommer att behandla likheter med och eventuella skillnader från, de övriga verken som redovisats i kapitel 2. Eftersom hjältarna har samma egenskaper som i de flesta andra fantasyverk, har jag valt att inte diskutera dem i ett speciellt avsnitt. Jag kommer dock att ta upp dem i de fall då de berör övriga ämnen.¹ Diskussionen kommer att innefatta fabeldjur, magi, skapelsemyten och världsbilden.

Fabeldjur

I *Maktens vägar* förekommer en mängd fabeldjur eller -varelser. De kan i sin tur delas in i *humanoida* och *icke-humanoida* varelser, samt "*sanna fabeldjur*". De humanoida, människoliknande, raserna är av två slag; *troll* och *havsfolk*. De icke-humanoida är *drakar*, *demoner*, *silverörnar*, *jagurer*. Dessa är varelser som inte finns normalt, vilket skiljer dem från den tredje gruppen; "*sanna fabeldjur*". Dessa är "*normala*" djur som kan tala med människor. Det finns tre stycken omnämnda; *jättekatten Jesaurus*, *kaniner* och *korpar*.

Humanoida varelser

Det finns två varelser som jag har valt att kalla humanoida, *troll* och *havsfolk*. De har, eller har haft, någon form av civilisation i mänsklig mening. Dessa är, i vanliga fall, neutralt inställda till människor.

Trollen kan i sin tur delas in i tre underklasser, "*vanliga*" *troll*, *stentroll* och *istroll*. De "*vanliga*" trollen är det ursprungliga livet i världen och de besegrades av människorna i det gamla riket, varvid de flesta förvisades till *Trollard*, eller trollsorgen.² Det

¹ Angående hjältar, se mer i kapitel 1.

² Se mer om trollen i avsnittet om världsbilden nedan.

är också så att troll är trolldom och magi. Det är deras natur. Ett exempel är trollet som kallar sig *Lövhögen*, vars speciella gåva är att alltid kunna avgöra om någon ljuger eller ej.¹ Alla kan lära sig magi, men det är bara troll som helt förstår magi. Trollen är för det mesta neutralt inställda till människor, och bebländar sig inte gärna med dem. De tvekar däremot inte att hjälpa människor i nöd.

Trollen är till utseendet väldigt olika varandra, men påminner ganska mycket om John Bauers målningar:

Det var vagt mänskligt i stormen, han skyntade två ögon, en näsa och en mun. Men ansiktet var grovt tillyxat, rynkigt. Ögonen runda. Munnen bredläppad, när den öppnades full av gulglänsande krokiga tänder. Kinderna röda som äpplen. Och näsan grov, tillplattad först från sidorna och sedan med ett sista slag framifrån. Det fanns något omänskligt över det hela, som inte var elakt, inte fientligt, inte främmande, bara... annorlunda.²

Stentrollen är gjorda av sten och äter sten. De är inte speciellt intelligenta, utan springer istrollens ärenden.³ Istrollen är bundna till isen, och svurna fiender till människorna. De är helt gjorda av is, och de vill frysa världen, så de kan dominera den. Den mäktigaste är Roogrem, som nog kan anses vara ondskans ansikte i *Maktens vägar*. Det är med honom som Aulor sluter en pakt för att dominera och invadera världen.

Havsfolket har annorlunda seder och bruk och anknyter till ett flertal kända myter som *Atlantis*- och *Mumyterna*. De är nära besläktade med människorna, så lika att Jarel, som är havskungens son, inte kan skiljas från de övriga personerna.

Havsfolket dyker upp först i — *vägen ut*, där havskungens dotter blivit kidnappad. Det faktum att de kan andas i vattnet förklaras med att det något som går att lära sig.⁴ Men havskungen har även tillgång till magi, som glömts bort på land.

Icke-humanoida varelser

Dessa varelser är sådana som inte existerar i vår vanliga värld. De är av två slag; varelser som finns i myterna, som drakar och demoner; och sådana som sprungit ur Mårtenssons fantasi, som jagurer och silverörmen.

Jagurerna, som kan flyga, beskrivs på följande sätt: "De hade fläckiga, kattlika kroppar, långa klor, huggtänder som stack ut ur öppna gap och glödande röda ögon."⁵ Vilket djur som inspirerade Mårtensson till både namn och utseende behöver knappast nämnas.

Silverörmen är helt enkelt en jättelik örn med silverskimrande vingar. Fågeln är så stor att den utan problem lyfter upp en drake och dödar den genom att släppa den från hög höjd.⁶ Den brukar hjälpa människor så att de i sin tur kan hjälpa den att vakta dess ägg, som väntar på att kläckas. Det är bara det att den inte har någon uppfattning om tid, och det finns en mängd skelett i boet. Genom att elda ägget kläcks det, och ungen visar sig vara en drake...

Drakarna, som är allmångods mytologiskt sett, har i Mårtenssons värld använts i det Gamla riket som gränsvaktare. De beskrivs så här:

En drake bevakade utgången ur en ravin. Den var väldig och gröngrå och dess stora gap sprutade eld. [— —] Jarel stirrade fascinerat på bestens ögon, som var utbuktande klot i ett ansikte klätt, liksom kroppen, med vassa fjäll. I de liksom glasartade kloten fanns svarta slitsar, och innanför brann det av eld, liksom det ständigt rök ur gapet, ångor som stack i näsan även på långt håll. - Ursprungligen var han en dresserad gränsvaktare under det gamla rikets dagar, sa Jore. Nu är han en förvildad idiot, som inte riktigt förstår sin roll i världen. Men en sak måste han göra, och det är att stå vid sitt ord. En drake är oförmögen till svek.⁷

En ganska avsevärd skillnad från hur drakarna porträtteras i *Övärlden*; nästan tvärtom. Men det är författarens val hur han vill använda myten för att den ska passa in i hans

¹ — *vägen tillbaka*, s. 38 f.

² Ibid., s. 141.

³ Ibid., s. 265.

⁴ — *vägen ut*, s. 138

⁵ — *vägen bort*, s. 101 f.

⁶ Se sidorna 124 f. i — *vägen tillbaka*.

⁷ — *vägen bort*, s. 122 f.

berättelse. En annan typ av drake är sjöormen, som tvingas upp på land av den förbannelse som havskungen utslungat. Den är jättelik och beskrivs så här:

Ögon som hus stirrade uppåt, och eftersom de var klotrunda tycktes de se åt alla håll, men utan vare sig hat eller glädje. Men gapet under dem var öppet och ur det kom rök och dunster och tänderna glänste som spetsade stockar av marmor och elfenben. Där de stod, frusna inför åsynen, rörde sig den väldiga kroppen ute i havet, och sköt på. Huvudet trängde ännu längre in på Sevantys udde, och de kände marken under sig bäva. En bit av klintens sten lossnade och föll ner med ett brak, som ekade, studsade mot en annan sten och for rakt in i odjurets öppna gap. När de såg det stängas och börja tugga, hoppade de upp på djuren och red därifrån.¹

Demoner dyker inte upp förrän i — *vägen ut* och de skiljer sig från hur vi vanligtvis tänker oss att demoner ser ut; med horn i pannan och bockfötter. Demonerna i Mårtenssons värld är helt annorlunda.

Jarel snurrade runt och stirrade på en uppenbarelse som dröp av vatten, tångrester och en stank av ruttan fisk. Stora, gula ögon mötte hans under en peruk av alger och vid uppenbarelsens ben krälade olika havsdjur, maskar och kräftor...²

När dess namn var röjt kunde demonen inte förklara sig längre. Den var en virvel av tomhet, ett sug mot det obefintliga, ett fält av negativ kraft styrd av en vilja som inte längre var obegränsad.³

Vad är demoner och var kommer de ifrån? Mårtensson förklarar det för oss genom citat ur hans bibel, *de Alsaliska fragmenten*.

Det sägs att när Skaparen gjorde demonen så skapade hon människans motbild. Demoner är varken onda eller goda i sig. Men för en människa att möta dem är en olycka, och att lockas av dem en katastrof. (ur *de Alsaliska fragmenten*, Bok 5, kapitel 7, strof 9.)⁴

I början kom Skaparen vandrande från där Skapare bor. Och världen blev till så som den ser ut. Men Skaparen, som endast den invigde känner igen på hans hemliga tecken, gjorde även en annan värld, och en annan... Den undre världen är demonernas värld.⁵

Och Skaparen formade den motsatta kraften till sju demoner, Tuaspeth, Raspeth, Geesbeth, Niesbeth, Subeth, Sarbeth och Sarasbeth. Och åt dem gav han det undre riket. Och han förbannade dem och sände dem dit ner. Och åt envar av dem gav han ett kännemärke så att de skulle kunna kännas igen om de vågade visa sig i människornas värld. Han gav åt Tuaspeth de orimliga fordringarnas gap. åt Raspeth de stirrande ögonens våld, åt Geesbeth irrblossens färger, åt Niesbeth den gifliga rosens kärlek, åt Subeth den bittra mandelns olja, åt Sarbeth det ohyggligas ljud och åt Sarasbeth de eviga lögnernas väv.⁶

Demoner är en del av den förstörande kraften, kraften att nedbryta. Mer om detta i avsnittet om dualism nedan.

”Sanna fabeldjur”

Djuren som kan tala är av tre slag; Jesaurus, kaniner och korpar. De två förstnämnda är i det godas tjänst medan korparna arbetar för det onda. Om korparna nämner Mårtensson bara att de kan tala med de onda. De lämnas sedan därhän. Då är det intressantare med kaninerna, som kallas ”det snabba folket”. De porträtteras precis som människor, men i kaninform.

Samtala med kaninerna kan den som vill. Det är en fråga om kunskap. Jore lär Vour att tala med kaninerna i den första boken. Jore får deras hjälp genom att återknyta till ett avtal mellan en legendarisk kanin, *An-Sueh*, och människorna. I utbyte mot att ingen av

¹ — *vägen ut*, s. 93.

² Ibid., s. 242.

³ Ibid., s. 268 f.

⁴ Ibid., s. 249

⁵ — *vägen ut*, s. 263.

⁶ Ibid., s. 265 f.

Jores män snarar eller på annat sätt dödar en kanin, springer de med budskap genom skogarna. Det blir till stor hjälp när Vour tas till fånga och Jore försöker finna honom. En kaninhona, *Snönos*, finner honom nere i en fånghåla och börjar samtala med honom.

Det intressanta är att honan faktiskt blir förälskad i Vour och han i henne. Mårtensson kan här mena att kärlek kan överbrygga stora avstånd, för kärlek är så mycket mer än bara sex. Det kan naturligtvis diskuteras varför Mårtensson väljer just kaninerna. Han kanske hyser en speciell kärlek till dem eller någonting liknande. Det kan också vara så att det är en parafras till Richard Adams fantasybok om kaniner, *Den långa flykten*. Där porträtteras kaniner som människor, med sociala institutioner och religion.

Jättekatten Jesaurus kan också tala, men gör det sällan. Han hyser en särskild kärlek till Andira, och följer henne varthän hon går. I övrigt porträtteras även Jesaurus som människa, men i kattform.

Magi

Magin i *Maktens vägar* är av två slag; magi i ramsor och ord, och magiska artefakter. Ramsorna kan vem som helst använda, men bara i rättmätiga syften. Här får bihandlingen med Oije Terz stå som exempel. När han använde ramsan första gången hamnade han, med hjälp av ett flygande träd, hos en häxa på en enslig plats mitt i en öken. Hennes ord får beskriva villkoren för att använda ramsan.

— Så du har kommit för att be om hjälp? sa hon.

— Vatten... kraxade han som varit kammarherre hos Olbach.

— Men med hjälpen är ett villkor förbundet, sa hon. Endast den rättfärdige, den i grunden oskyldige kan få den. [---]

— Nej, här finns inget vatten, sa hon. Här finns ingenting. Här finns bara jag. [---]

— Vill du smaka min soppa? sa hon.

Han gick närmare och kände stanken.

— Den har jag kokat på de orättfärdigas ben, sa hon.¹

När han kommer dit första gången är han rättfärdig, så han blir räddad. Men han ställer till det för sig och är tvungen att använda ramsan igen. Då blir det en helt annan historia:

Han slungades in i mörker; han färdades bortom tid och rum, tyckte han. Men dunkelt kände han att något var fel. Virvlandet löste upp sig och han stod i ett hus, som han kände igen. Och han kände igen gumman vid härden. Hon vände sig om och såg på honom, intensivt.

— Så vi är tillbaka igen, sa hon.

Och då mindes Oije Terz för sent vad den andra gumman sagt till hans mor en gång för länge sen.

Han måste vara utan egen skuld. Annars kommer den gamla formeln ytterligare att förvärra det för honom. Glöm aldrig detta!

Och man är en bedragare även om man bedrar en pirat.

Han hade hamnat i knipan av egen skuld.

Hon pekade på sin gryta, där det bubblade och kokade upp.

— Min soppa riskerar aldrig att bli tunn, sa hon med ett hest skrat. Kliv i.²

Trollramsor används naturligtvis av troll, men om de är rättfärdiga eller ej, går nog inte att avgöra. Bellum straffar både Karmel och Roogrem för deras övergrepp. Så trollen tar hand om sina egna. Det finns naturligtvis formler för andra tillfällen. Till exempel använder sig Menaz, piratkungen, av en formel för att öppna och låsa sitt valv.³ Den vanligaste formeln är en förbannelse.

Magin påminner om teknologi; en form av teknologi som är bortglömd av de flesta. Inte minst tyder bruket av magiska artefakter på det. Det tillverkas inga nya, så teknologin verkar ha gått förlorad. Med undantag för skrämmorna, som fortfarande kan tillverkas av de som har de rätta kunskaperna och hatar intensivt. En skrämna är

¹ — *vägen bort*, s. 136-137.

² — *vägen tillbaka*, s. 287f.

³ *Ibid.*, s. 283.

Mårtenssons egen uppfinning, en hemsk artificiell figur avsedd att driva folk från vettet.

När Jarel vaknade i gästhärbärgen, storrade han rakt upp på en skrämmande, flaxande skepnad i brokiga färger och med pinglande bjällror. Den svävade rakt ovanför honom som ett hån.¹

Dess syfte var att göra honom galen, och om han inte fick hjälp skulle den förr eller senare lyckas. [— —] - Så länge du har den efter dig har du inga vänner, ingen frid, ingenting. Och du kan inte förstöra den, då blir det din egen undergång. För skrämman drivs av det rättmätiga hatet från någon, du gjort orätt. [— —] Den använde en utmattningsteknik, som varit känd i urminnes tider. Den kan förekomma i olika former, som en vattendroppe som faller på ett rakat huvud dag ut och dag in, en långvarig isolering där det ibland ges hopp om en frihet, hopp som ständigt gäckas...²

De flesta av de övriga artefakterna tycks härstamma från det Gamla riket, men det står inte explicit i texten. Dessa artefakter är i praktiken tre; ringen *Kopparögat*, som öppnar dörren i Skuggomas dal, Andiras ring, med vilken hon kan byta kön, och *Bågen*, den kanske mest fantastiska av alla.³ Ringar har länge ansetts ha magiska egenskaper, så dem lämnar jag därhän, medan *Bågen* är speciell. Den är så speciell och dess krafter är så stora och så många att den kan ses som en kontradiktion mot reglerna om magins trovärdighet.⁴

Bågen kan spinna broar, skjuta en mängd fiender på en gång, göra sig osynlig och sist men inte minst har den förmågan att uppskjuta åldrandet hos bäraren. Men *bågen* ställer också krav; att bära den är inte alltid lätt.

Bågen hade verkligen förunderliga egenskaper. Och Jarel fann att när han behövde utnyttja någon av dem, så visste han vilken trollformel han skulle använda.⁵

— Du skall veta en sak, sa Jore. Om du vill, blir *bågen* osynlig, fast du bär den. Och den törnar inte emot hinder.⁶

Den som bär *bågen* åldras inte. Den som bär *bågen* är utvald, men finner själv sin uppgift. Tro inte att det är evig lycka att vara dess bärare.⁷

Framsteg genom teknologi

Att magin bara får användas rätt, och *bågens* självinstruerande funktion, kan visa på Mårtenssons utvecklingsoptimism. För *bågen* och den övriga magin verkar inte magiska, utan teknologiska. Det är en vetenskap; med rätt verktyg kan man manipulera sin omvärld. Men teknologin måste användas rätt. Då behöver vi inte vara rädda för framsteg och ny teknologi. För det är teknologin som för samhället framåt, den skapar nya möjligheter.

Men teknologin innebär också ett ansvar. Om teknologi används på fel sätt kan det få katastrofala följder. Jag tror att Mårtensson vill undervisa oss att använda teknologin på rätt sätt och förutspå dess konsekvenser.

Att Mårtensson skriver science fiction "i vanliga fall" torde nog understryka detta faktum ytterligare. Hans mytiska värld är stadd i förfall och ingen ny teknologi finns för att föra den framåt. Världen är tyvärr på väg mot sitt slut.

Skapelsemyter

Det finns flera skapelseberättelser i *Maktens vägar*. Mårtensson vill visa på mångfald, men hans skapelsemyt beskrivs i de första böckerna på ett sätt som liknar en blandning

¹ — *vägen bort*, s. 314.

² — *vägen tillbaka*, s. 18 f.

³ Det visar sig i — *vägen ut* att det finns ett rike med enbart kvinnor som använder likadana ringar som Andira.

⁴ Se magiavsnittet i kap. 1.

⁵ — *vägen tillbaka*, s. 258.

⁶ *Ibid.*, s. 271.

⁷ *Ibid.*, s. 295.

mellan den nordiska skapelsemyten och tidig grekisk dito.

Det finns inte lika många versioner av världens ursprung, som det finns krönikor, men ett otal varianter kan särskiljas. Klart tycks dock vara att världen ursprungligen var slam och lera, och att ur detta skilde sig vatten och jord. Då skapades Grund-Bagge, det första trollet, och ur hans längtan efter sällskap föddes Grund-Bagga, som födde honom många söner och döttrar. Ur jorden kom sten, och stentrollen, och ur vatnet is och istrollen. Och under den tid då bergen växte mot skyn behärskades världen av troll. När den första människan satte sin fot i världen är inte känt, men legenden säger att våra förfäder kom från de okända trakterna bortom Östra bergen.¹

I den tredje, fristående delen, dyker en skapare upp. Han eller hon, båda versionerna finns, skapar tre världar. Det finns till och med en antydning att det är fråga om flera skapare. I den övre världen kan det finnas gudalikhande varelser, men det sägs det inget om. I den undre världen härskar demonerna och i den mellersta, klämd mellan de två andra, finns människorna.²

Världsbilden

I likhet med de flesta andra fantasyverk finns det här en tydlig tanke om en åtråvärd guldålder i form av det Gamla riket, som sträckt sig över större delen av kontinenten. Tanken diskuteras i ett appendix på följande sätt:

Detta synsätt ger oss en världsbild som talar om ett stigande förfall från en ursprunglig storhet och ordning. Ser man det enbart ur ordningens synvinkel så har det en gång funnits en tid när den var fullkomlig. [— —] Det ursprungliga världsrikets sönderfall och den sedan följande perioden av ljus blandat med mörker tyder på att tillvaron långsamt och obönhörligt är på väg mot sitt slut, som kommer att bestå när ljuset inte längre finns och mörkret har segrat.³

Denna tanke har medfört flera försök att återupprätta en liknande civilisation. Riket *Azepah di Kazanee* återupprättade för en kort stund det Gamla riket, men det föll snart samman. Sammanbrottet förklaras av inre stridigheter. Både det Gamla riket och *Azepah di Kazanee* gick under på detta sätt.⁴

Eftersom det är Mårtenssons avsikt att visa berättelserna som historiska legender finns det appendix i slutet av varje bok med bakgrund om den mytiska världen i korta drag. En bild av ett modernare samhälle finns i dessa appendix, som om verken är utgivna som sagor i en tid som liknar vår. En sak står snabbt klart, det finns ingen förhärskande religion, som det finns i vår värld. Det finns en skapelseberättelse, men ingen skapargud. Den ende som kan sägas ha likhet med en gud är *Vävmästaren*, som väver tiden och därmed ser både forntid och nutid. Men någonting styr honom också.

En ytterst märklig gestalt skådade upp på honom ur vatnet, det var ett människohuvud med ögon riktade åt alla håll, och med armar i krans runt skulderna, dussinvis. Från alla utgick trådar som försvann bortåt. En mänsklig spindel.⁵

- Ni arma människor, sa han [Vävmästaren] Ni ser mig alltid som er fiende, när det går er emot. Men vet att jag har mina instruktioner, precis som ni.⁶

Den som styr över Vävmästaren är *Drömmästaren från Aglafore*; han är Skaparen och Gud. Men en Gud som arbetar i lönndom. Han är okänd, men ser ut som och arbetar som en människa. Han har hela tiden finputsat sin skapelse, och är nu på väg bort.⁷

¹ — *vägen tillbaka*, appendix "Om världens ursprung och dess länder" s. 304.

² Se — *vägen ut*, s. 249, 263, 265 f., 268 och 279.

³ — *vägen bort*, appendix 3 "De viktigaste teorierna om världens ursprung och förlopp", s. 320.

⁴ En mer sammanhållen diskussion förs av författaren själv i appendixet "Om världens ursprung och dess länder" i — *vägen tillbaka* s. 304-306.

⁵ — *vägen tillbaka*, s. 202

⁶ *Ibid.*, 247.

⁷ — *vägen ut*, s. 278.

Religionskritik

Vävmästaren vakar över tidens flöden och Drömmästaren ger honom order. Mårtenssons gudavärld känns ofärdig, men det finns en anledning. Det är hans kritik mot religionen. Här kan man, förutom de ovanstående, även finna olika mäktiga varelser som är gudalika, och gemensamt för dem alla är att de är troll. *Roogrem*, istrollens ledare och *Karmel*, Azepah di Kazanees onde gud, är de som kallas för gudar. I den förstnämndes fall beror det på att han är den onda makten personifierad, medan det i Karmels fall är fråga om en skapelse.

Genom Karmel åskådliggörs Mårtenssons religionskritik. Religion är inget positivt, det är en mänsklig skapelse och så även gudarna. Följande citat får åskådliggöra detta.

Karmel stod däruppe, fortfarande liksom beredd att angripa eller fly, men oförmögen till någotdera. När han började tala, talade han mekaniskt, som om han måste men ändå gjorde motstånd.

- Jag ... ville... bli... en... riktig... Gud... dessutom... ingick... det... avtalet...

- I avtalet med vem? sa Bellum.

Och utan att anstränga sig hördes han tydligt upp.

- Med den som gjorde mig till Gud, sa Karmel snabbt och tonlöst.¹

Människorna skapar sina egna gudar för sina egna syften. Syftet för Aulor att göra Karmel till gud var att förlänga sitt liv. För att få honom med på noterna spelade Aulor på Karmels aspiration på att bli något större. Människor offrades till honom för att hålla Aulor vid liv. ”- Ett liv för ett år, sa Karmel. Och så litet till mig. Det var bara rättvist.”²

Den enda guden som är verklig och som är fri från mänskliga syften är Skaparen. I Mårtenssons böcker är Skaparen okänd, och han arbetar som sagt i det fördolda för att finputs sin skapelse. Han vill inte bli tillbedd, för hans syften är inte enbart människornas. Han har testat sin skapelse genom olika prov, varav förbannelsen är det sista. När människorna kan glömma sina egna syften och förena sig mot demonen kan den besegras och därmed visar människorna att de är redo för att själva ansvara för världen.³

Det är så Mårtensson kritiserar religionen, den som har skapat världen kan inte vara den Gud vi tillber. Finns det en skapare till allting, är den okänd för oss. Alla gudar som vi människor tillber är falska. De är alla skapade av människor för människors syften.

Ondskan

Det finns tre olika sorters ondska i Mårtenssons mytiska värld; den mänskliga, den omänskliga och den förstörande. De båda första är personifierade, representerade av Aulor och Roogrem. Skillnaden mellan dem är i första hand ideologiska. Aulor vill ha makt och ena världen under sin ledning, Roogrem vill straffa människorna för att de har tagit över världen.⁴ Den förstörande ondskan dyker upp i — *vägen ut*, och den är motsatsen till skapandet och växandet. Den är så annorlunda från de två övriga att den är närmast en symbol för förstörandet. För även om Roogrem vill förstöra människornas värld, vill han ha dem kvar som tjänare. Den förstörande ondskan vill döda allt och förgöra allt.⁵ Den här ondskan tar jag upp i avsnittet om dualismen nedan.

Roogrems och Aulors drivkrafter är olika och så är även deras arbetssätt. Aulor har en närmast övermänsklig förmåga att övertala och entusiasmera sina män. De är ofta ovetande om hans verkliga syfte, liksom hans avtal med istrollen.

Varför vill han skapa en värld som är så hemsk för människorna? Min hypotes är att det hela bottnar i en avundsjuka mot hans bror Jore, som bär på den magiska bågen. Jore har inte åldrats på 2000 år. Det är därför Aulor övertalar Karmel till att bli Gud. Dessutom när Aulor en dröm om att härska över hela världen, en dröm som överskuggar allt annat. Han inser nog inte vilket misstag han gjort genom att sluta avtal med istrollen, men sådana misstag kan vi se överallt idag. Vetenskapsmän som skapar dödsbringande vapen inser kanske inte vad de kan användas till. De kanske ser det som ett

¹ — *vägen tillbaka*, s. 254.

² Ibid., s. 254.

³ — *vägen ut*, s. 278.

⁴ Människornas kamp mot trollen om världsherraväldet beskrivs i — *vägen tillbaka*, appendix s. 304.

⁵ — *vägen ut*, s. 148-151.

mål att lyckas med sin forskning.

Mårtensson verkar vilja visa oss att det finns risker med att använda medel som vi inte kan hantera, bara för att förverkliga en privat dröm. Men Aulor kanske räknade med att kunna besegra istrollen, när han fått all makt? Böckerna svarar inte på den frågan.

Min tanke om trollens vilja till hämnd baseras på att även istrollen vill utöka sitt landområde, och därmed underlaget för sin födoproduktion. När människorna tog över i världen, minskade trollens födotillgång, och de stängdes in allra längst norrut. Men det finns också en intensiv lust att förstöra och riva ned hos istrollen och stentrollen. Det är de som är ondskans redskap. Det goda strävar efter att bygga upp medan det onda raserar. När Bellum sover Roogrem vet han att istrollens tid en dag ska komma.

-Din tid är inte än, sa Bellum. I Grund-Bagges namn, du har blivit för tidigt väckt. Återgå till din sömn. Sov som isen. Bida. [- - -] —Sov tills tiden tar slut och förstörelsen kan börja. Sov, sa Bellum. Sov.¹

Istrollen kan även återfinnas i andra, liknande fantasyböcker.² Den eviga isen upplevs nog som ett hot mot vår fortlevnad, och kan kanske vara ett djupt rasminne, dvs. ett fastsatt minne som är lika för alla istroll, från den senaste istiden? Historien upprepar sig, tillväxt blir förfall.

Skapelsens cirkel

Den mest framträdande tanken om världens tillkomst och förstörelse i *Maktens vägar* är att det sker om och om igen. Hela den historiska processen beskrivs som en cirkel eller ring, utan början och utan slut. Mårtensson använder sig inte konsekvent av den tanken, även om den kanske ligger till grund för strävandena att återupprätta det gamla riket. Det är den tredje och sista boken, — *vägen ut*, som har fått cirkeltanken som huvudtema. Det illustreras inte minst i bokens appendix där fragment av visdom finns. Jag tar upp några av dem.

I Där cirkeln börjar, börjar oändligheten. *II* Där cirkeln har sitt slut, slutar oändligheten. Men vem kan finna cirkelns slut? *III* Världen kommer att få en ny början. {---} *VI* I begynnelsen var början, men även slutet. *VII* Efter slutet kommer begynnelsen. *VIII* I varje ögonblick börjar allt på nytt. *X* Varje tanke har tänkts förut. *XI* Även denna tanke har tänkts förut.³

Här verkar Mårtensson rikta blicken mot vår värld. Vi tror att vi vet så mycket, men det vi vet har någon annan vetat förut. Därför bör vi inte avfärda myten som värdelös, den kan fortfarande ha någonting att ge oss. Gammal visdom kan vara lika aktuell idag.

Maktens vägar är skrivna i en sorts cirkelkomposition. I den första boken dyker Jarel upp från ingenstans i ett världshus uppe i bergen; i den tredje och sista får vi reda på att han blivit förskjuten av havskonungen. I den första boken lämnar Andira Vaiz för att ge sig ut och bekämpa ondskan; i den andra kommer hon hem till honom igen, för att lämna honom igen i början av den tredje och återvända i slutet. Berättelsen når slutet av ringen och tiden står stilla. "De förblev så ett ögonblick, och om det var långt eller kort finns det ingen som vet. För just nu stod tiden stilla."⁴ I cirkelns slut och början finns det ingen tid. Den är evig och ny.

Dualismen i *Maktens vägar*

I de flesta fantasyböcker finns det en dualistisk hållning med "svart-vita" motsättningar. Exempel på detta kan vara motsatsen mellan gott — ont, ljus — mörker och jag — skugga. Allt detta återfinns i *Maktens vägar*, men Mårtensson tar upp ett motsatspar till, man — kvinna, vilket kan byggas ut i ett steg till, givande — tagande.

Dessa motsatspar delar jag in i två avdelningar som jag kallar *allmänna motsatspar* och *könsliga motsatspar*. I dessa separata avsnitt kommer motsatsparen att diskuteras

¹ — *vägen tillbaka*, s. 268.

² Se till exempel Michael Scout Rohans svit *Winter of the World* (återfinns i referensförteckningen).

³ — *vägen ut*, appendix "De Alsaliska fragmenten, bok I", s. 294. (min kurs.)

⁴ — *vägen ut*, s. 293.

och exemplifieras ur böckerna.

Allmänna motsatspar

De allmänna motsatsparen är de som återfinns i många, om inte alla, fantasyböcker. De är exempel på de formella element som finns inom genren fantasy. Hur de beskrivs är olika för olika författare, och här kommer jag uteslutande diskutera hur Bertil Mårtensson beskriver dem.

När det gäller gott mot ont, har jag redan diskuterat ondskan i ett eget avsnitt ovan, och där beskrivit tre olika sorters ondska. Jag har i huvudsak beskrivit två av dem, den ickemänskliga och mänskliga ondskan. De är de allra vanligaste sätten att beskriva ondska på.

Mårtensson har en nästan uttalad dualistisk tanke i den tredje boken i *Maktens vägar*, - *vägen ut*. Den delen är den mest utvecklade och här introducerar han för första gången en skapare. Och finns det en skapare måste det finnas en förgörare... Han, för det är en han, har fått ett helt eget kapitel i — *vägen ut*, där han producerar de mest otrevliga magiska skapelser vilka bara är ute efter att förstöra.

Och så stod han där, Ondskan själv. Han var en trollkarl med en stav i handen. Och hans huvud nådde de lågtflygande molnen, som undvek det. Men skuggor som tämat stängde ändå solljuset ute. Bara en efterklang av det nådde fram. Färg ägde han inte. Han var ljus och mörker endast. Och hans ögon var Förstörelse. Hans andedräkt var Bitterhet. Hans hållning Hat.¹

Här kan en taoistisk tanke återfinnas. Yin och Yang är ljus och mörker, och i ljus finns det mörker, och i mörker finns det ljus. På så sätt kan man koppla ihop gott och ont, ljus och mörker. Detta är visserligen inget speciellt ovanligt för den här genren, även om kopplingen till en taoistisk filosofi inte är lika tydlig i alla verk.

När det gäller det mer personliga förhållandet, jaget och skuggan, använder sig Mårtensson inte av Jungs arketypiska teorier, som LeGuin gör i *Övärlden*, utan han låter två människor bilda en enhet. Brödraparet Duff får illustrera jaget och skuggan. Jore Duff, bågens bärare, ansvarar för människorna och åldras inte under två tusen år. Hans bror Aulor är en ondskefull man som inte skyr några som helst medel för att återupprätta det Gamla riket med honom själv som odödlig härskare. Det är Aulor som sluter ett avtal med det utstötta trollet Karmel om människooffer som ska hålla honom vid liv. "Ett liv för ett år."²

Könsliga motsatspar

Det kanske allra mest intressanta bland *Maktens vägars* dualistiska tankar är spänningen mellan könen. Han intar en ganska kritisk ställning mot det sätt som kvinnor behandlas på. Olbachs Timora är kvinnoförtryckande i största allmänhet. Olbach har kvinnor som slavinnor, de behandlas och betraktas endast som saker, eller boskap. Ingen verkar bry sig om det heller. Som motsats visas riket Ruins upplyste härskare, Vaiz Algaz de Ruin, och hans förhållande till Andira. Hon har en roll som rådgivare i stället för undergiven slavinna. Hon är dessutom så fri, att hon får lämna honom för att ge sig ut i världen. Hon lämnar honom visserligen för att hon tror att han ska utnyttja henne, men så är inte fallet.

Det är just Andira som är själva essensen i den könsliga dualismen. Hennes ring ger henne förmågan att byta kön. Även om hon föredrar att vara kvinna, kan hon ändå tänka sig att vara man. Som man har hon tillgång till kretsar som en kvinna normalt inte har. Andira är inte den moderna uppfattningen av androgyn, som är varken kvinna eller man, utan hon närmar sig den klassiska uppfattningen om den tvekönade androgynen. Andira är antingen en mycket vacker kvinna eller en vacker man. Andira använder sex för att påverka och bringa samman människor.

Hon har inte visat upp sin förmåga för många, och de som sett henne byta kön, har

¹ — *vägen ut*, s. 150.

² — *vägen tillbaka*, s. 254.

ofta blivit galna. Khetir, som var mycket förälskad i henne och medlem i Jores grupp, såg henne byta kön och blev så besatt av tanken av detta, att han gick över till Aulor. Han ville ändå bara underkuva henne.

Andira använder förmågan att byta kön under könsakten med den besatte Airone, och eftersom Aulor är en mycket gammal mans själ, kan han inte stå ut med att någon tränger in i hans kropp varför han blir exorcerad av detta. Andiras förmåga är att både kunna ge och ta, tränga in och bli inträngd i.

Recensioner

Samtliga recensenter är positiva till Mårtenssons debut i fantasygenren. Jämförelser med både Tolkien och LeGuin och annan fantasy litteratur är naturligtvis oundvikliga, och någon anser att Mårtensson skulle stå sig i den internationella konkurrensen. De flesta behandlar dock bara den första boken, — *vägen bort*.

Göran Bengtson är den "någon" som omtalas ovan. Han inleder sin recension med att nämna lite om fantasy och några av de (utomlands) utgivna författarna på sjuttiotalet, som Terry Brooks och Stephen Donaldson. Och Bengtson säger: "I den konkurrensen borde faktiskt Bertil Mårtensson kunna göra sig ett namn att räkna med".¹ Det finns naturligtvis lite brister i berättartekniken, men ingenting som inte kan rättas till "i den översättning till amerikanska som jag verkligen rekommenderar".² Bengtson tycker att Mårtensson fått med "nästan allt som hör fantasy-romanen till".³ Men också:

moraliska reflektioner i mängd kring den livsfråga som alltid sysselsatt genren: hur ska man någonsin vara säker på att man hamnar i rätt armé när man vill dra sitt svärd för det sanna och det goda.⁴

Gunnel Olsson och K. E. Almred är ense om att Bertil Mårtenssons debut-roman inom fantasy-genren antagligen är ett mästerverk, eller i alla fall unikt i Sverige. Gunnel Olsson säger:

Mårtensson har funnit en sagoartad stil med mörka undertoner, som väl överensstämmer med den lite medeltidsaktiga stämning som förmedlas, magin har en framträdande roll, samtidigt som både djur och människor står i förbindelse med varandra på ett naturligt sätt. Andra ingredienser är mystiska förbannelser, ondskefulla troll, sagoväsen, som är obeskrivna, samt drömprofetior. [— —] Det är svårt att skriva en roman i den här stilen utan att någon gång förlora greppet om läsaren, men Mårtensson har nära nog skapat ett mästerverk. Låt oss hoppas, att trilogins övriga delar kommer att hålla samma höga standard.⁵

K.E. Almred skrädder inte heller orden:

Men i sin nya bok, *Maktens vägar - vägen bort* har han provat på en i svensk litteratur förut tämligen oprövad genre, en väldig vetsaga i medeltida stil, sammanflätad av gamla sagor och myter och ett försök att förklara den gamla tidens sätt att tänka och handla. Genast kan sägas att han lyckats förträffligt, även om denna första del är på sin höjd hälften av historien. [— —] Men detta är en alldeles självständig skapelse, med nordiskt klingande namn, kraftfull och överflödande rik. [— —] Och det ska bli intressant att se hur Bertil Mårtensson ska ro iland med det väldiga uppdrag han har påtagit sig. Hitills har det gått utmärkt!⁶

Lennart Karstorp är inne på samma spår även han. Han säger dock inget nytt, så jag nöjer mig med en enda mening som får visa hans uppfattning. "Men mästaren Mårtenssons handlag känns ändå igen från hans andra verk."⁷

En längre diskussion för Steve Sem-Sandberg. Här diskuteras fantasy och dess stora popularitet i USA och England, och den nästan totala tystnaden i Sverige. Sem-Sandberg diskuterar — *vägen bort* och dess innehåll och säger:

¹ Göran Bengtson, "Vandringssagor", *Svenska Dagbladet* 1980-05-22

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Gunnel Olsson, "Mästerverk?", *Barometern* 1980-09-28

⁶ K.E. Almred, "Väldig vetsaga unik i Sverige", *Norrköpings Tidningar* 1980-04-29

⁷ Lennart Karstorp, "Bertil Mårtensson i ännu en ny genre", *Skånska Dagbladet* 1980-06-11

Mårtensson kastar ut många trådar, och långt ifrån alla vävs ihop till en sammanhängande intrig. Men tillräckligt många slutsatser dras, och tillräckligt många mysterier klarnar för att vi skall kunna intressera oss för vad som följer i de kommande delarna. Och vi anar också att historien är långt ifrån så enkel som den i förstone verkar. [---] Mårtensson håller sig för god för att komma med alltför enkla lösningar. Att skiljelinjen mellan gott och ont inte är lätt att dra, har han för länge sedan insett, och trots att han väljer att använda sagans form och språk tvekar han inte att engagera oss i en filosofisk debatt om vad som egentligen skiljer ont från gott, fiender från vänner. [---] Om det vill sig väl kan Bertil Mårtensson förnya hela fantasy-genren, och det finns all anledning att hålla ögonen på uppföljarna till denna fascinerande och fantasieggande bok.¹

Sven Christer Swahn, som vi tidigare sett vara ganska kritisk till en del utländsk nyare fantasy, tycker ganska bra om *Maktens vägar*. I likhet med Göran Bengtson tror Swahn att den skulle kunna "tåla internationell konkurrens".² Swahn diskuterar, liksom sina kollegor, fantasy och dess genretekniker och myter. Han säger: "Alla de här sakerna ligger i rustkammaren och väntar, och gjorde det redan före Tolkiens och LeGuins dagar".³

Swahn tar också upp Mårtenssons användning av science-fiction-element i *Maktens vägar*.

Folksagomotiv blandas med sf-motiv som avelektroniserats. Detta senare gäller framförallt Mårtenssons mystiska "skrämmor" som följer efter folk till de blir galna. I sf-genren är de invecklade maskiner, här drivs de av utsändarens hat. Det är ett bra exempel på hur kort distansen är mellan teknisk framtidssaga och folksaga.⁴

Swahn sammanfattar sina omdömen om *Maktens vägar* i en kortfattad recension om *vägen ut*. Swahn säger i korthet: "Här lyckas han binda ihop de flesta trådarna och kan belåten se tillbaka på ett storverk inom svensk fantasy litteratur".⁵ Cissi Falk är böjd att hålla med om allt detta och hon säger: "Maktens väg [sic] har en given plats i varje fantasy- och sagoälskares bokhylla!"⁶

Stefan Stenudds recension är inte fullt lika positiv till *Maktens vägar*, och han har en annorlunda syn på innehållet. Men han pekar också på att berättelsen verkar lite skissartad ibland. (Vissa påminns kanske om en del av kritiken mot Tolkien ovan.) Trots en del kritik, mot förlaget i första hand, är han ändå väldigt positivt inställd.

"Maktens vägar" handlar om kärleken. [---] Alla söker kärleken. Det är deras egentliga "quest". Sålunda besparar författaren oss det blodflöde som genren annars bjuder och krigens betydelse är befriande ringa. "Maktens vägar" äger sina brister. Ibland skyndar berättelsen fram så skissartat att den förlorar sin illusionskraft, och språket är inte helt genomarbetat. Jag misstänker att förlaget varit väl summarisk med det redaktionella arbetet, vilket är speciellt sorgligt med tanke på verkets format. Än mer betänkligt är kanske att delningen i tre band verkar konstlat. [---] Genrens konventioner har fått råda. På så sätt har den tredje delen, den mognaste, hållits alltför kort. Trots att trilogins temata doftar tidlöshet, tycks den ofärdig, snickrad i viss brådska. Därför är den bräcklig. Ändå är det fascinerande att föras in i Bertil Mårtenssons värld av längtan, vemodig längtan.⁷

Den sista recensionen är den som är mest negativt inställd. Men inte ens Ulf-Erik Slottes recension är odelat negativ. Han diskuterar influenserna från Tolkien, utan att egentligen ha förstått att vissa av elementen faktiskt är skapade av Tolkien. "Mårtensson äger inte Tolkiens ekvilibristik, men inflytandet förefaller dock så påtagligt att det är svårt att tro på en ren slump."⁸

Mårtensson är en god berättare och skriver både medryckande och läsvärt. Det kräver dock att läsaren accepterar denna fiktiva värld och de osannolikheter som inträffar i denna sagovärld för vuxna. [---]

¹ Steve Sem-Sandberg, "Svensk fantasy", *Upsala Nya Tidning* 1981-08-05

² Sven Christer Swahn, "En fin träffbild", *Sydsvenska Dagbladet* 1980-05-02

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Sven Christer Swahn, "I den svenska fantasins landskap", *Sydsvenska Dagbladet* 1983-12-29

⁶ Cissi Falk, "Sagan slutar lyckligt", *Kvällspressen* 1984-01-13

⁷ Stefan Stenudd, "På spaning efter kärleken", *Aftonbladet* 1985-05-19

⁸ Ulf-Erik Slotte, "På sidan om verkligheten", *Hufvudstadsbladet*, 1981-01-28

-] Den som är intresserad av denna genre kan alltså utmärkt väl läsa boken.¹

Kommentar och sammanfattning

De flesta recenser är bra inlästa på övrig fantasylitteratur och godtar de tekniska drag och formalia som följer med genren. Jämförelser med Tolkien och LeGuin är naturliga och självklara.

I vilket fall som helst kom dessa böcker före "floden" av fantasyförfattare som kom till Sverige, och därför andas recensenterna morgonluft för fantasy. När det gäller Sven Christer Swahns senare recensioner av amerikanska författare är han inte lika positiv längre. Men kan det kanske bero på innehållet?

Mårtensson har, förutom de filosofiska diskussioner och sagomotiv han har med, kryddat böckerna med ett poetiskt språk, något som de flesta recenser uppmärksammat.

Maktens vägar innehåller många av de element och myter som är "obligatoriska" inom fantasy, men Bertil Mårtensson gör som goda fantasyförfattare; han förändrar mytens innehåll så myterna passar hans berättelse. De får en underton av nordisk mytologi och en känsla av österländsk filosofi och mystik. Berättelsen har även djupa filosofiska diskussioner med inslag av religionskritik och dualism som påverkar den enskilda människan.

Detta är kryddat med ett kraftfullt poetiskt språk, utan att det går till överdrift. Att Mårtensson skrivit science-fiction förut innebär naturligtvis att hans personliga stil lyser igenom även i en fantasyberättelse.

Alla recenser uppskattar *Maktens vägar*. De tycker att de är läsvärda och fantasi-eggande, och en del tycker att Mårtensson absolut passar in på den internationella (läs anglosaxiska) fantasyhimlen. Utan tvekan har K.E. Almred rätt om att *Maktens vägar* är en unik vetsaga i Sverige.

¹ Ulf-Erik Slotte, "På sidan om..."

Sammanfattning

Denna uppsats kunde kanske ha delats in i flera uppsatser, men när jag nu kommit så här långt tycker jag att alla delar hänger samman. Vad har jag försökt visa och vad har jag kommit fram till i denna uppsats? Jag kommer här att diskutera och sammanfatta de frågeställningar som ställdes i början av uppsatsen.

Frågeställningar

Nedan kommer de frågeställningar som ställdes i inledningen att sammanfattas och behandlas. Eftersom frågorna har behandlats tidigare i texten är sammanfattningarna mycket kortfattade.

Vad är fantasy?

Fantasy, eller rättare sagt *fantasy fiction*, är den genre som innefattar all litteratur som behandlar ämnen som *inte* kan existera eller existerar just nu i vår verklighet. Denna definition innebär att en stor mängd litteratur räknas till denna genre. Eftersom de innehållsmässiga skillnaderna mellan de olika subgenrerna är väldigt stor kan det finnas problem om genren tolkas som homogen.

Jag har därför försökt att särskilja olika subgenrer inom fantasy fiction och speciellt en form, som jag har kallat "vuxen mytisk fantasy".

Hur skiljer sig "vuxen mytisk fantasy" från övrig fantasy?

Subgenren som jag har valt att behandla i denna uppsats har sin grund i J.R.R. Tolkiens verk *Sagan om Ringen*. Handlingen är förlagd till en värld som inte är vår, denna litterära teknik kallas för *closed secondary world*, en "stängd sekundär värld". Böcker som använder sig av denna teknik kallas ibland *high fantasy*. "Vuxen mytisk fantasy" är i stort sett identisk med denna. I korthet finns följande krav som ett verk måste uppfylla för att ingå i subgenren:

- * "Vuxen mytisk fantasy" ska sammanfalla helt med "high fantasy".
- * Berättelserna ska i första hand vara anpassade för vuxna eller tonåringar.
- * Verken ska innehålla ett visst mått av magi eller magiska föremål, dock i trovärdiga mängder.
- * Den teknologiska nivån ska vara relativt låg, ungefär på medeltida nivå.
- * Tidsresor ska undvikas.
- * Hjälten eller hjältarna ska inte vara barn.
- * Hjälten eller hjältarna ska inte vara någon form av djur utan bör vara människor.

Vilka utländska författare inom genren har blivit översatta?

De författarna som blivit översatta till svenska är följande (i kronologisk ordning): J.R.R. Tolkien (*Sagan om Ringen*) (1959), Ursula K. LeGuin (*Övärlden och Tehanu*) (1979, 1991), Guy Gavriel Kay (*Tigana*) (1990), David Eddings (*Sagan om Belgarion*) (1992), Robert Jordan (*Sagan om Drakens återkomst*) (1992), Terry Brooks (*Shannaras ättlingar*) (1993) samt Terry Pratchett (*Häxkonster*) (1993).

Vilket mottagande har dessa fått i Sverige?

Mottagandet har i de flesta fall varit gott, det vill säga att anmälarna har uppskattat läsningen. Undantag finns naturligtvis, men på det hela taget har de flesta recensenter haft något gott att säga om verken. Det som skiljer sig mest mellan de nyare verken och de äldre är att de tidigare verken diskuteras på ett seriöst sätt och recensenterna resonerar kring olika läsarter och ett djupare idéinnehåll, något som försvunnit mer och mer under senare tid.

Anledningarna kan vara flera: De äldre verken kan ha fungerat som pionjärverk och medan läsarna blivit alltmer blasé, har recensionerna handlat mer om underhållningsvärde än djupare funderingar. Det kan också vara så, vilket är min tes, att de författare som översatts till svenska har räknats som "säkra" kort, vilket inneburit att endast de mest lättlästa och storsäljande författarna utvalts, något som faktiskt kan konfirmeras om man undersöker fantasymarknaden i de anglosaxiska länderna. Det finns fortfarande författare som har flera skikt i sin berättelse, bland annat samhälls- och teknikkritik, men även belysning av sociala och psykologiska problem.

Finns det svenska författare som skrivit "vuxen mytisk fantasy"?

När det gäller övrig fantasy finns det ett flertal författare, bland annat Astrid Lindgren, Sven Christer Swahn och Erik Leijonhufvud för att nämna några. Men inom "vuxen mytisk fantasy" finns det bara en, Bertil Mårtensson, som skrivit trilogin *Maktens vägar*.

Skiljer sig den svenske författaren från de utländska?

Ett av kriterierna för fantasy överhuvudtaget är författarna använder sig av arkaiska element, eller arketyper, för att förankra berättelsen i vår värld. Det innebär att vissa knep och mytologiska element är "obligatoriska" för att väcka en förförståelse hos oss. Som läsare ska man känna igen personlighetstyper och berättarspår. De författare som lyckas omforma de mytologiska elementen på ett sådant sätt att de passar in i berättelsen kan sägas ha lyckats.

Bertil Mårtensson har som fantasyförfattare använt sig av arketyper och legender för att skapa en autonom värld, med egna lagar och förutsättningar. Samtidigt går det att urskilja flera skikt i berättelsen, när Mårtensson som skapare av sin värld anger gränser och personligheter. På vissa sätt har Mårtensson mer gemensamt med de tidigare över-satta fantasyförfattarna än med de senare.

Författarna och myten

Går det att finna djupare skikt i berättelserna? Behandlar de viktiga myter som berör oss själva? Svaren på dessa frågor är inte självklara, för författarna skiljer sig åt på dessa punkter.

J.R.R. Tolkien, vars verk ligger till grund för subgenren, behandlar flera viktiga frågor, som miljöförstöring, moraliska problem och kanske politik. Detsamma gäller Ursula LeGuin. Även hon behandlar moraliska frågor, men hennes böcker handlar mer om livsfrågor, som döden och uppväxtnproblem, och kvinnors roller. Hon delar de viktiga frågorna med Tolkien, och deras centraltema kan sägas vara just de svåra frågorna, men med en mer eller mindre svart-vit fantasysam.

Bertil Mårtensson har lite av detta i sina berättelser, även om det inte alltid är lika tydligt, men även han har en svart-vit inramning, kanske i ännu högre grad än de föregående. Hans böcker är mer dualistiska än någon annan författares, kanske rentav ta-oistiska.

Guy Gavriel Kay har en helt annan inriktning. Hans fantasyvärld är ytterst realistisk, med verklighetens alla gråskalor. Hans verk anknyter till vår värld, utan att det finns någon "fysisk" kontakt mellan hans mytiska värld och vår. I hans verk är ingen riktigt

god eller ond, utan det beror mer på situationen och synvinkel. Människors moral kan förändras, även till det bättre, torde vara hans sensmoral.

Robert Jordan har, trots sin tämligen populistiska stil, inslag av den hjälplöshet som den lilla människan känner inför de stora världsproblem som hon blir indragen i. Dessutom återfinns en känsla av alienation i städerna och det förfall och dekadens som återfinns i gamla statssystem. Huruvida det finns djupare skikt är kanske svårt att besvara, men det finns trots allt en ambition i den riktningen.

Men när det gäller Terry Brooks och David Eddings, tycks ambitionen att skapa djupare skikt saknas. De använder sig av myterna på ett okritiskt sätt och deras böcker är enbart skrivna som underhållningsböcker, och därmed anknyter de till "svärd och svartkonst"-genren.

Att överhuvudtaget ta upp Terry Pratchett här kanske kan ses som en hädelse, men han har en viktig idé. Det finns ingenting som inte kan skämtas om, och det gäller speciellt litterära genrer. Genom att skämta om myter, konfirmeras ändå deras betydelse för oss läsare och för övriga författare. Att man måste vara relativt inläst på genren för att ha riktigt roligt åt Pratchett, gör inte saken sämre.

Därmed torde alla frågor från inledningen vara avhandlade. Med dessa ord från Ying Toijer-Nilsson avslutar jag uppsatsen:

I sagans stora kokande kittel - det är Tolkien, som använder den bilden - sjuder sedan uråldriga tider fakta och fantasi, sagor och myter, dagdrömmar och nattmaror, historia kryddad med legendstoff. I århundraden har diktare och återberättare hämtat inspiration ur denna tillgång, gemensam för många länder och folk. Också dagens författare söker sig tillbaka till tidiga myter och gammal sagotradition. [— —] Författarna kan ösa upp ur kitteln, vad som passar deras smak. Men de måste smälta det och assimilera det på samma sätt som de bearbetar verklighetens objektiva upplevelser. De måste låta stoffet påverka sin personlighet men också låta sin personlighet påverka materialet. [— —] När detta skett är berättelsen inte längre en traditionell saga. Den har blivit bärare av idéer, som den medvetet skapande författaren gjuter in i sin verk. I de *fantastiska berättelser*, som är sagans utlöpare i modern tid, är det ofta livsfrågor, som står i centrum, andliga erfarenheter, som antyds, etiska och religiösa problem som behandlas. Det har t o m talats om en "undrens renässans". För den skull flyr inte berättelsen från aktuella samhällsproblem. Många av dessa moderna sagor står nära verkligheten - men har samtidigt kvar sin förmåga att förbrylla, tjusa, uppröra. Kanske är det därför som denna genre just nu väcker allt större intresse.¹

¹ Toijer - Nilsson, *Fantasins underland*, s. 7 f. Hon har två noteringar i denna textmassa. Den första är: Tolkien, J.R.R., *Träd och Blad*, s.27 ff., den andra är: Lochhead, Marion, *The Renaissance of Wonder* (utan sidhänv.).

Referenser

Otryckta källor

Korrespondens

Age, Marie, Redaktör, Forum Förlag, 24 januari 1994

Hathorn, Stella Redaktör, Rabén & Sjögren, 7 mars 1994

Pettersson, Jörgen, Redaktör, Natur & Kultur, 7 mars 1994

Törngren, Erland, Redaktör, Norstedts, 21 mars 1994

Wråk, Katarina Redaktör, Wahlströms, 7 april 1994

Övrigt

BTJ 2000 Söksystem, Stifts - och Landsbiblioteket i Linköping

Tryckta källor

Faktalitteratur

Broberg, Jan *I fantasins världar* (u.o. 1985)

- På fantasins vingar* (Stockholm 1994)
- Fersling, Poul, *Naturligt - övernaturligt* (Stockholm 1987)
- Hall, Manly P., *The Secret Teachings of All Ages* (Los Angeles 1989)
- Klingberg, Göte, *De främmande världarna i barn- och ungdomslitteraturen* (Stockholm 1980)
- Nikolajeva, Maria, *The Magic Code* (Stockholm 1988)
- Swinfen, Ann, *In Defense of Fantasy* (London 1984)
- Toijer-Nilsson, Ying, *Fantasins underland* (u.o. 1981)
- Weintraub, K. J., "Johann Wolfgang von Goethe: The Self and Its World" i *The Value of the Individual. Self and Circumstance in Autobiography* (Chicago 1978),
- Skönlitteratur**
- Brooks, Terry, *Shannaras ätlingar* (Stockholm 1993)
- Eddings, David, *Pawn of Prophecy* (London 1991)
Queen of Sorcery (London 1991)
Magician's Gambit (London 1991)
Castle of Wizardry (London 1991)
Enchanter's Endgame (London 1990)
Belgarions son (Stockholm 1993)
Murgoernas konung (Stockholm 1993)
- Jordan, Robert, *Farornas väg* (Stockholm 1992)
Tidens hjul (Stockholm 1993)
- Kay, Guy Gavriel, *Tigana del 1* (Stockholm 1990)
Tigana del 2 (Stockholm 1990)
- Kerr, Katherine, *Daggerspell* (London 1988)
Darkspell (London 1989)
Dawnspell (London 1990)
Dragonspell (London 1991)
A Time of Exile (London 1992)
A Time of Omens (London 1993)
- LeGuin, Ursula K., *Övärlden* (samlingsverk), (Stockholm 1987)
Tehanu (New York 1991)
- Lindgren, Astrid, *Mio, min Mio* (Stockholm 1954)
- Mårtensson, Bertil, *Maktens vägar*
— *vägen bort* (u.o. 1980)
— *vägen tillbaka* (u.o. 1980)
— *vägen ut* (u.o. 1983)
- Pratchett, Terry, *Häxkonster* (Stockholm 1993)
- Rawn, Melanie, *Dragon Prince* (New York 1988)

The Star Scroll (New York 1989)
Sunrunner's Fire (New York 1990)
Stronghold (New York 1991)
The Dragon Token (New York 1993)

Scott Rohan, Michael,

The Hammer of the Sun (London 1988)
The Anvil of the Ice (London 1990)
The Forge in the Forest (London 1990)

Tolkien, J. R. R.,

Bilbo (1947), 3:e utg. (Stockholm 1979)
De förlorade sagornas bok II (1982), 2:a utg. (Stockholm 1988)
Ringens värld (1980), 2:a utg. (Stockholm 1992)
Sagan om Ringen (1959), 3:e utg. (Stockholm 1992)
Sagan om de Två tornen (1960), 3:e utg. (Stockholm 1992)
Sagan om konungens återkomst (1961), 3:e utg. (Stockholm 1992)
Sagor från Midgård (1981) 2:a utg. (Stockholm 1992)
Silmarillion (1979), 2:a utg. (Stockholm 1992)

Tidsskriftsartiklar

Allmänna artiklar

Block, Eskil & Mårtensson, Bertil

"SF - en brygga mellan kulturen", *Allt om böcker* 3/4, 1982

Bolin, Asta, Carlstedt, Birgitta,

"Myten som kraftkälla", *Vår Lösen* 3, 1982
"Hon utforskar andra världar", *Dagens Nyheter* 1988-02-20

Djäv, Håkan & Nicklasson, Pia-Lena,

"Växandets lust", *Abrakadabra* 2, 1986

Hägglund, Kent,

"Klar med en fjärde bok om Övärlden", *Dagens Nyheter* 1989-10-09

Jacobsen, Niels & Reuter, Bjarne B.,

"Med denna boken har jag kämpat för mitt liv", *Abrakadabra* 3, 1983

Nettervik, Ingrid,

"Urflöden ur sagans brunn", *Barn & Kultur* 4, 1982

Nikolajeva, Maria,

"Mod, vänskap och uppfyllda önskemål", *Barnboken* 2, 1984
"Fantasy - återvändsgränd eller framtidsperspektiv?", *Opsis Kalopsis* 3, 1988
"Kvinnliga monster blir manliga", *Dagens Nyheter* 1990-04-19

Pierce, Meredith Ann,

"Hur monster blir till - och hur man blir kvitt dem", *Opsis Kalopsis* 3, 1990

Stone, Grant,

"Know the author Terry Pratchett", *Magpies* 1, 1993

Toijer-Nilsson, Ying,

"Fantasykongress i Montreal", *Barn & Kultur* 1, 1986

"Ursula LeGuins jungianska Övärld", *Opsis Kalopsis* 4, 1989

Vilén, Florence,

"Etnograf bland galaxer", *Signum* 1, 1987

"Nya gudar - omgudsframställning i fiktiva världar inom fantasy", *Signum* 3, 1990

Recensioner

Brooks

Berndtsson Engström,
Karin,

Utan titel, *Bibliotekstjänst sambindningshäfte 1990*

Frykholm, Lars-Åke,

"Från forntid till framtid", *Nya Norrland*, 1993-09-20

Ignell, Stefan,

"Bra kopia av JRR Tolkien", *Bergslagsposten Bergslagernas*, 1993-10-08

Johansson, Karin,

"Spännande med skuggoner, magi och spindelgnomer", *Östersundsposten*, 1993-09-27

Lord, Anders,

"Fantasy likt en tvåopera", *Norra Skåne*, 1993-06-15

"Gammalt på nytt", *Norra Skåne*, 1993-10-12

Moser, Ingela,

"Kampen mot ondskan", *Tranås Tidning & Smålandstidningen/Smålands Dagblad & Vetlanda-Posten*, 1993-10-30

(utan namn),

"Gardell kvar på tronen * 'Ny Tolkien' överraskar på böckernas topplista", *Arbetet* 1993-05-11

(utan namn),

"Shannaras ättlingar" *Ålands Sjöfart & Handel*, 4, 1993

(utan namn),

Terry Brooks: Shannaras ättlingar", *SundsvallsTidning*, 1993-08-31

Eddings

- Church, Greg,** "Eddings, David. Stenens väktare", *Bokrevy* 4, 1990
- Gustavsson, Lena,** "Välskriften sagovärld" *Gotlands Tidningar*, 1990-12-28
- Hagner, Mikael,** "Högkonjunktur för pocket", *Oskarshamnstidningen*, 1992-04-28
- Ignó, Lilian, & Petterson, Birgit,** "Boken som bygger på sägner", *Skövde Nyheter*, 1991-04-15
- Swahn, Sven-Christer,** "Fantasy - makt över tanken", *Sydsvenska Dagbladet*, 1990-02-24
"Helgmellanmål för fantasyälskare", *Sydsvenska Dagbladet*, 1990-12-20

Jordan

- Bolinder, Jean,** "Malande tidshjul", *Skånska Dagbladet*, 1993-12-05
- Bäck, Klas-Göran,** "Tidens hjul, Sagan om Drakens återkomst", *Aftonbladet* (u.å.)
- Frykholm, Lars-Åke,** "Då läste jag", *Vertex* (Umeå studentkår u.å.)
- Göransson, Eva,** "Farornas väg", *Femina*, (1, 1993)
- Wibom, Leif,** "Fantasieggande faror", *Bäragslagsbladet*, 1992-11-23

Kay

- Andersson, Kenneth,** "Underhållning i fantasys värld", *Hallandsposten*, 1993-01-29
- Eliasson, Roland,** Utan titel, *Bibliotekstjänsts sambindningshäfte*, 1990

LeGuin

- Enby, Gunnel,** "Omt(r)yckt", *Göteborgsposten*, 1983-10-05
- Gislén, Ylva,** "De fantastiska berättelserna", *Svenska Dagbladet*, 1992-12-07
- Irmelin Sandman, Lilius,** "Tehanu vägras flyga", *Dagens Nyheter*, 1992-03-28
- Johanson, Anita,** "...som en ljusglimt är hökens flykt...", *Helsingborgs Dagblad*, 1980-06-11
- Nettervik, Ingrid,** "Trollkarlen från Övärlden", *Svenskläraren*, 4, 1993
- Setterborg, Gabriel,** "'Fantasy' för alla åldrar", *Göteborgsposten*, 1979-03-16
- Toijer-Nilsson, Ying,** "Kvinnorna tar över i Övärlden", *Svenska Dagbladet*, 1991-11-03

- Wallenquist, Inga,** "Sagovärld med sträng logik", *Östgöta Correspondenten*, 1984-06-16
 "Både forntid och framtid", *Östgöta Correspondenten*, 1992-02-06
- Mårtensson**
- Almred, K. E.,** "Väldig vetsaga unik i Sverige", *Norrköpings Tidningar*, 1980-04-29
- Bengtson, Göran,** "Vandringssagor" *Svenska Dagbladet*, 1980-05-22
- Falk, Cissi,** "Sagan slutar lyckligt", *Kvällspressen*, 1984-01-13
- Karstorp, Lennart,** "Bertil Mårtensson i ännu en ny genre", *Skånska Dagbladet*, 1980-06-11
- Olsson, Gunnel,** "Mästerverk?", *Barometern*, 1980-07-28
- Sem-Sandberg, Steve,** "Svensk fantasy", *Upsala Nya Tidning*, 1981-08-05
- Slotte, Ulf-Erik,** "På sidan om verkligheten", *Hufvudstadsbladet*, 1981-01-28
- Swahn, Sven-Christer,** "En fin träffbild", *Sydsvenska Dagbladet*, 1980-05-02
 "I den svenska fantasins landskap", *Sydsvenska Dagbladet*, 1983-12-29
- Pratchett**
- Lord, Anders,** "Häxkonster", *Norra Skåne*, 1993-12-08
- Tolkien**
- Adlerberth, Roland,** "Sagan om det godas seger", *Göteborgs Tidningar*, 1962-01-03
- Ahlstrand, G.,** "För mycket saga", *Gefle Dagblad*, 1959-08-27
 "Nedslående", *Gefle Dagblad*, 1960-12-15
- Alagic, Zoran,** "Han skapade ett helt universum", *Västmanlands Läns Tidning*, 1992-07-31
- Anderberg, Bengt,** "Den märkvärdiga sagan om hoberna", *Expressen* 1959-11-06
- Axelsson, Sven,** "Drömmen om en frälsare", *Dagen*, 1990-11-14
- Bengtson, Göran,** "Tolkien; kilovis", *Svenska Dagbladet*, 1989-08-04
- Berggren, Tobias,** "Sagan om Ringen", *Arbetarbladet*, 1962-03-29
- Bjurman, Lars,** "Sagan om Ringen", *Sydsvenska Dagbladet*, 1959-01-09
- Björck, Staffan,** "En hjältesaga", *Dagens Nyheter*, 1959-12-10
 "Sagan drar österut", *Dagens Nyheter*, 1960-12-03
 "Sagans lyckliga slut", *Dagens Nyheter*, 1961-12-04

- Combüchen, Sigrid,** "Perfektionismen tar över fantasin", *Dagens Nyheter*, 1989-07-10
- Delblanc, Sven,** "Snillefoster eller pekoräl? Krystad kromosomsaga kring medeltida myter", *Arbetarbladet*, 1959-12-23
- Esser, Alex,** "Mångtydig nonsenssaga", *Kvällspressen*, 1959-11-12
"En sagobok i atomåldern", *Kvällspressen*, 1960-11-23
- Gustafsson, Lars,** "Thriller med troll", *Expressen*, 1961-12-08
- Halldén, Ruth,** "Bland tomtar och troll", *Upsala Nya Tidning*, 1960-12-22
"Sagan om Ringen", *Upsala Nya Tidning*, 1962-07-25
- Hemmel, Jan** "Wagner och Nalle Puh", *Kvällsposten*, 1961-10-27
- Hägg, Göran,** "Hur kan Tolkien överleva?", *Göteborgsposten*, 1989-05-06
- Ivarsson, Nils Ivar,** "Maktens ring och alvernas bortfärd", *Sydsvenska Dagbladet*, 1961-01-21
- Lagerlöf, Karl Erik,** "Tolkiens klichéer", *Göteborgs Handels & Sjöfarts Tidning*, 1961-11-20
- Linder, Erik Hj.,** "Sagan om vår tidsålder", *Göteborgsposten*, 1960-01-26
- Pamp, Bengt,** "En annan tid, en annan värld", *Arbetet*, 1961-11-24
- Rydén, Josef,** "Hjälten och den onda ringen", *Jönköpingsposten*, 1960-01-07
- Ryding, Erik,** "Tolkien och tiden", *Sydsvenska Dagbladet*, 1961-01-26
- "Saxe" (pseudonym),** "Sagornas värld", *Dagen*, 1991-06-20
- Stenudd, Stefan,** "På spaning efter kärleken", *Aftonbladet*, 1965-05-19
- Stolpe, Sven,** "Nutiden som saga", *Aftonbladet*, 1959-10-02
"En hel kontinent med sällsamma nyuppfunna folk i rörelse", *Aftonbladet*, 1960-12-02
- Tunving, Lars Helge,** "En saga om det närvarande", *Skånska Dagbladet*, 1960-12-02
- Tykesson, Elisabeth,** "Ondskans torn", *Svenska Dagbladet*, 1960-12-24
- von Vegesack, Thomas,** "Kris i sagovärlden", *Stockholmstidningen*, 1961-03-01
"Slutet på sagan" *Stockholmstidningen*, 1961-12-24
- (utan namn), "Ringen i repris", *Svenska Dagbladet*, 1981-09-08